

ғылыми-әдістемелік журнал

научно-методический журнал

СОКПАҚ

тропинка

№4 (117) тамыз 2025 жыл

... Көлдер қайда жататын сұқсыр қонып?
Қайда барсаң бір түтін бықсыр келіп...
Ақ көжсек боп өкпеңе кірген самал
Шығарында шығады сұп-сұр болып!...

Бар дейсің бе өмірде азап ондай!
Дүние азса ол енді азады оңбай!
Адам таза болмайды ешқашанда
Айналайын табиғат таза болмай!

«Табиғат тазалығы»
үзінді

ЖҰБАН
МОЛДАҒАЛИЕВ

🌐 tourism07.kz
✉ Eurasia_centre@mail.kz
📷 [instagram.com/tourism07.kz/](https://www.instagram.com/tourism07.kz/)
f www.facebook.com/tourism07.kz/

Құрметті журнал оқырмандары, ұстаздар мен ата-аналар!

Қазақ әдебиетінің алып тұлғаларының бірі, поэзиямыздың ар-ожданына айналған ақын, мемлекет және қоғам қайраткері Жұбан Молдағалиевтің туғанына биыл – 105 жыл. Осы бір айтулы дата қазақ руханияты үшін үлкен маңызға ие. Бұл – тек бір ақынның ғұмырнамасын еске алу емес, бұл – тұтас бір дәуірдің сөзін сөйлеген, елінің үні мен жүрегінің лүпілін жеткізген ұлы перзентіне қайырылып, оның асқақ рухына тағзым ету.

Жұбан ақынның шығармашылық жолы Отан соғысының от-жалынында басталып, кеңестік кезеңнің небір күрделі кезеңдерінен өтті. Оның алғашқы өлеңдерінен бастап-ақ отансүйгіштік, адамгершілік, ерлік пен елдік сияқты асыл ұғымдар негізгі арқауға айналды.

Ақынның «Мен – қазақпын!» атты атақты поэмасы – қазақ поэзиясының ғана емес, ұлттық рухтың символына айналған шығарма. Бұл туындыда Жұбан өзінің ұлтына деген мақтаныш сезімін, сонау бодандық заманда тұншыққан ұлт рухын қайта тірілтіп, барша қазаққа рух берген, қайсарлықтың жалауын желбіреткен.

Жұбан Молдағалиевтің поэзиясы – тіл байлығы мен терең мазмұнға, шынайылық пен азаматтық үнге толы.

Ол – туған жердің табиғаты мен адамын, қоғам мен заман тынысын, тарихи тағдыр мен келешекке деген сенімді шынайы суреттей білген ақын.

Ақындықпен қатар Жұбан Молдағалиев – қазақ әдебиеті мен мәдениетінің дамуына үлес қосқан мемлекет және қоғам қайраткері. Ол Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесінің депутаты болды, Қазақстан Жазушылар одағына ұзақ жылдар жетекшілік етіп, әдебиет майданында жаңа есімдердің қалыптасуына жол ашты. Ол қазақ әдебиетінің халықаралық деңгейде танылуына, ұлттық әдебиеттің мәртебесін көтеруге аянбай еңбек етті.

1986 жылғы Желтоқсан оқиғасы кезінде Жұбан Молдағалиевтің Жазушылар одағы ғимаратында сөйлеген сөзі – оның азаматтық батырлығының тағы бір дәлелі.

Жұбан Молдағалиевтің шығармашылық мұрасы – қазақ руханиятының алтын қазынасы. Бүгінгі жас ұрпақ оның поэзиясынан отансүйгіштікті, ұлттық мақтаныш сезімін, парасат пен пайымды бойына сіңіріп келеді. Жұбан жырлары – өміршең, олар өткенмен ғана емес, келешекпен де үндесіп тұр.

Қазақстан Жазушылар одағы үшін Жұбан Молдағалиев – тек көрнекті ақын емес, ол – әдебиетке, халыққа адал қызмет еткен алып тұлға. Жұбан рухына тағзым ету – ертеңімізге жауапкершілікпен қарау деген сөз.

«Соқпақ-Тропинка» ғылыми-әдістемелік журналының осы мерейлі дата аясында ұйымдастырылып отырған арнайы шығарылымы – Жұбан мұрасын жаңғыртып, бүгінгі күнмен байланыстыра зерделеуге арналған маңызды қадам. Журнал бетінде ақын туралы естеліктер мен зерттеулер, шығармаларына арналған әдеби-танымдық мақалалар топтастырылып отыр. Бұл – өткенге тағзым, болашаққа бағдар.

Ұлт үшін туған, ұлтпен бірге жасаған Жұбанның жыры – жүректерде. Жұбан рухы – биікте!

Құрметпен,

Мереке ҚҰЛКЕНОВ,
Қазақстан Жазушылар одағының
Басқарма төрағасы

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ АҚПАРАТ
МИНИСТРЛІГІНДЕ 01.12.2003 ЖЫЛЫ ТІРКЕЛІП,
№4482-Ж КУӘЛІГІ БЕРІЛГЕН.
24.12.2021 ЖЫЛЫ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
АҚПАРАТ ЖӘНЕ ҚОҒАМДЫҚ ДАМУ
МИНИСТРЛІГІНІҢ БҰҚАРАЛЫҚ АҚПАРАТ
ҚҰРАЛДАРЫНЫҢ ЕСЕБІНЕ № KZ40VPV00044511
ҚАЙТА ТІРКЕЛДІ.

Таралым аймағы: Қазақстан Республикасы

№4 (117), тамыз 2025 жыл

МЕНШІК ИЕСІ: МКҚК «Батыс Қазақстан облысы әкімдігі
білім басқармасының балалар мен жасөспірімдер туризм
және экология облыстық орталығы» (келесіде – БҚ
ОБЖТЖЭО)

Батыс Қазақстан облысы әкімдігі білім басқармасының
қолдауымен жылына 6 рет шығады.

Журналдың негізін қалаушы:

Фомин Виктор Павлович - А.А.Остапек – Свешников
атындағы Халықаралық балалар-жасөспірімдер туризм
және өлкетану академиясының (келесіде – А.А.Остапек-
Свешников атд. ХБЖТЖЭО) академигі, п.ғ.к.

Шеф-редактор: **Беккалиев Ғалым Ибатоллаұлы** – Батыс
Қазақстан облысы әкімдігі білім басқармасының балалар
мен жасөспірімдер туризм және экология облыстық
орталығының директоры (келесіде – БҚОБЖТЖЭО)

Кеңес мүшелері:

Жұмаев Максат Сағынтайұлы – белгілі Қазақстан
альпинисі, альпинизм бойынша Халықаралық деңгейдегі
Спорт шебері, БҚО-ның құрметті азаматы

Смирнов Дмитрий Витальевич – п.ғ.д., А.А.Остапек-
Свешников атд. ХБЖТЖЭО-ның президенті

Мазбаев Орденбек Білісбекулы - п.ғ.д., А.А.Остапек-
Свешников атд. ХБЖТЖЭО-ның академигі

Никитинский Евгений Сергеевич – п.ғ.д., «Тұран-
Астана» университетінің профессоры

Абдулханов Абджемил Закерьянович – п.ғ.к., доцент,
А.А.Остапек-Свешников атд. ХБЖТЖЭО-ның Крым
аймақтық филиалының төрағасы

Шаяхметов Асхат Галиевич - А.А.Остапек-Свешников
атд. ХБЖТЖЭО-ның академигі

Редакция алқасы:

Г.З.Усағалиева – ОБЖТЖЭО директорының ОӘЖ
жөніндегі орынбасары

А.Б.Мукашева - ОБЖТЖЭО директорының ОТЖ
жөніндегі орынбасары

К.Е.Нетаева - ОБЖТЖЭО туризм және қауіпсіз
маршруттар бөлімінің меңгерушісі,

Р.С.Альмұханова – ОБЖТЖЭО өлкетану бөлімінің
меңгерушісі

Н.Б. Байсариева - ОБЖТЖЭО экологиялық туризм
бөлімінің меңгерушісі

Р.Е.Нұрманов - ОБЖТЖЭО әскери-патриоттық тәрбие
және спорттық бағдарлау бөлімінің меңгерушісі

Нөмірмен жұмыс жасағандар:

Қайрлиева Қ.Ж. - бас редактор

Жумашева А.Е. - корректор

Қушеккалиев Ж.Н. - дизайнер, беттеу

Журнал редакциясының пікірі жарияланым авторларының
пікірімен сәйкес келмеуі мүмкін.

Қолжазбалар рецензияланбайды және қайтарылмайды.

Жазылым индексі

Жеке жазылушы – 75184

Мекемелер мен ұйымдар – 25184

Редакция мекен - жайы:

090004 Қазақстан Республикасы, Орал қ.,

Исатай батыр көшесі, 71/1

Тел.(7112) 52-59-42, 52-58-91

e-mail: evrasia_centre@mail.ru

www: tourizm07.kz

Форматы А4 210 x 279 мм, офсетті басып шығару.

Тапсырыс № 4

Таралымы 355 дана

«POSTMAN PR» ЖШС, БҚО,

Орал қ., Нұрсултан Назарбаев даңғылы 206

ӨЛКЕТАНУ - КРАЕВЕДЕНИЕ

Бисенғалиев С.О.

Жайығыма Жұбан келе жатқандай...2

Ойшыбай А.М.

Қызыл кітап немесе ақын табиғат!.....6

Сәдір М.С.

Әзімхан деген ер өткен...9

Қарабадин М.М.

Фурманов ауданы ҰОС жылдарында.....15

Альмуханова Р.С.

Көкше сапарынан естелік.....19

ЭКОЛОГИЯ

Ситказиева Г.М.

Экологиялық үйірме сабақтарында цифрлық
платформаларды қолданудың тиімді жолдары.....23

ГЕОЛОГИЯ

Якименко Г.А.

Как мы откопали «Катюшу Крутую».....26

ӘДІСТЕМЕ – МЕТОДИКА

Бекешев А.С.

Далалық жағдайда оқушыларға арналған туристік-экология-
лық зерттеу жұмыстарын жүргізудің әдіс-тәсілдері.....30

Ахмерова С.Е.

Экскурсиялық маршрутты құрастыру –
туған өлкені тәжірибе жүзінде зерттеу құралы.....35

Рамазанова А.Т.

Әлеуметтік педагогтың әр түрлі санаттағы
балалармен жұмысы.....41

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ПРАКТИКА –

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРАКТИКА

Ахметова Р.С.

Жұбан жыры - мәңгілік.....46

Кайырлиева О.Ж.

«Домбыра – ұлт руханиятының символы,
адалдық – кәсіби тұлғаның негізі».....48

Полякова Н.А.

Домашние животные.....50

Еркинғалиева А.А.

Ауған соғысының батырлары.....53

ІСКЕРЛІК ПАПКАСЫ – ДЕЛОВАЯ ПАПКА

Типовые правила деятельности организаций
дополнительного образования для детей.....57

ТУРИСТІК ЖАҢАЛЫҚТАР – ТУРИСТСКИЕ ВЕСТИ

Республикалық «Жастық жалынымыз –
сүйікті Отанымызға!» патриоттық форумы.....62

«Соқпақ-Тропинка» ғылыми-әдістемелік журналының
20 жылдығына арналған бұқаралық ақпарат құралдары

өкілдерінің арасындағы туристік жарыс.....64

Жайығыма Жұбан келе жатқандай...

БИСЕНҒАЛИЕВ

Сағынтай Орынғалиұлы,
ақын, Жазушылар одағының мүшесі
Ақжайық ауданының құрметті азаматы
Орал қ., БҚО

...Күн аймалап кереқарыс ақ маңдай,
Асыл халқы алдан шырақ жаққандай.
Киікотының хош иісін сағынып,
Жайығыма Жұбан келе жатқандай...

С.Бисенғалиев

Аңдатпа. Алты Алаштың аузынан тастамай, гасырдан гасырға жалғасып келе жатқан ардақты есімдердің бірі – Жұбан Молдағалиев. Бұл мақалада автор оның ақындық шеберлігіне, эпикалық жанрдағы гажайып туындыларына, сондай-ақ халықтың мақтанышына айналған жерлесіміздің шығармашылығы мен өмір жолы туралы әңгіме, естеліктер жазған.

Аннотация. Одно из самых дорогих и почитаемых имен, которое из поколения в поколение с благоговением хранит и передает казахский народ, – это имя Жубана Молдагалиева. В данной статье автор раскрывает поэтический талант Молдагалиева, его вклад в эпический жанр казахской литературы, а также рассказывает о творчестве и жизненном пути этого выдающегося земляка.

Кілт сөздері: Жұбан Молдағалиев, Жыланды, «Мен қазақпын!», «Қазақтың Жұбаны» кітабы, Зеріп ана, София.

ЖҰБАН ТУҒАН ТОПЫРАҚ

Әлімсақтан тарихты тұлғалар жасайтыны аян. Ал тұлғаны, хас талантты туған топырағы береді. Жұбан ақынның ерлігінің түп-тамыры да («Жұбанның үш ерлігі» Қ. Жұмағалиев) туған топырағынан бастау алады.

Жыланды. Ақжайық ауданының Қарауылтөбе ауылдық округіне қарасты Жыланды ауылында Жұбан ақын дүниеге келген. Бүгінгі таңда сол жерде көп шұңқырлардың орны мен төмпешіктер және жазуы оқылмайтын, құлаған құлпытастар сақталған. Ел «Мыңшұңқыр» деп атайды. Бағзы

заманнан қалың ел ұзындығы 20 шақырымдай осы Жыланды сайының жағалауын мекендепті. Құлпытастарға қарағанда бұл өңір негізінен құл тайпасының атақұлдігі. Ойылдың суы мол жылдары Жыланды кемерінен асып жайылып, шөп шығымы, шабындықтар жақсаратын болған. Соғыс жылдары сай бойы шаруашылық мақсатқа пайдаланылады да, артынша мемлекеттік жер қорына көшеді. 1962 жылға дейін «Есенсай», одан әрі «Орал» қаракөл совхоздар аумағына берілген. 1980 жылы 10 қазанда 60-қа толған мерейжасына орай жерлестерімен болған кездесуде ақын

өзінің кір жуып, кіндік кескен Жыландысы жайында былай деген: «Жыланды ата-бабамыздың ежелгі қонысы. Алайда қуаңшылық жылдарында олар қолайлы қоныс іздеп, Жыланды бойы әлденеше мәрте «әдіра қалатын» болған. Менің кіндік қаным тамған жер болғанымен, алты айлығымнан бастап ес білгелі Сайқұдықта тұрып, анамның арқасында ер жеттім. Солай болғанымен Жыланды маған ерекше ыстық. Қайда жүрсем де, ойымда. Келген сайын ерекше күш-қуат алып, шабыттанып қайтамын».

Жұбанның ауылдасы, күні кеше арамыздан кеткен қоғам қайраткері, көрнекті қаламгер Бисен Жұмағалиев ағамыз сол маңда алты мешіт болғанын айтып еді. Соның ең маңыздысы – Мәулімберлі мешіті – Жұбан туған Жыландыға тиіп тұр. Ал ол жерде кезінде ұстаздары Мысыр мен Бағдадтан оқып келген медресе болған, сол өркениеттің негізін қалаған алып үш мәрте Меккеге барып, соңғы сапарынан қайтпай, сол жақта жерленген. Атақты ғалым Ханғали Сүйіншәлиев, Жұбанның жан досы ақын Сағынғали Сейітов, тана Сүгір жырау, Шымыр ишан, жазушы Сайымжан Еркебаев секілді белгілі жерлестеріміз де сол жерлерде туып-өскен.

«МЕН ҚАЗАҚПЫН!»

Жұбан ақынның батырлығы бір төбе екені белгілі. Оған мысал ретінде тоталитарлық жүйеден тайсалмай, «Мен қазақпын» деп жар салуы

мен 1986 жылғы желтоқсанда жебе болып жалғыз атылғанын айтсақ та жеткілікті деп ойлаймын. Ұлы Отан соғысындағы қан майданда бастан-аяқ қару мен қаламды қатар ұстағаны, «Жыр туралы жыр» жазғаны бөлек әңгіменің арқауы болар еді. Енді сол батырлық қасиет, ерлікті аңсап тұратын ақберендік ақынға қайдан келді десек, тағы да туған жер топырағына жүгінеміз. Себеп: Жұбан туған жерден қол созым жерде атақты Науша, Байбарақ батырлар жатыр. Сәл әрірек, иек астында атақты Есімхан мен Сатай батыр да мәңгі мекенін тапқан. Ақжайығыма қарай келсек, Жантөре хан, Хамза, Ораздар менмұндалайды. Алаш тарихынан ойып тұрып орын алған осыншама ірілер туған топырақтан Жұбан қалай батыр болып жаралмасын!

Жұбаған сол кездегі Одақ қаламгерлерінің көбінің түсіне де кірмейтін лауазымды қызметтер атқарды, биік мінберлерден сөйледі, жыр оқыды. Бір ғана «Мен қазақпын!» поэмасы (1964) ақынның атағын аспандатты. Кеңестік жүйе кезінде бұлайша батыл жырлау – арыстанның аузына барумен бірдей болатын!

АҚЫНДЫ ЕЛІ АРДАҚТАЙДЫ

Биыл бесінші қазанда Жұбан шайырдың туғанына 105 жыл толады. Дөңгелек дата болмаса да, ақынның атаулы күнін туған жері Ақжайық ауданы ауқымды шаралармен атап өтуді жоспарлады. Яғни, Ақжайықта биыл «Жұбан жылы»

(бейресми) деуге толық негіз бар деп есептеймін. Оған Қазақстан Жазушылар одағынан бастап, облыс, аудандардағы зиялы қауым, қаламгерлер атсалысса құба-құп! Туған топырағы – Ақжайық ауданы ақынның мерейтойларын өнегелі өткізіп келеді. Жұбанның 80, 90, 100 жылдығына орай «Қазақтың Жұбаны» атты кітаптар жарық көрді. Бұл үрдіс алда да жалғасады деп ойлаймын. Ал бүгінгі жас ұрпақтың Жұбан ақын жайлы терең білуі, мақтан етуі маңызды, Жұбан жырларын жаттап өскені дұрыс. Ондай елжандылық қасиет дарыған өңірлердің жарқын мысалдары бар. Мысалы, Мұқағали туған Қарасаздың, Қадыр Мырза Әлі туған Жымпитының кәрі-жасы жерлес ақындарының жырларын кез келген ортада жатқа соғады! Бізге де осы үрдіс үлгі болса, кәне! Дана Қадырдың өзі Жұбағанның:

«...Асан боп туып қазақтар,

Өледі Асанқайғы боп...»,

– деген егіз жолына таңқалумен өткенін өз аузынан естідік. «Апырай, осы ой менің ойыма қалай келмеді?» – деген өкініш, тіпті қызғаныш та болды!» – деген еді Қадыр ақын.

ЕСТЕЛІКТЕР НЕ ДЕЙДІ?

Бес жыл бұрын ақынның ғасыр тойына дайындық барысында Алатау өрлеп, Алматыға барып, Жұбанның жансерігі София жеңгемізді 90 жасымен құттықтап, Жазушылар одағына бас сұғып, Кеңсай зиратындағы ақын қабіріне тәу еткен едік. Бәрінен бұрынғы олжамыз Жұбан ақынды көзі көрген әдебиет корифейлерінің бірнешеуін іздеп тауып, сұқбаттасуымыз болды. КСРО Мемлекеттік сыйлығының иегері, ақсақал жазушы, абыз ата Әбдіжәміл Нұрпейісов: «Бұл қазақ Жұбанмен қалай мақтанса да, артық емес», – деп қадап айтты. Осы сөздің өзі біраз нәрсені аңғартқандай, баһадүр шайырдың бағасын білдіргендей емес пе! Ауруханада жатқанына қарамастан, аталы сөзін айтқан атақты ғалым Серік Қирабаев ағамызға да алғысымыз шексіз. Жұбан ақынмен жақын араласқан Серік аға ақынның туған жерге деген шалқар махаббаты мен азаматтық келбетіне көбірек тоқталып еді. Белгілі қаламгер Мыңбай Рәш та түн жарымында мазалағанымызға ренжімей, талай сырды ағытқан. Осы жерде айта кетейік, облыстық «Ақжайық» телеарнасының деректі фильм жасағаны көңілге медеу....

Мен өзім Жұбан ақынмен кездескен адаммын. Біздің «Базартөбе» ауылында үш жерде саяжайы болды. Елге жылда келетін. Оған себеп кеңшар директоры Досқалиев Бисен ағай соғыстан бұрын

бірге оқыған досы болатын. Алғаш келген 60-шы жылдары, әрине, біз бала болдық, кездесе алмадық. Бүгінде еңбек ардагері, партия, кеңес қызметінде болған Ақжайық ауданының Құрметті азаматы, көненің көзі, құймақұлақ ағамыз Әленғали Кереев былай деп естелік айтады: «Ақынның 1961-1963 жылдары елге келген сапарларынан есімде сақталғаны – соғыс аяқталғаннан кейін ақын Алматыда тұрып қалды. София жеңгемізге үйленіп, 1949 жылға дейін ауылға жиі келіп тұрды. Әр келген сайын Зеріп анамыз елге деген сағынышын білдіретін. Ол келінін ұлттық салт-дәстүрге, қарапайым ауыл тіршілігіне баулыды. Мәселен, ол кезде қазіргідей дайын отын болмайды, ауыл маңынан жұрт тезек теріп әкеліп, жерошаққа от жағады, тамақ әзірлейді. Бұл үйден, әлбетте, қонақ арылмайтын. Үлкен қаладан бірден ауылға келе қалған сондағы жап-жас София келін Зеріп анамыздың да, келім-кетім ауылдастардың да бабын тауып, көптің көңілінен шығатын, ақ баталарын алатын. «Баталы ер арымас, батасыз ер жарымас» демекші, София жеңгеміздің бүгін кешкен ұзақ ғұмыры сондағы ауыл-елдің, енесінің алғыс-батасынан екені айдан анық.

Ақынның 1963 жылғы сапары ауылдастарының өміріне үлкен өзгеріс жасайды. Соның бірін ғана айтсам, осы келгенде Жұбаған Өлеңті ауылына қолға түсе бермейтін екі бірдей дизель мотор алуға ықпал етеді. Сөйтіп, әр үйде электр шамдары жағылады. Әр кездесуде, ол мейлі қатардағы еңбек адамдары ма, ауыл, аудан, басшылары ма, бәрібір, ақын өз ойын бүкпесіз, ақтарыла айтып беретін, өз өмірінің қайсыбір сәттерін, өлке тарихын әсерлене әңгімелеуші еді. Солардың ақын аузынан жазып алынған бірқатарын келтірейін.

«Қазақта «Жайпақ», «Тайпақ» деген сөздер бар. Бірақ кең жазық көл атын, көл арқылы аудан атын халық қолдап, «Тайпақ» жеңіп алған. Екінші дерек, қалмақтар біздің өңірге үш ғасыр мекендегенін тарихтан білеміз. Сол қалмақтар осы өңірде бау-бақша өсіріп, тірлік етіпті. Солар өсірген жүзімдерінің ішінде түсі ақ, баданадай, дәмі тіл үйретін тәтті түрін «Тайпақ жүзімі» деп атапты-мыс. Тайпақ ауданында алты кеңшар бар. Олар: «Краснояр», «Котельников», «Тайпақ», «Орал», «Есенсай», «Өлеңті». Мен соңғы кездері сапарларымда малшы-шопан, егіншілермен дидарласып, көптеген қуанышты жайттарды көрдім. Азынабай Тайпақ көлінің шығысында Жыланды деген жер бар. Мен дүниеге келгеннен кейін өмірімнің алғашқы алты айын сол жерде өткізіппін. Содан соң ес білгелі мен бұл жерді көрген емес едім. Соның 1963 жылы ғана бір

сәті түсті. Көлікте отырған Қалаш Аманкүл ағай: «Мынау пәленшенің қыстауының орны» – деп, әр жердегі ескі жұрттарды көрсетіп келеді.

– Ал, әне бір жол бойындағы төмпешік, ұмытпасам, сен туған қыстаудың орны болса керек, – дей берді де, оң жаққа келіп тоқтады.

– Жыланды дегеніміз осы, Қалеке, – деді автомобиль жүргізуші Мақсат, езу тартып бұрылып.

– Туған жеріңізде соңғы жылдары, шамасы, сіз де болмағансыз-ау. Әйтпесе Жыландының өзен болып кеткенін білуге тиіс едіңіз.

– Апырай, – деді Қалекең, көзін бір сипап жіберіп, бізге бұрылып.

– Осы Жыланды жыландай ирелеңдеп кеуіп жататын жылға, сай ғана болатын. Менің жігіт шағым осы жерлерде өтті, жақсы білемін. Анау дала су келмеген жылдары баяғы Кербала бүгінде көлге айналып, жағасында төрт түлік мал қаптаған құтты мекенге айналыпты. Қарап тұрмын. Әлгінде, туған қыстауымның орны мен күлін көргенде, кенет бір ерекше сезім билеп, тәй-тәй бастырмай жатып, дүние салған бейтаныс әке мен парызын қырық жыл қоса атқарған қайран ананың ыстық құшағы көзге елестегендей, өзім де еріксіз сәл тұнжырап қалған едім. Ал енді мына жана өзен, жаңарған туған өлкем жүрегімді жұмсартты. Қазіргі көңіл кірбіңін бір жуғандай, тұла бойыма әсер етіп, самал демімді аймалағандай, әп-сәтте шабындық пен бекеттен бірер шақырым жердегі шағаладай жаңа ауылды көргенде, ескі жұрт естен лезде ғайып болды».

«АНКЕТАМА ҚОСЫМША»

Соншалықты бай өмірбаяны бола тұра, Жұбан ақын өзі туралы том-томдап кітап жазып, мемуарлық дүниелер шығарып уақыт кетірмеген адам. Бар ниеті халқына адал қызмет ету, өлмес туындылар қалдыру болды. Жастайынан жетімдік көріп, қиындық кешкен, бақытты балалығы болмаған, жалғыз анасының қанатының астында өскен ұл өмірдің ұлы жорығын бір ғана өлең толғауға асқан шеберлікпен сыйғыза алған!

Атышулы аштық жылы өмірге келген ұлдың «Ұлы жорығы» жырмен кестеленіп жүре береді. Әйтпесе, ақынның аналарға арналған «Жесір тағдыры» атты кең құлашты эпикалық поэмасы бар екені де белгілі ғой. Естеліктерге қарағанда, ақынның анасы тұрмыста көпшіл, тура айтатын мінезі де болған. Отағасы ерте дүние салғаннан кейін ағайын-туыс жиылып, Молдағалидың ағалары мен інілерінің біріне әмеңгерлік жолмен қосу жайлы айтқанда, Зеріп анамыз мүлдем көнбей қояды. Бар арманы – Молдағалидан

қалған жалғыз тұяқты аман өсіріп, қатарға қосу болған. Бұл жолда әйел затының екіншісі бірі төзе бермейтін қиындықтарды бастан кешіп, ер-азаматтарша еңбек еткен, колхозда қой бөлімшесінің меңгерушісі болған. Отан соғысы жылдарында колхоз басқармасы болған елге сыйлы Әбілхалық Бектұрсыновтың әңгімесінен: «Зеріп батырлар жырын жатқа білетін, әр сөзін мақалдап сөйлейтін шешен, дініне берік, ұстамды жан болатын. Әскерге алынған әкесінің, ұлының, ағасы мен інісінің, сүйген жарының «қаралы қағазын» алып күңіренгендерге сүйеу болып, қолдан келгенше қамқорлап, қайғы-қасіретін бір адамдай бөліскен адам болған. Жұбан бойындағы ерлік пен өжеттік сол ана сүтімен берілгеніне сұрапыл соғыс жылдары Зеріппен жұмыстас болған біз куәміз. Жұбан бала күнінен аз сөзді, ойға көп берілетін, ісіне тындырымды, мектепте озат оқушы болды. Техникумдағы оқуын тәмамдап, мал дәрігері мамандығын меңгерді. Қаршадайынан өлең жазуға құштар-тұғын. Отан қорғауға бастан-аяқ қатысып, қаруымен де, қаламымен де жеңісті жақындатты. Майданда жүріп қазақ тілінде газет шығарды, онда жалынды жырларымен қазақ жауынгерлерін жеңіске жігерлендірді. Қазақтың Жұбаны болғанын біз мақтан тұтамыз. Елге келген сайын соғады, хал-жағдайыңды біліп тұрады. Анасы Алматыға көшіп барып, немерелерін көрді, ұлының бүкіл елге танымал ақын болғанын көріп дүниеден озды. Арман бар ма!».

Анасы, жары, ұл-қызы туралы да бейнелеп, бағалап айтып өтеді. Бүгінде 95 жасқа толып отырған аяулы жары София туралы:

«...Жар да жоқ Софиямдай жер бетінде,

Жел болып бір тимеген ел бетіне.

Қуаныш, Қуандығын, Азаматын
Ананың сусындатқан шербетіне!»

– деп, бір-ақ шумақпен асыл жарының адамдық, аналық қасиетін танытып өтеді.

P.S. Осы «Анкетама қосымша» өлеңіне ақынның бар ғұмыры сыйып тұр деуге болады. Ақын туған жерін өле сүйді, бірақ жершілдікке, жерлестікке бармады, руға бөлінген жоқ.

«... Білмеймін бөлінуді, ру заңын,

Білемін бір жатақта тұру заңын.

Ұлына Отан-Ана болса риза,

Мен оған өле-өлгенше ризамын!»

– деуі содан.

ОЙШЫБАЙ
Айнагүл Мағауияқызы,
Сырым Датұлы атындағы
тарихи-өлкетану
музейінің меңгерушісі,
Сырым ауд., БҚО

Қызыл кітап немесе ақын табиғат!

***Аңдатпа.** Автор мақалада Қазақстанның халық жазушысы, ақын тәуелсіз «Тарлан» сыйлығының иегері Қадыр Мырза Әлінің экологиялық тәрбие беретін өлеңдерін талдап, тәрбиелік мағынасын ашып, қосымша білім беру бағытында пайдалану бағыттарын жазған.*

***Аннотация.** В статье автор проанализировал стихи народного писателя Казахстана, поэта, лауреата независимой премии «Тарлан» Кадыра Мырза Али, раскрывая воспитательный смысл и используя направления дополнительного образования.*

***Кілт сөздері:** өлең, экология, тәрбие жұмысы, Қызыл кітап, тарих, жәдігер.*

Биылғы жылы ақын Қадыр Ғинаятұлы торқалы 90 жасқа толып отыр. Ақынның өмірдеректері мен атқарған қызметі, әртүрлі басылымдар мен әлеуметтік желі арқылы тауып алуға болады. Алайда экологиялық тәрбие мен білім беретін «Соқпақ-Тропинка» ғылыми-әдістемелік журналының жақын бағытында жазғым келді. Иә, Қадыр көп жазған ақын, ол балалар әдебиетінде ойып тұрып орын алатын ақын. Оған себеп ол еңбек жолын «Балдырғаннан» бастағаны да шығар. Бірақ не тақырыпты жазса да түбін түсіре жазатыны рас.

«Балаларға тәрбиесіз берілген білім – адамзаттың хас жауы» деген аксиоманы жиі пайдаланамыз. Бірақ іс жүзінде ол қазір мүлдем орындалмайды. «Оқуға құштар мектептің» олқы тұсы да осы шығар. Білімнің бұрынғы тоғыз бағытының бірі экологиялық білім болатын. Қадыр Мырза Әлінің өлеңдерін оқыған сайын, оның тереңдігіне бойламау мүмкін емес. Соның ішінде бір ғана

«Қызыл кітабын» үнемі оқуға, қажет болса әр мектептің төріне география кабинеттеріне жазып қоятын шығарма дер едім.

Мылтық көрсем төрлерден іліп қойған,

Менің мазам кетеді күдікті ойдан.

Жұртпен бірге мәз болып, ду-ду етіп,

Қайта алмаймын одан соң күліп тойдан.

– Осы бір шумақты оқып алып, ой қорытып көріңіз. Жалпы мылтық деген суық қару, оны кез келген адам ұстамайды. Өмірінде қолына мылтық ұстамай, көрмей өтетіндер қаншама. Ал мектеп оқушылары онымен тек алғашқы әскери дайындық сабағында ғана таныса алады. Сіз жаңа ғана оқ атылған ұңғысынан түтіні шығып жатырған мылтық пен оның оғынан өліп жатырған аңын бірге елестетіп көріңіз. Кезінде көптеген үйлердің төрінде мылтық шынында да ілулі тұрды. Сондай үйге барғанда көзі түскен мылтыққа қарап ақынның жазғаны болу керек. Қонақтан қайтқан адамның көңіл күйі әрине

көтеріңкі болады, қуанышты бөлісіп, ырду-дырду мереке емес пе?! Ал ақын көзімен ол тойдың шырқы бұзылған. Неге?!

Аңшылыққа қалай жұрт қызығады?!

Қан жұтады олардың ізін әлі.

Көргеннен-ақ мылтықты менің үшін,

Дүниенің дидары бұзылады.

Аяймын мен анасыз, атасызды,

Аяймын мен құлынсыз, ботасызды.

Хайуанатқа жасаған қиянатың –

Бауырыңа жасаған опасыздық!

Ақын ойы не дейді? Аңшылық деген табиғаттағы кішкене достарыңды ата-анасыз қалдыру ғо немесе сәбиіне қастандық жасау ғо дейді. Себебі өзі жетім өскен тұлдыр жүрек жетімдікке қарсы, ол табиғаттың бейкүнә аң-құстарын себепсіз өлтіруге қарсы. Ақындардың жүрегі онсызда әлсіз, ал қатігездіктің лебі есіп тұратын суық қаруды балалардың көзінше төрге іліп қою тәрбие құралы бола алмайтынын айтқысы келген.

Қызыл түлкі даланың көрігі еді,

Жаға болып ол енді «керіледі».

Бөкебаймен бүркеулі анау қалпақ -

Қалпақ емес, қақпан боп көрінеді, – шынында ойлап қараңызшы, аңшылар атып алған түлкісін илеп, жаға қылып тағу сән болды. Көз алдыға бөкебайлы (шарф) ер адамның түлкі жағалы түрінен бір аңның қазасын көру ол кез келген адамның қолынан келмесі анық. Кезіндегі көптеген үйлерде пышақтың сабы мен кереге

тұсында киіктің мүйізінен киім ілгіш болғаны да жасырын емес, оны көз көргендер әлі бар. Ал олардан аңның өлімін, оның обалын сезінген ақынның жүрегі тыпырши соғып, өлеңге айналғанын біреу білсе біреу білмесі анық.

Ауылда өспе, мейлі қалада өспе,

Анаң сенің бәрібір дала емеспе?

Терезеге ұстаған анау шілтер (тюль)

Құсқа құрған торларды салады еске.

Айналайын бұлбұлым, бал тандайым,

Саған торда, қасқырға қақпан дайын,

Шынтақтаған жастықта көрінеді,

Аққу-қазды жаныштап жатқандайын.

Қазақтың түбі далалық екенін, жер ананың баласы екенін еске салып, олардың жанын түсінуге шақырады. Құстарды құртпандар, қасқыр екеш қасқырға да қақпан құрмаңдар дейді. Барлық адам күнделікті пайдаланатын жастықтың да аққу мен қаздың жүнімен толып тұру үшін қанша құстың өлуі мүмкін екенін кім ойлап бас қатырды дейсін.

Өкпелетпеу керек қой қожайынды,

Айта алмайсың халыңды, не жайыңды.

Ұстай беріп айырды шошып кетем,

Шаншығалы жатқандай дәу жайыңды!

Тартып алған аңдардың бір киерін,

Қыз-келіншек үшін мен құр күйемін.

Кешіре гөр біздерді, әулие көл!

Кешіре гөр біздерді қыр киелі!

Жайық жағасында өскен жұрттың сол кезде жайын деген дәу балықты кәдімгі қорадағы шөп

түйрейтін айырмамен түйреп аулап алатыны болған жағдайлар. Сол жағдайдың да ақынға қалай әсер еткенін көріп отырмыз. Аңдардың терісі олардың бір киері емес пе, сол теріні сыпырып алып, тон, жаға тігіп алудан жаны түршіккен ақынның жүрегі неткен нәзік еді деп ойлаймын. Сонымен қатар барша адамзаттың қатыгездігі үшін табиғаттан, әулие көлден кешірім сұрайды. Себебі аң-құстың киесінен қорыққан. Себебі оларды қорғау керектігін, табиғат арқылы балаға тәрбие беру керектігін еске салады.

Біздің сайда болатын мия қалың,
Ауылдастар ойлайтын ұя қамын.
Мия сиреп, ұядан құстар безіп,
Біреу үшін енді мен ұяламын.
Ұяламын қарауға қарылғашқа,
Шиқылдайсың, балапан, қарның аш па?!
Жалтаңдайсың әр Болат, әр Қайратқа,
Жаутаңдайсың әр Баян, әр Күләшқа.

Бұл жердегі ұл-қыздардың есімін бекер беріп отырған жоқ, ол бүгінгі ұрпаққа аттарын атап, түстерін түстеп аң-құстың сиреп бара жатырғанын айтқысы келді. Бұрынғыдай табиғат жоқ, қалың мия мен қына, түймедақ пен киік оты мүлдем жоқ. Қарылғаштар әр үйдің шатырына ұя салмайды, тіпті жусан да бұрынғыдай аңқымайды. Байқайсыз ба?!

Тәрбиең де жақсы еді, тәлімің де...
Аян бірақ өмірдің мәні кімге?!
Торғай аттың бір кезде, соның үшін
Ұяламын, бауырым, әлі күнге.

Ұяламын қарауға қоңыр қазға,
Толып-ақ тұр бүгінде өмір назға,
Балапанын шұбыртқан қасқалдақтың
Оқтан көрсең қорлығы, зәбірі аз ба?

Ұяламын қарауға шүрегейге, құстың бірі туған да
Бірі өгей ме?!

Бүгін кептер атқандар, ертең ердің
Кеудесіне тапаша тірмей ме?!

Міні, ақынның айтпақ ойы, қолына суық қару ұстап, аң мен құсты шімірікпей ата салатын адам, ертең адам атуға да қорықпайды дейді. Расында солай емес пе, қолы қанға былғанған, мейлі ол торғай екеш торғайдың ажалына да себепкер болудан қорку керек деп ескертеді.

Қазақ халқы ұрпағын обал, сауап, ұят деп тәрбие бергені белгілі. Олай болса, осы обалдың не екенін, табиғаттың сауабы мен оның алдында ұяла білудің не екенін ақын өлеңінен көруге болады. Табиғатқа қорған бола отырып, оларды қызыл кітапқа енгізіп, жойып жіберуден сақтайық деп ескертеді. Ақынның әр шумағы – жанашырлық пен экологиялық тәрбиеге үндеп тұрған шығарма. Өкінішке орай, оларды бала бойына сіңіруде қандай жұмыстар жазылуда?! Әрине, ол мәселенің екінші жағы. Сондықтан ақын өлеңінен еңбектеген сәби де, білім беретін ұстаз да, оқушыдан бөлек еңбектеген қария да өткен өмірін таба алады. Ол дегеніңіз өлмес өмірдің өңіршен жырын жазу бақыты бұйырған азғантай ақынның бағы дер едік. Сол бақытты ақын Қадыр Мырза Әлі!

Әзімхан деген ер өткен...

СӘДІР

Мансұр Серікұлы,
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ философия
және саясаттану факультетінің
2-курс студенті,
Алматы қ.

Аңдатпа. Автор мақалада қазақтың соңғы ханы, хан Кененің немересі, Ахмет сұлтанның баласы - Әзімхан Кенесарының ата-тегі мен қызметі, жеке өмірі мен ұрпақтары, қоғамдық-саяси қызметі, руханиятқа қосқан үлесі, тағдыры туралы жазған. Халық жадынан ұмыт қалған тұлғаның халқына жасаған еңбегін мұрағат деректерінен жинақтап, салыстыра зерделей жазған қорытындылар мен ұсыныстардың маңызы бар. Мақала өлкетанушыларға, зерттеуші-ұстаздарға, ЖОО-ның студенттеріне, қосымша білім беру педагогтарына бағытталған.

Аннотация. Автор написал в статье о происхождении и деятельности, личной жизни и потомках, общественно-политической деятельности, вкладе в духовность, судьбе последнего казахского хана, внука хана Кене, сына Ахмета - Азимхана Кенесары. Важное значение имеют выводы и рекомендации, составленные из архивных данных, обобщающие и сопоставляющие заслуги человека перед народом, забытые в памяти народа. Статья ориентирована на краеведов, педагогов-исследователей, студентов вузов, педагогов дополнительного образования.

Кілт сөздері: Әзімхан Кенесарыұлы, Әулиеата, петиция, Түркістан аймағы қазақ-қырғыздарының съезі, Әулиеата уездік комитетінің төрағасы, Кенесарының қылышы.

Әзімхан - Кенесарының немересі, Ахмет сұлтанның ұлы. Әзімхан Кенесарының ғұмырнамасына тоқтамастан бұрын ата-тегі, отбасы, қызметі туралы айтып өтсек...

Кенесары хан қаза тапқаннан кейін артында қалған ұлдары Тайшық, Сыздық, Ахмет сұлтандар өзіне қарасты елмен Шу бойына көшіп, Қаратауға, Шымкент, Әулиеата, Түркістан қалаларына, Арыс бойына қоныс тепті. Сол кезде Тайшық 17, Сыздық 10, Ахмет 5 жаста екен. Олар ауылында молда жалдап, жауынгерлік өнерге машықтанып ержеткен соң Қоқан ханына барып әскери қызметке тұрды. Тайшық пен Ахмет 1861 жылы өздеріне қарасты елмен Сырға

көшіп барып, Қызылордада генерал Дебуға жолығады. Сөйтіп, Қоқан шекарасындағы қазақ руларының шапқыншылығына тосқауыл болады. Екіншіден, қазақ руларын орыс шенеуніктерінің қысымынан сақтандырып, араларында келісім-түсінік жұмысын жүргізді. 1867 жылы Шымкент уезі ашылған соң Ахмет сұлтан уезд басшысының жәрдемшісі болып тағайындалып, осы жұмыста 20 жыл қызмет істеп, қазақ пен орыс әкімшілігінің қарым-қатынасын реттеп, қазақ мүддесін қорғайды. Ахмет сұлтан 1888 жылдың қараша айында, 46 жасында қайтыс болған. Қабірі Ордабасы ауданына қарасты Көлтоған ауылында. Бәйбішесі Муллабике ханым көп ба-

Фото 1. Ахмет сұлтан Кенесарыұлы

лалы ана ретінде және ерінің патша алдында көп жылдық адал қызмет еткенін айта отырып, 1889 жылдың 15 ақпанында Сырдария облысы генерал-губернаторының атына 10 жасар Махмуд және 9 жасар Әзімханды Орынбор Кадет корпусына қабылдауға жолдама беруін өтініп хат жазған.

1889 жылдың 16 қыркүйегінде Сырдария облысының генерал-губернаторынан жауап хат келеді. Хатта бұрынғы заурядник, әскери старшина Ахмет сұлтан Кенесарының екі ұлын Кадет корпусының кіші сыныптарына оқуға жіберуге рұқсат етіліп, жолдама берілгенін жеткізген. Бірақ Муллабике ханым генерал-губернаторға алғыс айтып жазған жауап хатында оның асыраушысы болып жүрген үлкен ұлының мезгілсіз қайтыс болуына байланысты ұлдары Махмуд пен Әзімханның өз тәрбиесінде Шымкентте қалуын қалайтынын білдірген. Әзімхан Ахметұлының балалық шағы туралы дерек мүлдем жоқ десек те болады. Сондықтан оның қызмет еткен жылдары туралы архив деректерін сөйлете отырып айтуды жөн көрдік.

Әзімхан Кенесары немересі ұзақ жыл Әулиеатада қызмет етеді. Ол туралы деректер ҚР

Орталық мемлекеттік мұрағатында сақтаулы тұр. 1897 жылы Шымкент қаласындағы екі сыныпты училищені бітіріп, 1898 жылы Әулиеата қаласында облыстық басқарманың кеңселік қызметіне жұмысқа қабылданады. Әулиеата уезінің бастығы полковник В.А.Каллаур өзінің арнайы рұқсаты бойынша Әзімхан Сұлтан Ахметұлын жұмысқа қабылдап, кеңселік істермен айналысуды тапсырады. Кейін екінші разрядтағы қызметкер болып орналасты, оның негізгі міндеті Әулиеата уезінің басқармасының штабында жазбаша жұмыстармен (хатшылық) айналысу болды. Құжаттарды көшіру мен толтырудағы және орыс тілін жетік меңгеруіне байланысты ол көп ұзамай осы Әулиеата уездік басқармасында аудармашылық қызметіне ауысты. Уақыт өте Ә.Кенесарының уезд басқармасындағы беделі арта түсіп, 1902 жылы ол өзінің қызметін бірінші сыныптағы шендік дәрежеге көтеру туралы уезд бастығы мен Сырдария облысының әскери губернаторына өтініш білдіреді. Бірақ бұл уақытша жауапсыз қалдырылады. Дегенмен, көп ұзамай Түркістан генерал-губернаторлығының қазынашылық бөлімінің 1903 жылы 19 мамырдағы шешімі бойынша қосымша жалақы тағайындалды. 1904 жылы Сырдария облысының облыстық басқармасынан, дәлірек айтқанда, губернатордың көмекшісі Хомутовтан Ә.Кенесарыны айыптау жөніндегі арыз түседі. Ондағы Әзімхан Кенесарыға тағылған айыптардың негізгілері бірқатар кеңсе құжаттары мен қазынашылықтың бірнеше құнды қағаздарының жоғалуы болды. Мұндай кедергілерге қарамастан, ол 1905 жылы Әулиеата уезінің басшылығына өзінің екінші сыныптағы шенді қызметкер күйінде қалдырып, осылай жұмысты жалғастыра беруін сұрайды.

Әзімхан Кенесары қай істе де халқының мүддесін жоғары қойған, тәуекелге бел буып, өз қызметін пайдалана отырып, ұлттық ұстанымды мызғымастай сақтаған. Бір сүйем жері, тілі мен ділі үшін күресті. Оған дәлел – 1905 жылғы Ресей империясы Министрлер Кеңесінің төрағасы С.Ю. Виттенің атына Әулиеата уезінің қазақтары атынан жазған петициясы. Бұл петицияны жіберудің басты себебі – Патша үкіметінің шектен тыс қоныстандыру саясаты жергілікті халыққа ұнамады. Орыс және өзге ұлттардан құралған шаруалар легі Оңтүстік Қазақстанға да ағылды. Оның ішінде Әулиеата өңірі келімсектерге лық толды. Петицияны жазуға түрткі болған басты тақырып

– осы. Қазақ зиялыларының үкіметке жазған петициясына 1905 жылғы революциясы себеп болған еді. Әзімхан Кенесары ұйымдастырған петицияға байланысты «Русский Туркестан» газеті былай деп жазады: «Петицияның екінші тармағы қырғыз (авт: қазақтар) даласын орыс элементтері арқылы отарлауға тікелей байланысты. Себебі қоныс аударушылардың поселкелері үшін учаскелер әзірлеу жұмысының үздіксіз жүруінен қырғыздар (қазақтар) өздерінің болашақта жер тапшылығын тартатынын сезінді. Жер тапшылығын қазірдің өзінде қырғыздар (қазақтар) қоныстанған аудандар тартып отыр». Ю.Виттенің атына жолдаған хатты дайындауға Ә.Кенесарымен бірге Әулиеата уездік кеңсе қызметкері С.Хамутханов, Шу учаскелік приставының аудармашысы Х.Танкин, бұрын аудармашы қызметінде болған С.Толыбаев және Таластағы орыс-түзем мектебінің оқытушысы С.Өтегенов қатысты.

Әзімхан Кенесары мен оның жақтастарына қатысты Әулиеатада қылмыстық іс қозғалды. Оның саяси әрекеттері Сырдария облысының орталығына жөнелтілді. Елде болып жатқан осындай шиеленіскен жағдайға қарамастан, ол өзінің жақтастарымен байланыс үзбей, тіпті көзқарасы басқа әріптестерімен де ымыраға келді. Ә.Кенесарының бұл ісі ауыр деңгейдегі қылмыс болып саналмаса да, арнайы жеке қылмыстық іс ашып, оған билік тарапынан тиісті шара қолдану керек болды. Петицияны ұйымдастырушыларды жергілікті халық арасында билікке қарсы саяси үгіт-насихат жұмысын жүргізуші ретінде айыптады. «Петицияны ұйымдастырушылар жергілікті қазақтарды билік пен үкіметке қарсы айдап салды» деген кінә артылды. Осыған орай олардың үстінен қылмыстық іс қозғалды. Петицияны ұйымдастырушы азаматтардың әрқайсысы жауапкершілікке тартылды. Ә.Кенесары осы петицияға қатысуына байланысты қызметінен уақытша шеттелді.

Өзін жұмысқа қайта қабылдау жөнінде біз мысалға алған өтінішті басшылық дұрыс қабылдап, әскери губернатордың көмекшісі әрі кеңесшісі А.Ильинский Әулиеата уезінің басшылығына жеткізді. 1906 жылғы 2 наурызда Сырдария облысының әскери губернаторы, генерал-майор И.И.Федотовтың арнайы шығарған №96 бұйрығына сәйкес Әзімхан Кенесары Әулиеата уезінің басқармасына жазбаша аудармашы болып қайта қызметке алынды. Бұдан былайғы уақытта

таза, еш қателіксіз, ұқыпты аудармашылық және жазбаша жұмыстар жүргізген Ә.Кенесарының қызметі уезд басшылығы тарапынан тағы да бағаланды. Осыған байланысты Әулиеата уезінің басшылығы Ә.Кенесарыны 1910 жылдың 5 қарашасынан бастап коллегиялық хатшы шеніне көтереді.

1914 жылы қоғамдағы белсенділігі мен қызметтегі ұқыптылығының арқасында Әзімхан Ахметұлын «Қасиетті Анна» орденімен марапаттау мақсатында және бұл орденнің құрметіне орай қазынадан жиырма сомдық сыйақы тағайындау туралы Сырдария облысының басшылығы тарапынан Әулиеата уезінің басқармасына арнайы бұйрық келіп түсті. Мұндай сыйлықтар Ресей үкіметі тарапынан жергілікті мұсылман емес халықтан шыққан танымал және белсенді тұлғаға беріліп отыратын. Одан бөлек, 1914 жылы Ә.Кенесары қоғамдық және мемлекеттік қызметтегі белсенділігі мен жетістігі үшін уездік кеңесші шені берілді. Ол туралы сол жылдың 2 қыркүйегінде Сырдария облысының әскери губернаторының арнайы бұйрығы жарияланды. Бұл шен Ресей империясының тәртібі бойынша 9-сыныптық шендік дәрежеге тең болды. Бұл Әзімхан Кенесарының жергілікті жердегі Ресей империясының заңды шенді өкілі және қызметкері болып қабылданғанын көрсетті.

Ол қазақ зиялылармен етене араласады. Әзімхан Кенесары Түркістан автономиясын құрушылардың көш басында тұрған Мұстафа Шоқаймен, Мұхамеджан Тынышбаевпен және басқа да түркістандық элита өкілдерімен жақсы қарым-қатынаста болған. Уақытша үкіметтің өлкедегі ұлттық тірегі – 1917 жылғы наурыз айынан құрыла бастаған қазақ және мұсылман комитеттері еді. Олар, негізінен, сол жылғы шілде айында қазақтың ұлттық Алаш партиясын ұйымдастырған Ә.Бөкейхан басқарған ұлттық-демократиялық зиялылардың жетекшілігімен құрылды. Алайда Ақпан төңкерісінен басталған саяси тұрақсыздық кейін Қазан төңкерісіне ұласып, Уақытша үкімет биліктен кетті. Ақпан төңкерісінен кейін Қазақстанда Уақытша үкімет орнағанда қазақ халқы мен оның саяси-әлеуметтік жұмысымен айналысу міндетін қазақ комитеті қолына алды. Әр облысқа, уезге комитет басшылары сайланып жатты. Бұл кезде Әзімхан Кенесарыны Әулиеата өңірінің халқы бірауыздан уездік комитетке төрағалық қызметке сайлады. Әулиеата

халқының Әзімхан Ахметұлын бірауыздан сайлауына оның бұрыннан осы өңірдің халқымен, қоғамдық өмірімен етене араласуы және бұл аймақтың саяси ахуалын, оның қыр-сырын жетік меңгеруі себеп болды. Әулиеата жұртшылығы елде болып жатқан саяси ахуалдың реттелуінде оған зор үміт артты.

Әзімхан Кенесарының қазақ қоғамындағы саяси белсенділігі Бірінші және Екінші жалпықазақ съездерінде байқалды. 1917 жылғы 21-26 шілдеде Орынборда Бірінші жалпықазақ съезі шақырылды. Бұл съезд қазақ зиялысы Халел Досмұхамедұлының төрағалығымен және А.Байтұрсынұлы, М.Дулатұлы, А.Сейітовтің және Ә.Көтібаровтың хатшылығымен өтті. Съезд ұлттық автономия, жер, Бүкілресейлік Құрылтай съезіне дайындық және қазақтың партиясын құру мәселесіне баса назар аударды. А.Байтұрсынұлы мен М.Дулатұлы «Автономия тәуелсіз қазақ мемлекетін құру» идеясын ұсынды, «Құрылтай съезіне» депутаттыққа кандидаттардың тізімін бекітті. Оның ішінде Әзімхан Кенесары да болды және Бірінші жалпықазақ съезіне арнайы шақырылды.

1917 жылдың 2-5 тамыз аралығында Ташкент қаласында өткен Түркістан аймағы қазақ-қырғыздарының съезіне Мұхамеджан Тынышбаев төрағалық етті. Съезге Сырдария облысынан, Ферғанадан, Жетісу және Самарқан облыстарынан жалпы саны 84 өкіл қатысты. Съезде ұйымдастыру

бюросының төрағасы болған С.Асфендияров жиынды құттықтау сөзбен ашты. Ол съездің бұдан былайғы жұмысы халыққа қызмет етуіне тілек білдірді. Одан кейін съезд төралқасын сайлау туралы ұсыныс жасалып, оның құрамына – құрметті төрағалығына Санжар Асфендияров сайланды, ал төрағалығына Мұхамеджан Тынышбаевтың өзі таңдалды.

Төралқа құрамына А.Мангелдин, И.Қасымов, мүшелеріне Қ.Қожықов, С.Ақаев, С.Өтегенов, З.Сейдалиев, Ш.Қапсаламов, Қ.Қожанов және осылармен бірге Әзімхан Кенесары да сайланды. Әзімхан Кенесары Алаш зиялылары мен Түркістан элитасы ұйымдастырып отырған съездер мен бейресми жиындарға қатысқан. Оның ұйымдастыруымен 1917 жылдың 12 қарашада Әулиеата уезі қазақтарының съезі өтті. Съезде ұлт тәуелсіздігі жолында Алаш туы астына жиналып, ел болашағы үшін саяси күрес жүргізу жолдары қарастырылды. Осы съезде Әулиеата уезі қазақтарының саяси-әлеуметтік жағдайы, жер, тіл, дін, білім мәселелері ортаға салынды. 1917 жылдың 5-13 желтоқсанында Орынбор қаласында қазақ қайраткерлерінің ұйымдастыруымен Екінші жалпықазақ съезі өткізілді. Съездің басты мақсаты – Ресей мемлекетінің құрамында Алашорда автономиясын құру және Алаш партиясының мүшелерін бекіту болды. Съезге Қазақстан мен Түркістаннан және басқа да аймақтардан қазақтар келіп қатысады. Алғашқы өткізілген

Фото 2. Кенесары ханның қылышы. Оңтүстік Қазақстан өлкетану музейі

съезге сол кезде Қазақстанда болып жатқан саяси өзгерістерге белсене араласып жүрген Әзімхан Кенесары да қатысқан. Съездің төрағалығына Бақтыгерей Құлманов, ал оның орынбасарлығына Әзімхан Кенесары сайланды.

1918 жылғы 6-9 қаңтарда Түркістан қаласында Сырдария қазақтарының съезі болды. Съезге Түркістан мен Алашорда үкіметтерінен жалпы саны 82 адам қатысты. Алашорда үкіметінен келгендер арнайы делегат ретінде қатысты, олар: Бақтыгерей Құлманов, Тұрағұл Құнанбаев және Міржақып Дулатов. Әзімхан Кенесары бұл съездің белсенді қатысушыларының бірі болды. 1921 жылдан бастап Әзімхан Сырдария облысы большевиктік төңкерістік комитетінің хатшысы болып жұмыс істей бастады. Бұл лауазымды жұмысқа оның баруының себебі – сол жылдары Алаш партиясының бірқатар мүшесі, соның ішінде Ахмет Байтұрсынұлы да бар, серігі Алдабек Мангелдин де жаңа өкіметке қызметке өте бастаған болатын. Алашшылдар жаңа биліктің қатарында жүріп те халыққа қызмет етуге тиіс деп саналды. Ол уездік атқару комитетінде жер бөлімінің меңгерушісі болып 1923 жылғы дейін

істеді. Кеңес үкіметі орнағаннан кейін, Әзімхан тынысы тарыла бастады. Хан тұқымы, бай және Алаш партиясына байланысы бар деп жұмыстан шеттетіліп, қуғын-сүргінге ұшырайды. Сөйтіп, өзінің туған жері Шымкентте өмірінің соңғы кезеңін өткізеді. Бөген-Шаян су каналында гидротехник болып жұмыс істеп, қоғамдық-саяси қызметтерге араласпайды.

Әзімхан атамыздың тарихтағы тағы бір ерлігі - атасы Кенесары ханның қылышын көздің қарашығындай сақтап, 1931 жылдың 8 маусымында музейге тапсыруы. Қылыштың құжатында «152.8- -1931. Кенесары Қасымұлының немересі Әзімхан Кенесарының сыйы. Кенесары Қасымұлына тиесілі қылыш» деген дерек бар.

Кеңес үкіметінің қазақ зиялыларын «Халық жауы» деп ізіне түскені бәрімізге белгілі. Бұл қуғын-сүргінге Әзімхан Кенесарының ілінбей қалуы мүмкін емес еді. Алаштанушы-ғалым Мәмбет Қойгелдінің айтуынша, Ұлттық қауіпсіздік комитетінің Оңтүстік Қазақстан облысы бойынша департаментінің архив қорында «Дело 703 по обвинению гр. Кенесарина Азимхана. Начато 14 августа 1933 г. В одном томе» аталатын тергеу ісі бар. Тергеу ісін жүргізген мемлекеттік қауіпсіздіктің кіші лейтенанты Жанахметов. Жалпы, операцияны басқарған – Кальнинг, оның серігі Костенкодан соң, белсенділік танытқан осы Жанахметов. Әзімхан Ахметұлының тергеу ісі жөнінде Ә.Кенесарының 1937 жылғы ОГПУ тарапынан қамауға алынуы оның бірінші рет тұтқындалуы емес-тін. Бұдан бұрын ол 1930 жылы екінші толқын Алаш зиялыларымен (М.Тынышбаев, Ә.Ермеков, Ж.Ақпаев ж.б.) бірге қамауға алынып, жазалауға фактілік негіз болмаған соң босатылған-ды.

Ә.Кенесарыны келесі, екінші рет қамауға алу туралы ордерді (№24) НКВД-ның Шаян аудандық бөлімі береді. 1937 жылғы 15 тамызда Шымкент қаласындағы Бекет батыр көшесіндегі №8 үйдің 2-пәтерінде тұратын Ә.А.Кенесарының үйінде тінту жүргізіп, қалалық мемлекеттік қауіпсіздік басқармасына тапсыру үшін мына заттардың тізімін даярлайды:

1. Түрлі хат алысулар мен анықтамалар – 200 баспа бет.
2. Қырғыз-қазақ халқының тарихына қатысты кітаби материалдар – 1.
3. Еңбек кітапшасы – 1.
4. Профбилет – 338468.

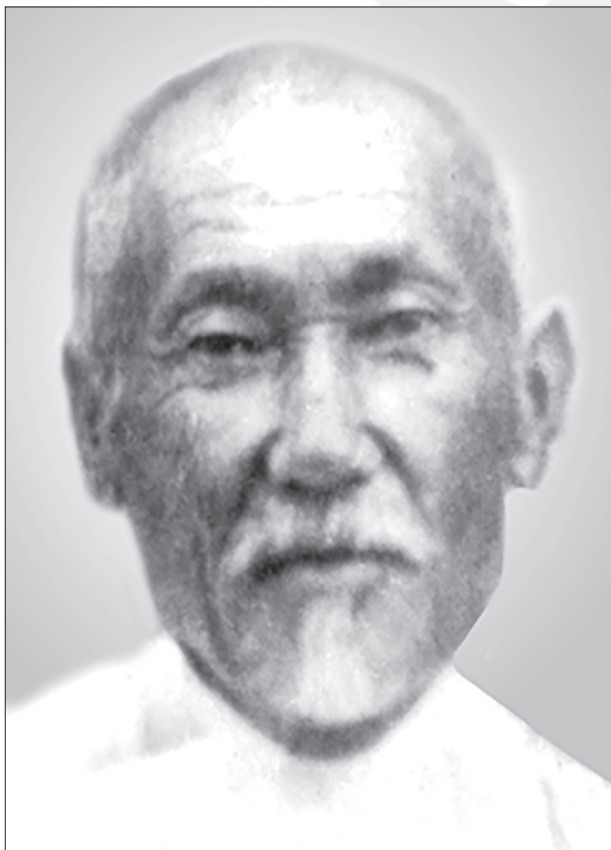

Фото 3. Әзімхан Ахметұлы

5. Төлқұжат №187339.

6. Материалы к истории казахско-киргизского народа, 1925 г. Авторы М.Тынышбаев, 62 б.

7. Тағы да сол. «Ақтабан-Чубурунды», автор Тынышбаев, 17 б.

8. Тағы да сол. Подлог Ходжей. Автор Тынышбаев, 6 б.

9. Өлеңдер. Қазақ тілінде, 21 б.

10. Өлеңдер. Қазақ тілінде, 21 б.

11. Өлеңдер жазылған дәптер, 1.

Түрме камерасында азаптап, болмаған істі мойындату үшін қинағаны анық. Осындай қиындықты бастан өткерген Әзімхан Ахметұлы абақты қабырғасында өткен 1 ай 5 күннен соң да тергеуші сұрауына: «Мен 1921 жылдан бері контрреволюциялық ұлтшылдар ұйымында мүше екенімді мойындаймын, бұл ұйымға мені Қоқан автономиясының бұрынғы төрағасы, бұрынғы Уақытша үкімет мүшесі инженер Тынышбаев Мұхамеджан тартты» деген мазмұнда жауап бере бастайды. Оның бұған дейінгі берген жауабы «Мен осы уақытқа дейін контрреволюциялық ұлтшылдар ұйымы құрамында болғанымды жасырып, тергеу ісін жаңылыс жолға салдым. Тергеушілер менің контрреволюциялық зиянкестік әрекетімді біржола әшкерелеген соң ендігі уақытта қарсыласудың қисынсыз екендігіне көзім жетіп, тергеу ісіне ашық көрсетулер беру туралы шешім қабылдап отырмын», – деп жауап береді.

Әзімхан Кенесары тергеушінің «Алашорда және Қоқан автономиясы үкіметтерімен қандай қатынаста болғаны» жөнінде қойған сұрауына: «Алашорда үкіметінің құрылуына мен белсенді араластым, ал Алашорданы құрған съезге бұрын болыс басқарушысы болған Мәуленқұл Байзақов және Мұстафа Шоқаймен бірге Түркістан өлкесіне өкіл ретінде қатысып, Алашорда үкіметінің құрылғанын жария етуге дауыс бердім. Уақытша құрылған Қоқан автономиясы үкіметі құрамында болдым», – деп жауап береді.

Тергеу Әзімхан Ахметұлына тағылған негізгі айыптардың бірі оның оңтүстік өңірдегі дінбасылармен байланысы туралы өрбиді. Осы мақсатта Әзімхан Кенесарыға Ташкенттегі контрреволюциялық орталықтан «Қандай тапсырмалар алдыңыз» деген сұрау қойып, оған тағы да қысым көрсетеді. Бірақ мардымды жауап ала алмайды. Әзімхан Ахметұлы оңтүстіктегі Аппак ишан, Мәди ишан және басқа да ишандармен тек

діни тақырыпта ғана сөйлесетінін жеткізген.

Ә.Кенесарыға таңылған қылмыстардың бірі – оның Шымкентте учаскелік гидротехник қызметін атқара жүріп, Сұлтанбек Қожановтың тапсыруы бойынша Кеңес билігіне қарсы контрреволюциялық әрекетпен айналысуына байланысты.

Сонымен, жоғарыда баяндалған хаттамадағы фактілік материалдарды негізге алып, тергеуші Жанахметов 1937 жылғы 25 қарашада Әзімхан Кенесарының ісі бойынша айыптау қорытындысын дайындап, оны үштіктің қарауына тапсырады. Өз ретінде УНКВД-ның Оңтүстік Қазақстан бойынша үштігі бұл істі 1937 жылғы 28 қараша күні, бір сағатта қарап, ату жазасын қолдану туралы шешім қабылдайды. Имамдар мен Әзімхан Кенесарыға байланысты ату жазасы үкімі бір күнде, яғни 1937 жылғы 29 қарашада орындалады.

Әзімхан Ахметұлы әлі де зерттеуді қажет етеді. Осы мақаламызда Тұлғаның ата-тегі мен қоғамдық-саяси қызметіне тоқталдық. «Әттең-ай» дейтін тұстары баршылық. Жеке өмірі мен ұрпақтары, руханиятқа қосқан үлесі, кейбір қоғамдық-саяси қызметі туралы да ой бөліскіміз келеді.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Н.Кенесарина. Әзімхан Кенесарин.// Жұлдыз. -2003.- №7. 102 б.
2. Кенесарин туралы не білеміз? /Б.Айтай// Оңтүстік Қазақстан. – 2017 - 4 сәуір (№54) – 4 б.
3. ҚРОМА. 146-қ., 2-т., 1-іс., 2-п.
4. ҚРОМА. 146-қ., 2-т., 1-іс., 12-п.
5. ҚРОМА. 146-қ., 2-т., 1-іс., 10-п.
6. ҚРОМА. 146-қ., 2-т., 1-іс., 22-п.
7. ҚРОМА. 146-қ., 2-т., 1-іс., 35-п.
8. ҚРОМА. 146-қ., 2-т., 1-іс., 41-п.
9. ҚРОМА. 146-қ., 2-т., 1-іс., 43-п.
10. Первая революция в России: взгляд через столетие. Под. ред. А.П.Корелина, С.В.Тютюкина. – Москва: Памятники исторической мысли, 2005.- 602 с.
11. ҚРОМА. 146-қ., 1-т., 26-іс., 1-п.
12. ҚРОМА. 146-қ., 1-т., 26-іс., 1 2 п.
13. ҚРОМА. 146-қ., 1-т., 26-іс., 51 п.
14. ҚРОМА. 146-қ., 1-т., 26-іс., 81п.
15. ҚРОМА. 146-қ., 1-т., 26-іс., 82 п.
16. ҚРОМА. 146-қ., 1-т., 26-іс., 84 п.
17. «Әзімхан Кенесарин және «Сопы» операциясы». Жас алаш.-2018.-24мамыр (№40).-5 б.

Фурманов ауданы ҰОС жылдарында (Жалпақтал өңірі жұртшылығының қан майданға қосқан үлесі)

ҚАРАБАЛИН
Миржан Маратұлы,
БҚО мемлекеттік архиві
КММ-нің Жалпақтал
филиалының директоры,
Казталов ауд., БҚО

***Аңдатпа.** Мақалада бұрынғы Фурманов ауданының 1941-1945 жылдар аралығындағы Ұлы Отан соғысы жылдарындағы өмірі, аудан еңбеккерлерінің қан майданға қосқан үлесі, ауданнан соғысқа алынып, жеңісті жақындатуға үлес қосқан сарбаздардың ерен ерліктері жазылған.*

***Аннотация.** В статье рассказывается о жизни бывшего Фурмановского района (ныне Казталовский район) в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 годов, о вкладе трудящихся района в кровопролитную войну, а также о героизме солдат, призванных на фронт из этого района и приближавших Победу.*

***Кілт сөздері:** Фурманов ауданы, Ұлы Отан соғысы, ауыспалы «Қызыл Ту».*

1941 жылғы 22-ші маусым күні Гитлер бастаған Фашистік Германия үкіметі 1939 жылы Кеңестер Одағымен жасасқан соғыспау жөніндегі екі жақты келісім шартты бұзып, КСРО-ға тұтқиылдан шабуыл жасағанын өткен тарихтан жақсы білеміз.

Ел басына күн туған ауыр күндер еліміздің өзге өңірлері секілді біздің өңіріміз бен ауданымызды да айналып өтпей қоймады. 1938-41 жылдар аралығында біздің бұрынғы Фурманов ауданынан 36 адам кеңес әскерінің қатарына алынған болса, 1941 жылы 712 жауынгер, 1942 жылы 1423 жауынгер, 1943 жылы – 794, 1944 жылы – 574, 1945 жылы 19 жауынгер әскер қатарына алынып, ел басына күн туған ауыр күндерде Отан үшін от кешті. 1938-45 жылдары әскерге шақырылған 18-50 жас аралығындағы 3558 әскердің басым бөлігі майданнан елге кері оралмады. Шамамен 1890-1926 жылдар аралығында дүниеге келген азаматтардың көпшілігіне топырақ жат жерден бұйырды. Сталинград пен Мәскеуге, Украина мен Белоруссияға, Ленинградқа қауіп

төнгені тарихтан аян. Бауырлас мемлекеттердің тұтастығын сақтауға біздің Фурманов ауданының жауынгерлері де бір кісідей өз үлестерін қосты. Екі жүз тәулікке созылған Сталинград майданын жау тылынан аман-есен алып қалуға Баян Аманғалиев, Ғарифолла Бабажанов, Ғаббас Валиев, Ғалымжан Валиев, Темен Дүйсенбаев, Қабдікен Жоламанов, Кенжеғали Жұмалиев, Ислам Есқалиев, Рахметолла Имашев, Рысқали Жамалиев, Ишан Маженев, Ғалымжан Нұрғалиев, Рахым Ығылманов, Әйшекен Ибрашев, Ораз Нығметов, Дүйсен Оспанов, Рахат Ақсиев, Төлеу Мусағалиев, Қадыр Сапаров, Сағынғали Шағатаев, Ермұхан Мыңбаев, Өтебай Мусағалиев, Есмағұл Спашев, Рахметолла Темешев сынды жерлес майдангер аталарымыз ерен ерліктің үлгісін көрсетті. «Шегінерге жер жоқ, артымызда Москва!» ұранымен иықтарына мылтық асынып, жауға қарсы шапқан альпеннист Жанноғай Аймағамбетов, Мақи Ерғалиев, Төлеген Сапаров, Хамит Танкубаев, Сапар Боқаев, Ленин қаласы атанған Ленинградты

неміс-фашист басқыншылығынан қорғауда Сүлеймен Есетов, Хасан Жұмағазиев, Сағын Мырзағалиев, Қошанай Есмағұлов, Хамза Сырымов, Наурыз Есқалиев, Ізмағамбет Көшенов, Халел Байтілепов, Ғұбайдолла Ахметжанов, Базарбай Мұбарақов, Қисым Нұрмұханов аталарымыз, Украина майданында Жапақ Сүйінішқалиев, Жиенбай Қарағойшин, Фатих Мазгутов, Оразай Баделов, Нәси Қуанышқалиев, Мақсот Сисенов, Әділгерей Мырзашев, Өтеген Сатқанов, Мұстақап Стамғазиев, Кенжеғара Шүкіров, Тілеп Өтебадиев, Қапиев Төлебаев, Мырзағали Сүгірбаев, Зәбен Қажығалиев, Нысан Бошанов, Әйіп Шуйкин, Елеусін Маштақов, Құбай Сатыбалдиев, Жұмат Сәрсембиев, Жұмагелді Жақсымбетов, Ғатау Сейтов, Үсенбай Айтқалиев, Зәки Қабиев, Белорусс майданы бойынша Қараш Хамидуллин, Бақтыбай Жәрдемов, Кәрім Тұяқбасаров, Исламғали Жұмақаев, Жұмағұл Ахметжанов, Иван Аксенов, Тілеп Жұмағалиев, Шамғон Базаров, Рысқали Беркішев, Жұмағазы Елеусіз, Оразалы Даупаев, Нәсиболла Нұғманов, Халел Кенжеғалиев, Хамит Сабыров, Салахи Мұқатов, Есмағұл Сағынғалиев, Калинин майданы бойынша Жәнібек Әкмәлиев, Ермұхан Қажымұратов, Қазіолла Нұрмұхашев, Михаил Пашуткин, Сұрамыс Өтешев, Мардан Сейтқалиев, Нығмет Мұқамбетқалиев, Әйтім Әбілхайыров, Қонысбай Сәриев, Темеш Жұмашев, Жақия Қыдырғалиев, Оңтүстік-Батыс майданы бойынша Қатиев Сәрсенов, Қанафия Иманбаев, Төлеуғали Диалиев, Жиенбай Жорманов, Мүти Жасмағамбетов, Қуан Ермұханов, Қанат Балғабаев, Балтық теңізі жағалауы майданынан Дәулетқали Идресов, Сатыбалды Шәуенов, Владимир Васильев, Өтемұрат Аманғалиев, Зинорай Досмайлов, Меңдеш Құттыбаев, Сатыбалды Есқалиев, Қыдыр Саукенов, Кавказ елдері майданынан Ғұбаш Молдашев, Файзрахман Фаттахов, Амур флотынан Серік Қанаев, Нұрфат Бекчентаев, Қиыр Шығыс майданында Сары Шәкіров, Ғарифолла Есетов, Хамза Жүсіпбаев, Павел Крестов, Шүкір Мағазов, Жексен Ахметов, Бақтығали Мелеков сынды өзге де майдангер аталарымыз ел басына күн туғанда қалың жаумен жан алысып, жан берісті.

Фашистік Германияның астанасы Берлинді алуға қатысқан мыңдаған сарбаздар Кеңестер Одағының батыры атанса, 1082 жауынгер «Берлинді алғаны үшін» медалімен марапатталған. Біздің Фурманов ауданынан мерекелік медалді Ғазиз Иманалиев, Петр Думчев, Ғалым Батыров,

Яков Землянов, Қадер Қойшығалиев, Ислам Аймағамбетов, Нұрсейіт Төрениязов, Байғали Әбдрахманов, Мақсот Ғабдушев, Қайырғали Әбішев, Ізмұхан Масалиев, Өтеген Айсағалиев, Ғазиз Тлекқабылов, Ахмет Чкалов, Хамза Хасанов, Сисен Үмбетқалиев, Мәкеш Жұбанов, Хайыр Қалиманов, Қабен Науезеровтер өңірлеріне тақты.

Соғыс аяқталғаннан кейін бірқатар майдангерлеріміз әр жылдары аудан экономикасы мен мәдениетін көтеруге аянбай еңбек етті. Алдан Әлмұханов, Сәрсенғали Тұяқов, Тайыш Нұржанов, Досақай Сәрсенов, Қадыр Сапаров, Қыдыр Ибрашев, Қуан Ермұханов, Сейт Шыңғалиев, Мәннап Тәкесов, Қайрел Ізтілеуов, Қарағойшы Сдықов, Хасанғазы Еділов, Қадреш Өтеғұлов, Шайдолла Кенжеғарин, Қайнеш Мұратов, Жұмабай Әлмұханов, Хамза Валиев, Мәжит Жаданов, Зейнолла Өксікбаев, Сафиолла Ақмурзин, Хайредден Мұғалбаев, Иса Үмбетов баспасөз халық ағарту, партия, кеңес, сауда, ауыл шаруашылығы, ветеринария, полиция салаларындағы басшылық жұмыстарда табысты еңбек етті.

Социалистік Еңбек Ері Нұпи Дүйсенғалиев, Рамазан Хайруллин, Сағынғали Есмұханов, Жәди Ниханов, Нуфтолла Қожин, Қарекен Арыстанов, Хайыр Қойшығалиев, Қадірәлі Ғазизов, Шайхымалы Көшкінов, Ғұбайдолла Мұқатов, Жәлел Тапалов, Сатыбалды Бекмүлдин, Ғабдрахим Нұрмахов, Жұмат Сәрсембиев, Мұстақап Стамғазиев, Ержан Мақашевтер, ферма меңгерушісі Қисмет Ғабдошев, Алдаберген Хайруллин, Ғиззат Имашев, Нәсіп Тебилов, Қайырғали Есқалиев, Шарафи Қаймашев, Дүйсенғали Әліпов, Табылды Дәулетқалиев, Мүсірғали Мұқышев, Ихсан Файзуллин, Қарабала Әбдрахманов, Сағатбай Төлегенов, Хамит Жаданов, Қиаш Лұқпанов, Нұрмұхамбет Ермағамбетов, Ермек Айтұғанов, Қарабала Сейтқалиев, Асанбай Абилов, Тапаш Батырханов, Мақсот Шүкіров, Жұмагелді Жақсымбетов, Тілекқабыл Хасанов, Бақтығали Мелеков, Ғани Қанатбаев, Меңду Қарағойшиндер аудан аумағында бухгалтер, веттехник, шаруашылық меңгерушісі, ауылдық кеңес төрағасы, мекеме-кәсіпорын басшысы болып жұмыс жасады. Хисмет Қадыров, Төлеуғали Диалиев, Жанноғай Айтмағамбетов, Сисен Үмбетқалиев, Сүлеймен Есетов, Александр Егоров, Мұрат Сәтиев, Нұғман Лесов, Разиолла Қажығалиев, Сабыр Қапашев, Темірболат Жүнісов, Хамит Сабыров, Ғарифолла

Есетов сынды майдангерлер аудан мектептерінде оқытушылық қызмет атқарып, ұрпақ тәрбиесіне араласты. Мәнти Айтжанов, Тәпіш Камалов, Рухан Жәнібеков, Өлән Ботбаев, Кенжеғара Шүкіров, Әділгерей Ишанбергенов, Жанболат Тілепов, Қабыл Оразаев, Айсағали Бисембаев, Әділгерей Мырзашев, Кәрім Досмағамбетов, Рахмет Мағзиев, Ғұбайдолла Ғилманов, Төкеш Құмарғалиев, Әбдрахман Құрманов, Махмет Бақтыгереев, Жәди Бисекенов, Жұмабай Рамазанов, Иманғазы Төлегенов, Мүшәй Дәулетқалиев, Бақтығали Тойғожин, Нәбиолла Болаев – малшы-шопан, Нұғман Исқалиев, Жұмагерей Жұмағазиев, Тілекқабыл Қуанғалиев, Ғилман Баймұратов, Сансызбай Сұлтанғалиев – мал маманы, Өтеген Қуанышев, Сұлтан Ғұмаров, Ишан Мұқамбетов, Хабиболла Баязитов сауда қызметкері болды. Өтеулі Исқаков, Шәріпқали Досбатыров, Айтқали Қамысбаев, Башот Қанатбаев, Бақтығали Ақаев, Мұтал Дәулетқалиев, Халел Досмағамбетов, Рысқали Жамалиев, Базар Есенов, Сисен Маңгуров, Үмбет Мұхамбетияров, Жармағамбет Жақыпов, Садыр Сағышев, Есет Бөргелов, Әдеш Рахимов, Бисен Маңгуров, Ғалым Сәрсенов, Ғатау Зейінгереев, Уахит Көпбаев, Салық Қожахметов, Жұмағұл Жамалиев, Қапсих Шукаев, Нығмет Мұхамбетқалиев, Тасқали Бисенғалиев, Ораз Қойшыбеков, Сираж Теміржанов, Изғали Татпанов, Зейнолла Ахметқалиев, Сарқыт Қадыров, Оразғали Мұратов, Рамазан Боранов, Бисенғали Мырзағалиев, Ниетқали Карупов, Шаймардан Рамазанов, Құспан Жанғалиев, Төлеу Сатқанов, Ишан Бошанов, Мүтиғолла Сапахов, Нариман Әбдрахманов сынды соғыс ардагерлері ұжымшар-кеңшарлар мен мекеме, ұйымдарда жұмысшы қызметші, механизатор, комбайнер болып табысты жұмыс жасаған ардақты аталар болды. Соғыс жылдары аудан кеңшарлары мен ұжымшарлары «Бәрі де жеңіс, бәрі де майдан үшін» ұраны аясында соғыс болып жатқан аймақтарға өз көмектерін аяусыз беріп тұрды. Соғыс жылдары №51 Буденный жылқы зауытының директоры Андрей Борисов жылма-жыл майдан даласына атты әскер үшін 1400 бас жылқы жөнелтіп отырса, «Правда газеті» ұжымшарының басқарма төрағалары Хасан Рахымқұлов пен Мұхтар Мирманов КСРО-ның Қорғаныс қорына 1 мың сомнан, жұмысшы Игнатов, ұжымшаршылар Х.Имашев, С.Қонажанов 500 сомнан ақша аударды. Жамбыл ұжымшарының басқарма төрағасы Балмаш Қалиев самолет құрылысы үшін 100 мың сом ақша ауда-

рып, КСРО-ның Қорғаныс комитетінің «Алғыс хатымен» марапатталды. Соғыс өрті шарпып тұрған 1944 жылы Жамбыл ұжымшарының аға шопаны Қажығали Баймункин 100 саулық қойдан 160 қозы алып, аудан рекордын жаңғыртса, Жас ұжымшарының аға шопаны Каман Байтақов 100 қойдан 139 қозы алып, екінші орынға табан тіреді. Әскерге аттанған ерлердің қызметін ауылдағы әйел-аналар атқарды. Талдықұдықтық Өсилә Шамаһаева, Қапаш Баймағамбетова, Дәметкен Түменова, талдыапандық Рахима Ожанова, Қайша Миханова, Залипа Омарова, жангелділік Рысты Қонысбаева, Рахима Төреахметова, жасқайраттық Айжан, Жамал Әжіғалиевалар жұлдыздық Злиха Княязова, жаңажолдық Мақпал Бекмұлдина, Алтын Есенғалиева, ақпәтерлік Жаңыл Залиева, Збира Жұмалиева, көктеректік Қадияша Оразаева сынды өзге де алдыңғы толқын әжелеріміз еңбек майданында күн-түн демей аяусыз еңбек етті. 1942-43 жылдары Көктерек жеті жылдық мектебінің оқушылары шаруашылық жұмыстарына белсене араласты. Сол үшін олар 1947 жылы Қазақ КСР Оқу халық комиссариатымен Қазақстан ЛКЖО Орталық комитетінің ақшалай сыйлығымен, грамотасымен марапатталды. Сайлыққа алған ақшаларын қорғаныс қорына аударды. Тыл еңбегінде Ахат Темірғалиев, Жұмай Қадыржанов, Бике Ғилманова, Төлеген Көшкінбаев, Нәбира Арыстанова, Лұқпан Сарбасов, Мақпал Сейткереева, Нафия Мұратова, Өмірияр Қабдолов, Шынболат, Муса Мұстановтар сынды мектеп оқушыларының еңбектері ерен болды. 1943 жылы Красный Партизан кеңшары 505 гектар жерге арпа, 20 гектарға сұлы, 10 га жерге шемекі егуді облыс бойынша бірінші болып, төрт күнде аяқтады. Фурманов ауданының еңбеккерлері 1941 жылы КСРО-ның Қорғаныс қорына 99550 сом ақшалай, 18565 сом заем арқылы ақша аударды. №51 Буденный жылқы зауытының еңбеккерлері соғыс аяқталғанға дейін ай сайын бір күндік, ал аудандық кеңесі атқару комитетінің қызметкерлері екі күндік еңбекақыларын соғыс аяқталғанға дейін КСРО-ның Қорғаныс қорына аударып отырды. Осы бағыттағы жұмыстарды табысты жүзеге асыра білген аудан еңбеккерлерінің еңбектері жоғарғы үкімет органдар тарапынан оң бағаланды. 1944 жылы Фурманов ауданына КСРО-ның қорғаныс комитетінің ауыспалы «Қызыл Туы» табысталды. Туды Калинин ұжымшары жеңіп алғанмен, кейін «Правда газеті» ұжымшарына мәңгілікке сақтауға

қалдырылды. 1943 жылы аудандағы 34 бастауыш партия ұйымында 419 партия мүшесі мен мүшелікке үміткерлер есепте тұрды. 1943 жылғы тамыз айында соғыс жағдайына қарамастан жоғарғы үкімет органдарының қажеттілігіне орай №51 Буденный жылқы зауыты екіге ажыратылды. Жаңадан №28 Талдыапан жылқы зауыты бөлініп шықты. 1940-42 жылдары Көбек Мұқанов, 1942-43 жылдары Хисмет Файзуллин, 1943-46 жылдары Ғиният Қойшыбаев Фурманов аудандық партия комитетінің бірінші хатшысы қызметін, 1941-43 жылдары Ғиззат Ашығалиев, 1943-47 жылдары Мұхамбетияр Ғайсин аудандық кеңесі атқару комитетінің төрағасы қызметін атқарды. Фурманов аудандық комсомол комитетіне 1940-42 жылдары Ұлмекен Дәулетова, 1942-43 жылдары Зинеш Тәженова, 1943-46 жылдары Мәдин Оразова басшылық жасап, бірінші хатшы болды. 1945 жылғы 9-шы мамыр күні Ұлы Отан соғысы жеңіспен аяқталғанын өткен тарих парақтарынан жақсы білеміз. Соғыс атаулының жақсы емес екендігі айтпай-ақ белгілі. Майданға аттанғандардың басым бөлігі елге кері оралмады. Ұрыс даласында қаза тапты, жау тылының тұтқынына түсті немесе майданда хабар-ошарсыз кетті. Елге оралған аталарымыздың басым бөлігі бірі, екіншісі қолынан айырылып, мүгедек болып ауыр күндерді бастарынан өткерді. Майдангерлеріміздің тағы бір толқыны соғыс салған жараның салдарынан ауруға шалдығып, бұл дүниемен ерте қоштасты.

Бірқатар жерлестеріміз майдан даласында ерен ерліктерімен көзге түсті. Екі мәрте «Данқ» орденінің иегері көктеректік Боранбай Көшалиев, талдыапандық капитан Қойшығали Темірғалиев, ботальон командирі, көктеректік Тәжіғали Уайысов, аға лейтенант Виктор Красиков, Богдан Хмельницкий орденінің иегері пиямарлық Қайман Габдуллин, ерлігімен көзге түскен жаңажолдық Нұғман Исқалиев, альпенист Жанноғай Айтмағамбетов, Ленинград блокадасына қатысып, жау құрсауында қалған командирін от пен оқтың ортасынан алып шыққан қараөзендік Халел Байтілепов сынды өзге де майдангерлерді және соғыстан кейінгі бейбіт заманда Фурманов ауданының әлеуметтік-экономикалық дамуына өз үлестерін қосқан Кеңестер Одағының батыры Ахмедияр Хұсайынов пен майдан даласында 202 рет әуеге көтерілген ұшқыш Әжіғали Мурашевтің, өзге де майдангер аталарымыз бен ұрыс даласынан елге кері оралмаған боздақтарымыздың есімдерін

аудан жұтшылығы ешқашан ұмытпайды. Майданда көрсеткен ерліктері үшін майдангер аталарымыз әр жылдары «Қызыл Жұлдыз», І-ші, ІІ-ші дәрежелі «Отан соғысы» ордендері мен мерекелік медалдарымен марапатталды. КСРО Жоғарғы кеңесі Президиумының 1945 жылғы 16 қараша күнгі шешімімен Қазақстан КП Фурманов аудандық комитетінің бірінші хатшысы Ғиният Қойшыбаев «Қызыл Жұлдыз», Еңбекшілер депутаттары аудандық кеңесі атқару комитетінің төрағасы Мұхамбетияр Ғайсин мен аудандық партия комитетінің екінші хатшысы Құрман Байсықов, «Правда газеті» ұжымшарының басқарма төрағасы Химат Исқақов ІІ-ші дәрежелі «Отан соғысы», «Сталин» ұжымшарының басқарма төрағасы Ислам Исқалиев, «Правда газеті» ұжымшарының аға жылқышысы Рамазан Әкімов, К.Маркс ұжымшарының аға шопаны Әубәкір Есполлаев «Құрмет Белгісі» орденімен наградталды. Сонымен бірге 24 адам Қазақ КСР-нің Құрмет Грамотасымен, 1643 адам 1945 жылғы 6 маусым күнгі КСРО Жоғарғы кеңесі Президиумының жарлығымен «Айбынды еңбегі үшін» медалімен марапатталды. Өңірімізде жаңа ХХІ-ші ғасырда 1941-45 жылдардағы Ұлы Отан соғысының тарихын тереңнен зерттеп, ұрыс даласынан оралмаған ата-бабаларымыздың соңғы мәліметтерімен шайқас алаңында ерліктің үлгісін көрсетіп, түрлі мемлекеттік марапаттарды иеленген аталарымыздың ерлігін нәсихаттауда БҚО тарихи-өлкетану музейінің бөлімі М.Маметова атындағы мемориалдық музейінің меңгерушісі Ахмедияр Батырхановтың жасап келе жатқан еңбегі ұшан-теңіз. Облысымыздың әрбір ауданы мен жекелеген ұжымшар-кеңшарларынан әскерге алынғандарды алфавит бойынша ұқыпты түгендеп, аталарының соңғы дерегін білмей келе жатқан жас ұрпақты қуанып келе жатқан сарықұдықтық жерлесіміз Ахмедияр Қуанұлының еңбегіне толағай табыс тілейміз.

Пайдаланылған әдебиеттер:

Тарихи материалдар айтыскер ақын, жергілікті өлкетанушы тарихшы Сағынғали Мұқанов пен «БҚО мемлекеттік архиві» Жалпақтал филиалының директоры Миржан Қарабалиннің жеке архивтерінен және филиалда сақталған майдангерлердің жеке істері мен есеп карточкаларынан және жеке тектік қорлары мен аудан тарихына қатысты өзге де тарихи архивтік құжаттардан алынды.

Көкше сапарынан естелік

АЛЬМУХАНОВА
Райгул Сағынәліқызы,
ОБЖТЖЭО-ның өлкетану
бөлімінің меңгерушісі,
Орал қ., БҚО

***Аңдатпа.** Мақалада автор жыл сайын өтетін «Елтану» экспедициясының жаңа маришруты туралы жазған. Балалар Айғаным қонысының тарихымен танысып, Көкше мен Сырымбеттің тамаша табиғатын тамашалап, музейлерден қызықты ақпараттар жинап, Шоқан Уалихановты зерттеушілерімен танысқан.*

***Аннотация.** В статье автор пишет о новом маршруте ежегодной экспедиции «Елтану». Ребята познакомились с историей Айғанымского поселения, увидели прекрасную природу Кокше и Сырымбета, собрали интересную информацию из музеев, познакомились с исследователями Шокана Валиханова.*

***Кілт сөздері:** Шоқан Уалиханов, «Айғаным қонысы», Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, «Мәлік Ғабдуллин» музейі, «Әдебиет пен өнер» музейі, Ботай қонысы.*

Батыс Қазақстан облысы балалар-жас-өспірімдер туризм және экология орталығының кезекті экспедициясы Шоқан Уалихановтың 190 жылдығына арналып, шілде айында ұйымдастырылды. Экспедицияға

облыс бойынша байқаулардың жеңімпаз оқушылары қатысты. «Елтану» экспедициясы Шоқан Уалихановтың өмір және еңбек жолымен тереңірек танысу мақсатында маршрутымызды Көкшетау қаласынан бастауды жөн көрдік.

Шоқан Уәлиханов Қостанай облысы Құсмұрын бекетінде дүниеге келген болса да, балалық шағы Солтүстік Қазақстан облысындағы Айыртау ауданына қарасты Сырымбет ауылындағы Айғаным қонысында өткен. Шоқанның әжесі Айғаным – білімді, көзі ашық, парасатты тұлға болған. Ол немересінің тәрбиесіне ерекше көңіл бөліп, Шоқанның ғылымға, білімге құштарлығын оятқан. Айғаным үшін арнайы қоныс үйі салынып, кейін бұл жер «Айғаным қонысы» музей-қорығы ретінде халыққа қызмет етуде. Сырымбеттегі Шоқан Уәлиханов атындағы Сырымбет тарихи-этнографиялық музейі және «Айғаным қонысы» музей-қорығының негізін қалаушы ауыл тұрғыны, білім саласының үздігі, мәдениет саласының құрметті қызметкері Зәйкен Атығаева болған.

Сырымбеттің табиғаты адамды бірден баурап алады. Айнала биік қылқан жапырақты ормандармен көмкерілген. Бұл өлкенің әрбір сай-саласы мен төбесі тарихтан сыр шертеді. Ауылдың айналасын қоршаған табиғи сұлулық – Шоқанның балалық шағында алған әсерлерінің, оның дүниетанымының қайнар көзі болғаны сөзсіз. 1820 жылы Ресей императоры І Александрдың рұқсатымен, сол кездегі аға сұлтан Шыңғыс Уәлихановтың анасы – Айғаным ханымға арнайы резиденция салу туралы шешім қабылданады. Қоныс жобасы еуропалық үлгідегі резиденция

түрінде салынып, айналасына бақ, шаруашылық нысандары, монша және мешіт орналастырылды. Уақыт өте келе, XIX ғасырда салынған Айғанымның қонысы өртеніп кеткені туралы деректер сақталған. Қоныстың бастапқы ғимараттары мен құрылыстары толықтай жойылып, тек орны ғана сақталып қалған. 1993 жылы Қазақстан Республикасы Үкіметінің қолдауымен Айғаным қонысын қайта қалпына келтіру жұмыстары басталды. Бұл – еліміз тәуелсіздік алғаннан кейін қолға алынған алғашқы мәдени жаңғырту жобаларының бірі болды. Ғимаратты қалпына келтіруде архивтік деректер, тарихи суреттер, археологиялық зерттеулер және Шоқан Уәлихановтың күнделіктері мен хаттары пайдаланылған деседі. Қайта қалпына келтіру жұмыстары барысында бұрынғы стилі сақтала отырып, ғимарат қайтадан жаңғыртылып, музей-қорық ретінде жасақталды. Бізді музей экскурсоводы мешіт, диірмен, мектеп пен қоныспен толықтай таныстырып шықты. Саялы мекеннің табиғаты мен ғимараттарын тамашалап, Шоқанның заманына енгендей әсер алдық.

Экспедицияның алғашқы күні бағдарлама аясында тарихи тұлғаларға арналған ескерткіштермен таныстық. Шоқан Уәлихановтың ескерткішінің жанына, кейін Шоқан Уәлиханов атындағы Көкшетау университетіне, «Мәлік Ғабдуллин»

және «Әдебиет пен өнер» музейлеріне экскурсиялар ұйымдастырылды.

Көкше жері – қазақ даласындағы көрікті мекендердің бірі. Сол сұлу өлкеде, Көкшетаудың етегінде, көгілдір Қопа көлінің жағасында Көкшетау қаласы орналасқан. Көкшетау қаласының тарихы XVIII ғасырдың соңына таман бастау алады. 1824 жылы патша өкіметі бекініс ретінде іргесін қалаған бұл шаһар біртіндеп әкімшілік, сауда, мәдени орталыққа айналды. 1868 жылы уездік мәртебеге ие болып, өңірдің дамуына серпін берді. Көкшетау XX ғасырда да қарқынды дамыды. Кеңес өкіметі тұсында өндірістік орталыққа айналып, зауыттар, фабрикалар мен білім беру мекемелері ашылды. Ал 1999 жылы Ақмола облысының әкімшілік орталығы болып жарияланғаннан кейін қаланың келбеті жаңа тыныс алды. Бүгінде Көкшетау – тек тарихы терең қала ғана емес, сонымен қатар туристердің сүйікті мекені. Оның әр көшесі, әр ғимараты – тарихтың үнсіз куәсі. Көкшетау – таза және шағын қала екен. Әрине Көкшетауға келгенде Бурабай курорттық аймағын атап өтпеуге болмайды. Бурабай – бұл жай ғана демалыс орны емес, бұл – табиғаттың адамзатқа тарту еткен інжу-маржаны. Мұндағы мөлдір көлдер мен самсаған қарағайлар, тастан қашалған алып мүсіндерге ұқсайтын жартастар адамды өзіне баурап, ерекше сезімге бөлейді.

Бурабай көлі – аймақтың жүрегі. Ал көлдің маңында орналасқан Оқжетпес, Жұмбақтас, Көкше таулары – табиғаттың әдейі сомдаған мүсіндеріне ұқсайды.

Экскурсовод Абылай хан алаңында өлкенің аңыздары мен тарихын таныстырды. Сұлу табиғаттың көркіне тоймай, тарих қойнауынан туындаған аңыздардың әсерінен оқушылардың Көкше тарихын тануға деген қызығушылықтары оянып, тау-тасты аралап, рухани толыға түсті.

Келесі саяхатымыз Ботай мәдениеті жер асты музейі болды. Ботай музейі жер астына орналастырылған, яғни ежелгі адамдардың қоныстарын шынайы қалпына келтіріп, дәл сол кезеңнің атмосферасын көз алдына әкеледі. Мұнда ежелгі үйлердің құрылымы, ошақтар, тұрмыстық бұйымдар, еңбек құралдары, қыш ыдыстар, сүйек пен тас заттар нақты археологиялық деректер негізінде жасалған. Музей – жас ұрпақтың тарихи санасын қалыптастыруда, ұлт рухын көтеруде, тек археологиялық ғана емес, этнографиялық, тарихи, мәдени бағыттағы маңызы зор ғылыми және туристік орталық болып табылады.

Экспедициямызды қорытындылау мақсатында Ақмола облыстық тарихи-өлкетану музейінде Шоқан Уәлихановтың 190 жылдығына арналған «Шоқан – этнограф, тарихшы және саяхатшы» атты дөңгелек үстел өтті. Бұл шарада

ғалымның еңбектері, зерттеу бағыттары кеңінен талқыланды. Шараға қоғам қайраткері Мұрат қажы Ыдырысұлы сөз алып, «Абылай ханның қара жолы» халықаралық экспедициясы туралы айтып, нәтижесін баяндап берді. «Абылай ханның қара жолы» экспедициясы қазақ тарихын түсінуге мүмкіндік беретін маңызды жобалардың бірі болып табылады. Ол тарихи-мәдени мұраны зерттеу ғана емес, оны жандандыру, насихаттау, ғылыми жұмыстар арқылы жастарға танытуға, патриоттық рух қалыптастыруға бағытталған. Экспедиция 2018, 2021, 2022 жылдары өтіп, бірнеше жыл ішінде 4 000-нан 9 000 км аралығында бағытта жүріп, әр кезеңінде жаңа нәтижелерге қол жеткізген. Нәтижесінде ғылыми еңбектер, монографиялық кітаптар, мақалалар жарық көрген.

Тарихшы, қоғам қайраткері Мәліков Дулат Серғалиұлы сөз алып, өз презентациясында Шоқанның жеке өмірі, ұрпақтары, шежіресі туралы баяндамасын ұсынды.

Ш. Уалиханов атындағы Көкшетау университетінің оқытушысы, докторант Уалиев Талап Асқарұлы «Шоқанның жеке өмірі» тақырыбында қызықты мәліметтер ұсынса, Ш. Уалиханов

атындағы Көкшетау университетінің тарих, география және әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасының лекторы Шапкенов Аманкелді Асқарбекұлы «Шоқан еңбектері» туралы зерттеген деректерін ұсынды. Музей директоры Құдайберлі Рахімбекұлы Мырзабек және өлкенің құрметті азаматтары қатысып, Шоқанның өмірі мен шығармашылығы жөнінде ғылыми жұмыстарымен таныстырып, еркін пікірталас жүргізді.

Дөңгелек үстел барысында экспедиция қатысушылары алған әсерлерімен бөлісті. Шара соңында баяндамашылардан Шоқан Уалиханов туралы мәліметтер жинақтап алып, экспедиция қоржынын толықтырдық.

Бұл сапар тек білім көкжиегімізді кеңейтіп қана қоймай, ұлттық болмысымызды, тарихи санамызды терең ұғынуға, Шығыстың жарық жұлдызы – Ш. Уалихановтың шығармашылығымен, өмір жолымен толық танысуға мүмкіндік берді. Экспедиция барысында түсірілген фото және бейнежазбалар алдағы уақытта ғылыми жоба мен көрмелерде пайдаланылатын болады. Әрбір қатысушы үшін бұл сапар ұмытылмас әсер мен тың серпін сыйлағандығы сөзсіз.

Экологиялық үйірме сабақтарында цифрлық платформаларды қолданудың тиімді жолдары

СИТКАЗИЕВА

Гульфайрус Максutowна,
Бәйтерек ауданы ЖТС-ның
ҚББП-і, педагог-сарапшы,
БҚО

***Аңдатпа.** Бұл мақалада экологиялық үйірме сабақтарында цифрлық платформаларды тиімді пайдалану жолдары қарастырылады. Автор қазіргі білім беру жүйесінде технологиялардың рөліне тоқталып, олардың оқушылардың қызығушылығын арттырудағы және экологиялық сауаттылықты қалыптастырудағы мүмкіндіктерін талдайды. Мақалада виртуалды зертханалар, интерактивті викториналар, онлайн карталар, мультимедиа құралдары және қашықтан бірлескен жұмыс платформаларының артықшылықтары нақты мысалдармен көрсетілген.*

***Аннотация.** В данной статье рассматриваются эффективные пути использования цифровых платформ на занятиях экологического кружка. Автор акцентирует внимание на роли технологий в современной системе образования, анализирует их возможности в повышении интереса учащихся и формировании экологической грамотности. В статье на конкретных примерах показаны преимущества виртуальных лабораторий, интерактивных викторин, онлайн-карт, мультимедийных инструментов и платформ для дистанционной совместной работы.*

***Кілт сөздері:** цифрлық платформалар, интерактивті оқыту, мультимедиа құралдары.*

Казіргі таңда экологиялық мәселелер бүкіл әлемде өзекті тақырыпқа айналып отыр. Климаттың өзгеруі, ормандардың жойылуы, ауа мен судың ластануы сияқты проблемалар – адамзаттың болашағына әсер ететін маңызды факторлар. Сондықтан экологиялық білім беру – қосымша білім беру бағдарламасындағы маңызды бағыттардың бірі.

Экологиялық үйірме сабақтарында цифрлық технологияларды пайдалану оқушыларға заманауи ғылыми деректермен танысуға, табиғат құбылыстарын визуалды түрде зерттеуге, деректерді талдауға және өз ойларын шығармашылық жолмен жеткізуге мүмкіндік береді.

Бүгінгі қарқынды дамып, жылдам өзгеріп

отырған заман талаптарына сай, лайықты ұрпақ тәрбиелеу – ұстаздардың парызы деп білемін. Президентіміз Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаев «Цифрландыру мен жасанды интеллект – ұлттық бәсекеге қабілетті болудың басты құралы» деп атап көрсетті. Сондай-ақ, біз қазіргі заманның жаңаша талаптары мен үрдістеріне әрқашан сай болуымыз керек. Бұл үшін бір орында тұрып қалмай, ілгері жылжу басты мақсат болуы тиіс. Сондықтан білімі терең, ойы озық ұрпақты тәрбиелейтін ұстаздар қауымына үлкен жауапкершілік жүктеледі.

Осы тұрғыда ең бірінші «қосымша білім беру педагогы дегеніміз кім?» деген сұраққа жауап алатын болсақ, ол – білімді, құзіретті, зерттеуші,

ұйымдастырушы, жауапты, маман, сыншы, сарапшы, ұқыпты, зияткер, тәрбиеші, адал болуы керек. Мұғалімнің бойында осы қасиеттердің барлығы болса, онда оқушыларға да толыққанды білім бере алады. Қандай да бір істі өзінің нақты деңгейіне жеткізіп атқару үшін шеберлік керек. Шеберлік барлық іс-әрекеттерге де, барлық мамандықтарға тән қасиет. Шебер мұғалімнен сәтті оқушыны көреміз. Олай дейтінім, өз ісінің шебері ғана әр уақытта шәкірттерін жетістікке жетелейді және де өзі де жетістікке қол жеткізеді.

Бүгінгі уақыт талабына сәйкес оқыту барысында оқулықтағы тақырыпты сөзбен айтқаннан гөрі қызықты, бейнелі, заманауи жасанды интеллект платформасын келесіде (жи) қолданып ұсынған дұрыс. Жасанды интеллект заманауи білім беру саласындағы жаңа жетістік деп айтуға болады. Яғни, ақпарат ағыны дамыған заманда адамдардың жаңа деңгейде білім алып, алған білімін тиімді пайдалануға мүмкіндік беретін жүйе.

Білім беруде ЖИ-ті енгізудің негізгі міндеті мұғалімдерді алмастыру емес, ол – мұғалімдерді ЖИ-ке тапсыруға болатын күнделікті жұмыстан босатып, басқа да басым міндеттерге уақыт бөлу. Жасанды интеллект сіз үшін сабақтарға дайындығыңызды оңтайландырады және жақсарту құралы ретінде ғана қызмет етеді. Жасанды интеллект пән бойынша білім беруді жақсартудың қуатты құралы болып табылады. Мектептегі үйірме жұмысын жүргізу барысында оқушыларды дәстүрлі, бірқалыпты сабақтармен қызықтыра алмайсыз, бүгінгі уақыт талабына сәйкес сабақ барысында жасанды интеллектті пайдаланудың маңызы зор. Түрлі платформаларды қолдану арқылы оқушылардың сабаққа деген қызығушылығы артады, іздену арқылы ойларын еркін жеткізуге үйренеді, зерттеу жұмыстарына дағдыланады.

Цифрлық платформаларды қолданудың артықшылықтары:

1. Экологиялық құбылыстарды (климаттың өзгеруі, экожүйе тепе-теңдігі, ластану түрлері) инфографика, анимация, бейне арқылы көрсету – ақпаратты жеңіл қабылдауға көмектеседі.
2. Оқушылар бейнесабақтар, онлайн викториналар, виртуалды саяхаттар арқылы сабаққа белсенді қатысады.
3. Деректер базасына, ғылыми материалдарға, виртуалды зертханаларға кез келген жерде және уақытта қол жеткізу мүмкіндігі бар.

4. Онлайн карталар, деректер талдау құралдары оқушыға табиғаттағы нақты өзгерістерді бақылауға мүмкіндік береді.

5. Дизайн және анимация құралдары арқылы экологиялық идеяларды бейнеролик, постер, презентация түрінде ұсынуға болады.

1. Виртуалды зертханалар мен симуляторлар: PhET Interactive Simulations – су айналымы, энергия түрлері, климат өзгерісі сияқты тақырыптарды тәжірибе арқылы түсіндіруге болады.

Labster – экологиялық процестердің модельдерін жасап, нәтижелерін талдау.

«Ауаның ластануы» тақырыбында оқушылар виртуалды ортада түрлі ластаушы заттардың таралуын және оның адам денсаулығына әсерін зерттей алады.

2. Онлайн викториналар мен тесттер:

Kahoot, Quizizz, Wordwall – экологиялық білімді бекіту үшін ойын түріндегі сұрақ-жауап өткізу.

Mentimeter – оқушылардың пікірін жылдам жинақтап, диаграмма түрінде көрсету.

«Экологиялық қауіпсіздік» тақырыбына 15 сұрақтан тұратын интерактивті викторина өткізуге болады.

3. Экологиялық карталар мен деректер базасы:

Google Earth – мұздықтардың азаюын немесе орман алқаптарының қысқаруын спутниктен бақылау.

ArcGIS – жергілікті экологиялық мәселелерді картада белгілеу және талдау.

«Менің ауылымдағы экологиялық проблемалар» жобасы арқылы оқушылар ауыл картасында қоқыс орындарын, жасыл аймақтарды белгілеп, ұсыныс жасай алады.

4. Мультимедиа және анимация құралдары:

Canva, Powtoon, Animaker – экологиялық тақырыпта постерлер, бейнероликтер және анимациялар жасау.

Adobe Express – әлеуметтік желіге арналған экологиялық челлендж бейнелерін құрастыру.

«Пластиксіз бір апта» акциясына арналған постерлер мен қысқа анимациялық бейнероликтер жасауға болады.

Практикалық мысал: «Пластиксіз бір апта» жобасы

Kahoot – пластиктің зияны туралы викторина.

Google Sheets – оқушылардың күнделікті пластик қолдануын есептеу кестесі.

Canva – пластикті азайту бойынша постер жасау.

Padlet – барлық материалдарды ортақ тақтада жинақтау және пікір алмасу.

Экологиялық үйірме сабақтарында сонымен қатар комикстерді пайдалану бірнеше тұрғыдан тиімді. Оны үш негізгі бағытта қарастыруға болады:

Көрнекілік арқылы есте сақтау – комикстердегі суреттер мен қысқа мәтіндер ақпаратты жеңіл қабылдауға және ұзақ есте сақтауға көмектеседі.

Күрделі экологиялық ұғымдарды жеңілдету – мысалы, экожүйенің бұзылуы, климат өзгерісі немесе қалдықтарды қайта өңдеу сияқты күрделі тақырыптар комикс арқылы қарапайым әрі түсінікті түрде беріледі.

Оқушылардың қиялын дамыту – табиғат пен адам арасындағы байланыстарды бейнелеу кезінде оқушылардың шығармашылық ойлауы артады. Мысалы:

«Пластиктің ұзақ сапары» комикс

Мақсаты: Пластик қалдықтарының табиғатқа зиянын түсіндіру, қайта өңдеудің маңызын көрсету.

Сюжет: Бір рет қолданылған пластик бөтелке қоқысқа тасталады да, желмен өзенге, одан теңізге жетіп, ондаған жыл бойы жойылмай жүреді. Жол бойында теңіз жануарлары мен құстарға зиян келтіреді. Соңында адамдар қайта өңдеу зауытында оны жаңа өнімге айналдырады.

2. «Орман қорғаушылары» комикс

Мақсаты: Орманның экожүйедегі рөлін көрсету, табиғатты қорғауға шақыру.

Сюжет: Топтағы кейіпкерлер – ағаш, тиін, құс және саңырауқұлақ – ормандағы өмірді сақтап қалу үшін бірлеседі. Олар адамға орманды кесудің зиянын түсіндіреді және ағаш отырғызу мерекесін ұйымдастырады.

Экологиялық мультфильмдердің оқушылардың қызығушылығын арттырудағы маңызы бірнеше қырынан көрінеді, өйткені олар ақпаратты көңілді, эмоциялық және көрнекі формада жеткізеді.

• Анимациядағы түрлі-түсті бейнелер, қызықты кейіпкерлер мен динамикалық сюжет оқушылардың назарын бірден өзіне тартады.

• Табиғи құбылыстарды көрнекі түрде көрсету күрделі экологиялық ұғымдарды түсінуді жеңілдетеді.

• Кейіпкерлерге жанашырлық сезімі оянады:

мысалы, ластанған теңіздегі балыққа немесе орманы жойылған жануарға.

• Эмоция арқылы ақпарат есте ұзақ сақталады және әрекетке итермелейді.

• Мультфильм көрген соң балалар табиғатқа қамқор болуға, қоқысты сұрыптауға немесе ағаш отырғызуға қызығады.

• Экологиялық мәселелерді шешудің жағымды нәтижесін көрсету оқушыларда «мен де үлес қоса аламын» деген сенім тудырады.

• Сабақта мультфильм үзінділерін талдау, кейіпкерлерге хат жазу, сахналау сияқты шығармашылық тапсырмалар оқушылардың белсенділігін арттырады.

• Оқушылар өз мультфильмін немесе комиксін жасауға талпынады, бұл олардың экологиялық білімін тереңдетеді.

Цифрлық платформаларды экологиялық үйірме сабақтарына енгізу – оқушылардың қызығушылығын арттырудың, білімін тереңдетудің және шығармашылық қабілетін дамытудың заманауи жолы. Мұндай сабақтарда оқушы тек тыңдаушы емес, белсенді зерттеуші, жобалаушы және шешім қабылдаушы рөлін атқарады. Нәтижесінде жас ұрпақ табиғатқа жауапкершілікпен қарауға, экологиялық мәселелерге бейжай болмауға тәрбиеленеді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Назарова Г. А. Цифрлық білім беру ресурстары және оларды оқу үдерісінде қолдану: оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2021. – 156 б.
2. Мухамеджанова Ш. Цифрлық білім беру платформалары: мүмкіндіктері мен болашағы // Білім берудегі инновациялар. – 2022. – №4. – Б. 45–52.
3. Кузнецов С. А., Иванова О. Л. Использование онлайн-платформ в образовательном процессе: учеб. пособие. – Москва: Изд-во МГУ, 2019. – 192 с.
4. Kahoot! Learning Platform [Электрондық ресурс]. – Режим доступа: <https://kahoot.com>
5. Canva for Education [Электрондық ресурс]. – Режим доступа: <https://www.canva.com/education>
6. Labster. Virtual Labs for Science Education [Электрондық ресурс]. – Режим доступа: <https://www.labster.com>
7. PhET Interactive Simulations [Электрондық ресурс]. – Режим доступа: <https://phet.colorado.edu>

ЯКИМЕНКО

Галина Алексеевна,
почетный геолог РК, научный
руководитель сборной команды
юных геологов «Сармат»,
г. Уральск, ЗКО

Как мы откопали «Катюшу Крутую»

***Аннотация.** В статье рассматривается палеонтологическая находка, сделанная участниками геологического кружка в Западно-Казахстанской области. В ходе полевых исследований юные геологи обнаружили костные останки. Представлены методы, использованные при обнаружении и первичной идентификации ископаемых, а также сделан предварительный анализ геологии местности. Подчеркивается значимость подобных находок для развития детско-юношеского научного движения и расширения представлений о древней фауне региона.*

***Аңдатпа.** Мақалада Батыс Қазақстан облысындағы геологиялық үйірме қатысушылары тапқан бірегей палеонтологиялық олжа қарастырылады. Далалық зерттеулер барысында жас геологтар сүйек қалдықтарын тапты. Қазбаларды анықтау және бастапқы идентификациялау кезінде қолданылатын әдістер ұсынылған, сонымен қатар аймақтың геологиялық контекстіне алдынала талдау жасалған. Мұндай тұжырымдар балалар мен жасөспірімдердің ғылыми қозғалысын дамытудағы және аймақтың ежелгі фаунасы туралы идеяларды кеңейтудегі маңыздылығы атап өтілген.*

***Ключевые слова:** Бейбитшилик, Крутая, раскопки, скелет, экспедиция, палеонтология.*

Вот и отзвенел последний звонок. Ура, лето началось!

А у юных геологов лето наступило чуть-чуть раньше. Первый «весенний облёт» мы совершили уже 3 мая с помощью наших спонсоров – ТОО «134». Началась подготовка к очередной Республиканской олимпиаде юных геологов (начало июля, г. Семей область Абай).

На площади к западу от трассы Самара-Шымкент по левому склону балки Крутая между посёлками Павлов и Бейбитшилик (до 2022 года - Погодаев) мы провели рекогносцировочное обследование с целью обнаружения новых ин-

тересных геологических находок и пополнения коллекции минералов и окаменелостей.

Стояла чудесная, по-летнему тёплая погода с лёгким ветерком. Степь вся цвела и благоухала! Звенели жаворонки, взлетали стрепеты, видели пару крикв, сурка и нескольких зайцев. В степи мы были первыми в этом году, сенокос ещё не начался, поэтому нам встретилось так много нетронутый красоты!

Но самое интересное нас ожидало в 4-х км севернее Павлова – в одном из отвержков балки Крутая в отвале борта балки нам попался почти засыпанный скелет крупного млекопитающего,

размером примерно 1,5х4 м. Кто это мог быть, когда жил? Из небольшого вертикального обрыва торчала часть лопатки и свешивалась трубчатая кость размером около 50 см (рис. 1).

У нас имелся опыт раскопок ихтиозавра. Мы знали, что для правильного ведения раскопок без специалиста-палеонтолога не обойтись. Сняли координаты места находки (спасибо айфонам и Google), сфотографировали, ничего не трогали и отправились дальше на хорошо нам известный карьер глины для производства керамзита в районе пос. Бейбитшилик. Там такие аммониты возрастом по 125 млн. лет! Хотели пополнить нашу обменную коллекцию окаменелостей – каждый аммонит на Республиканской олимпиаде можно поменять на любой минерал или горную породу, мы это всегда делали.

На окраине пос. Бейбитшилик примерно в километре к северу от посёлка нам попался обточенный временем с разрушенной каменной рубашкой, уплощенный аммонит (головоногий моллюск), выглядевший как панцирь черепахи. Муравьи использовали его в качестве крыши муравейника. Посмотрите, какая красота! (рис. 3). Это Орден Природы для любознательных юных геологов и возраст этого «Ордена» 125 млн. лет!

На самом Погодаевском карьере работы ещё

Рис. 1. Наша первая находка.
На дне овражка виднелись кости крупного древнего животного (рис. 2).

не велись – слишком влажные для тяжелой техники подъездные дороги. В это время года только юные геологи могут везде пробраться, особенно, если им это интересно. А было очень интересно! Близь границы карьера ещё с осени была заготовлена огромная куча глины высотой метров 6-8. Попутно с глиной добытые аммониты (как огромные более метра в поперечнике, так и совсем маленькие в несколько сантиметров) не нужны для производства керамзита, их стараются оставлять на карьере, а если они попадают на завод (г. Уральск, 56 км), то там сырьё в первую очередь пропускают через камневыведительную машину и кидают в отвалы. Чего мы только не нашли! Наша обменная коллекция значительно пополнилась (<https://cloud.mail.ru/public/FVfX/EGAqwnW1B>). К вечеру вернулись домой, очень довольные результатами.

И началось – снимки нашей находки отослали в Астану и в Алматы. Появилось мнение, что это, возможно, кости древней лошади и рекомендовано продолжить раскопки. Обратились за помощью к нашему знакомому палеонтологу Жамиле Якуповой (ЗКУ им. М. Утемисова), она помогала вместе с к.г.-м.н. В.М. Ефимовым (Ундоры, Ульяновская обл.) в раскопках ихтиозавра. Но каждый палеонтолог работает в своей нише – её интересовали окаменелости только верхней юры и нижнего мела (145-125 млн лет назад).

За научной помощью обратились к проректору по научной работе Западно-Казахстанского университета им. М. Утемисова Кажмурату Максutowичу Ахмеденову и, конечно, получили научного наставника - Максута Тыныштыковича Берлигужина, пишущего кандидатскую диссертацию по верхнему плейстоцену (0,01-0,78 млн лет – время мамонтов, шерстистых носорогов, пещерных медведей, саблезубых тигров и других).

Одновременно Западно-Казахстанский Областной центр детско-юношеского туризма и экологии (далее – ОЦДЮТиЭ) для исключения случайного заражения какой-либо инфекцией запросил в управлении санитарно-эпидемиологического контроля района Байтерек сведения по расположению скотомогильников в районе. Нам, конечно, оперативно ответили с указанием координат скотомогильников с сибирской язвой. Ближайший из них расположен в 7,2 км юго-западнее нашей находки (с. Кожевниково) и никакого влияния на планируемые раскопки не окажет.

Мы тоже не теряли времени даром – из интернета ознакомились со скелетом шерстистого носорога и очень надеялись откопать именно его. В послеледниковый период 10-12 тысяч лет назад по нашей территории от Южного Урала до Каспийского моря проходили пути миграции представителей фауны Ледникового периода с просторов Европы в район Западно-Сибирской низменности. В нашей области вполне возможны находки мамонтов и древних носорогов. Более того, в 2015 году при обследовании Чернозатонского месторождения горючих сланцев по заданию Алтайского института геологии и экологии мы уже находили зуб мамонта на пляже Урала в районе пос. Алебастровый.

Через две недели после обнаружения скелета, получив необходимую информацию от СЭС и научное обеспечение раскопок, экспедиция по приказу ОЦДЮТиЭ началась.

В состав сотрудников Малой Национальной Академии наук Республики Казахстан (а почему бы и нет, мы достойны носить такое звание – мы занимаемся научной работой – раскопками древнего животного!) входили Екатерина Баландина (с. Перемётное, перешла в 11 класс), Милана Нугманова и Валерия Болдырева (Уральск, школа №39, перешли в 8 класс). Руководил научной работой сотрудник ЗКУ, учёный-палеонтолог Максут Берлигузин. В состав отряда входили руководитель отдела экологии ОЦДЮТиЭ Н.Б.

Байсариева, педагог дополнительного образования Н.Х. Гатауов и бессменный (более 40 лет) научный руководитель команды юных геологов «Сармат» Г.А. Якименко.

В ход пошли лопаты, мастерки, кисточки и надежда на большое открытие. Как осторожно извлекалась каждая кость, как их предварительно чистили от породы сначала мастерком, потом удаляли всё лишнее кисточками! Вынутые тщательно очищенные кости выложили для дополнительного просушивания на полотнище наверху оврага. И всё искали кости ноги – у шерстистого носорога нога трёхпалая. Среди мелких костей нам попались две небольшие парные косточки – левая и правая. Какое разочарование – парнокопытное... Не лошадь, и не носорог... Сразу показали Максуту Берлигузину. Подтвердил – парнокопытное (рис. 4).

Осталось определить, кто-же это мог быть и какого возраста. Пообедали (огромное спасибо Н.Х. Гатауову – прекрасно приготовил на костре борщ и вскипятил самовар, пока сотрудники Малой Национальной Академии наук занимались препарированием костей и подготовкой их к длительному хранению).

Приступили к раскопке коренного залегания костных остатков в районе найденной в обрыве лопатки. Раскопав на глубине 15 см рог, мы всё ещё надеялись на палеонтологически интересную находку. Но вот перед нами целиком - двурогий

Рис. 2. Основной скелет.

Рис. 3. Орден Природы

череп древней коровы с хорошо сохранившимися зубами.

Пытаемся определить возраст захоронения – из интернета известно, что почвенно-растительный слой нарастает очень медленно, примерно на 2 мм за 100 лет. Выходит, найденная корова (определено по строению тазовых костей) жила примерно

7,5 тысячи лет назад.

В палеонтологии крупным находкам дают двойные названия (бинарная номенклатура). Вот и мы свою назвали Катюша Крутая. Катюша – Екатерина Баландина – юный геолог, член сборной команды области «Сармат», впервые увидевшая эти кости 3 мая 2025 года. Ну а Крутая – по названию балки.

Найденные костные останки не имеют значения для палеонтологии, но, возможно, ими заинтересуются биологи Западно-Казахстанского аграрно-технического университета им. Жангир хана (кафедра ветеринарии). Ведь эта корова жила во времена, когда древние люди только ещё начали приручать лошадей и крупный рогатый скот!

Учёные-генетики парнокопытных Республики Казахстан – может вам это интересно?

Так что календарное лето ещё не наступило, а у нас уже появились первые замечательные находки!

P.S. По результатам тщательного изучения находки, было установлено, что найденные останки принадлежит самке Тура возрастом более 7000 тысяч лет. Лат. *Bos taurus primigenius* – вымершее парнокопытное млекопитающее из рода настоящих быков семейства полорогих. Один из прародителей современного крупного рогатого скота.

Рис. 4. Кости скелета.

БЕКЕШЕВ

Асхат Серкалиевич,
Бәйтерек ЖТС-ның экология
бөлімінің меңгерушісі, ҚББП-і,
педагог-сарапшы,
Бәйтерек ауд., БҚО

Далалық жағдайда оқушыларға арналған туристік-экологиялық зерттеу жұмыстарын жүргізудің әдіс-тәсілдері

*Республикалық «Әдістемелік вернисаж» байқауының «Үздік әдістемелік ұсынымдар»
номинациясы бойынша I орынға ие болған қосымша білім беру бойынша
оқу-әдістемелік көмекші құралы
2025 ж.*

Аңдатпа. Бұл мақалада көрсетілген оқу-әдістемелік қосымша құралы жалпы білім беретін мектептер мен мектептен тыс ұйымдардың қосымша білім беру педагогтеріне арналған. Ұсынылған жұмыста экологиялық экспедицияларды ұйымдастыру және өткізу жолдары, табиғат нысандарын зерттеу әдістері (гидрология, геоморфология, геоботаника, орнитология, топырақтану және т.б.) көрсетілген. Оқу процесіндегі теория мен практикаға негізделіп, далалық күнделік жүргізу арқылы оқушылардың зерттеушілік біліктерін дамыту көзделген.

Қосымша білім беру жүйесінде экологиялық үйірме жетекшілері мен туристік-өлкетану бағыты бойынша жұмыс істейтін педагогтерге әдістемелік көмекші құрал ретінде ұсынылған.

Аннотация. Данное учебно-методическое пособие, представленное в статье, предназначено для педагогов дополнительного образования общеобразовательных школ и внешкольных организаций.

В предлагаемом пособии изложены способы организации и проведения экологических экспедиций, а также методы исследования природных объектов (гидрология, геоморфология, геоботаника, орнитология, почвоведение и др.). Учебный процесс основан на сочетании теории и практики, предусматривается развитие исследовательских навыков учащихся посредством ведения полевого дневника.

Пособие рекомендуется в качестве методического ресурса для руководителей экологических кружков и педагогов, работающих по туристско-краеведческому направлению в системе дополнительного образования.

Кілт сөздер: қосымша білім, экологиялық экспедициялар, туристік-экологиялық зерттеулер, оқу-әдістемелік құрал, зерттеу жұмыстары.

Кіріспе. Туристік-экологиялық білімді қалыптастыру үшін нақты практикалық жұмыстары көзделген іс-әрекет негізінде әр адамзат баласы өзін табиғаттың бір

бөлшегі ретінде сезінуі, ең болмағанда қоршаған ортаны қазіргі қалпында сақтап, оны қорғау шараларына аса назар аударады. Экологиялық проблеманы анықтап шешу үшін балаларға экология

бағытындағы қосымша білім беру потенциалы зор роль атқарады.

Қосымша білім беру ұйымдарында экологиялық үйірме жұмыстары кезінде білім алушылар табиғат объектілерін зерттеу жұмыстарымен айналысады. Үйірме оқушылары экологиялық зерттеулерді жүргізу үшін оқу жүйесінде теория мен қатар сарамандық жұмыстар да қарастырылуы керек.

Теориялық білім беру кезеңінде оқушылар далалық жағдайда жүргізілетін экологиялық зерттеу жұмыстарымен танысады: гидрология, геоморфология, метеорология, геоботаника, топырақты зерттеу, гидрологиялық және геоморфологиялық профильдерді құру, орнитология және т.б. Барлық табиғат объектілері қоршаған ортаның ажырамас бөлшегі болып табылса, өзен-көл экожүйенің маңызды экологиялық бөлімі болып табылады.

Сарамандық жұмыстар кезінде білім алушылар табиғат объектілеріне бақылау жүргізу үшін экспедициялар мен туристік жорықтарға шығып отырады.

Барлық экологиялық экспедицияларды ұйымдастыру екі бөлімнен тұрады:

- **Экспедицияға дайындық бөлімі:** экспедиция мүшелері маршрут бойымен танысу, әдебиет және бұрын-соңды ұйымдастырылған экспедиция есептерінен ақпарат жинау, қауіпсіздік ережелерімен толық танысады. Жеке және топтық құрал-жабдықтарды жинастырып, топтағы міндеттерді бөліп алады;

- **Экспедиция кезеңі:** экологиялық зерттеу жұмыстарын жүргізеді, далалық жағдайда ұйым-

дастырылған зерттеу жұмыстарын дала күнделігіне толтырады.

Оқушыларға қосымша білім беру бағдарламасы аясында мектептен тыс мекемелерде экологиялық үйірмелерде балалар белгілі бір зерттеу дағдыларымен айналысады.

Балаларға қосымша білім беру жүйесі мектептің білім беру мүмкіндіктерін кеңейтеді. Ашықтығы, ұтқырлығы және икемділігі бар балаларға қосымша білім беру жүйесі баланың, оның отбасының, қоғамның, мемлекеттің мүддесі үшін «уақыттың қиындықтарына» тез және дәл жауап бере алады. Туристік-экологиялық жорықтар мен экспедициялар жеткіншектерге тәрбие берудің маңызды құралы болып табылады. Экологиялық экспедициялар мен өлкетану зерттеулерінің, мектеп оқушыларының өмірлерінде үлкен мәні бар. Саяхаттар мен жорықтар мектептен, сыныптан тыс жұмыстардың маңызды формасы мен тәрбие берудің негізгі құралдарының бірі болып саналады. Бұл шараға қатысушылардың барлығының қауіпсіздігіне ерекше назар аударылады. Бұл іс-шаралардың негізгі талабы – әрбір қатысушының қауіпсіздік техникасын сақтауы. Мұндай бұқаралық шаралардың мақсаты – туған жерді тану, жергілікті тұрғындардың мәдениетімен танысу, табиғат нысандарын зерттеу, т.б.

Теория кезеңдерінде оқушылар далалық зерттеу жұмыстарының әдістерімен танысады: гидрология, геоморфология, метеорология, геоботаника, топырақты зерттеу, профиль құрылымы, орнитология және т.б. барлық табиғи нысандар, әсіресе өзендер, көлдер экожүйелердің маңызды

экологиялық бөлігі болып табылады. Белгілі бір жердің (аумақтың) экологиялық жағдайын су объектілері құрайды.

Өзен-көл объектілерінің зерттеу жұмыстарын істеу заңдылықтары барысында гидрологиялық зерттеулер маңызды орынға ие. Зерттеу жұмыстары – су объектілерін зерттеуде алдын ала әзірленген әдістері негізінде жүргізіледі. Гидрологиялық бақылауларды жүргізу және зерттеу нәтижелерін бастапқы өңдеу әдістемесі көптеген әдістемелік нұсқаулықтар мен семинарларда толығымен және қол жетімді түрде сипатталады. Өзеннің гидрологиялық ерекшеліктерін бақылау жұмыстарын жүргізу өзеннің орта бөлігінде өзен паспортын кейіннен дайындау үшін зерттеу жұмыстарын толықтай жүргізу міндеті алға қойылады.

Өзен арнасын экологиялық тұрғыдан зерттеген кезде далалық жағдайда қолданылатын материалдарды пайдаланады: әдебиет көздері (кітаптар, географиялық анықтамалар, карталар), жергілікті тұрғындармен әңгімелесу әдістері және т.б.

Визуалды әдіс. Бұл әдіс көзбен бақылау әдісі ретінде жасалады. Қоршаған ортаға анализ жасау барысында қолданылады. Өзен-көлдің ластануын бақылау барысында тынық күйде бақылануы тиіс. Бақылау барысында анықталған мәліметпен, әрі қарай кестемен анықталады.

Кесте №1 «Судың ластануын бағалау»

Балл	Ластану деңгейі
0	Суда дақтар мен пленкалардың болмауы
1	Су бетінде бөлек дақтар мен сұр пленкалардың болуы
2	Су бетіндегі дақтар мен мұнай қалдықтарының пленка тәріздес болуы
3	Су бетіндегі мұнайдың дақтары және оның жағалаудағы өсімдіктерге жақын болуы
4	Мұнай дақ тәріздес және пленка сияқты жайылуы. Жағалауда орналасқан өсімдіктерге мұнай жағылған
5	Су бетіндегі мұнайға байланысты шомыла алмайтындығы. Судың беткі қабатын мұнай жапқан. Жағалауға жақын орналасқан өсімдіктер мұнайда тұр

Визуальды бақылаудың тағы бір әдісі – өзен-көлдің санитарлық жағдайын анықтау. Өзен суының түсі визуальды түрмен анықталады, яғни ауа райы тыныш, ашық кезде. Бұл әдіс судың химиялық құрамына байланысты. Судың түсі арқылы оның санитарлық жағдайын анықтауға болады:

- 1) ашық-көгілдір – қалыпты;
- 2) ашық-жасыл – қалыптан төмен;
- 3) қою-жасыл, қоңыр түстес – өте ластанған жағдай.

Мысалы: жыл сайын өткізілетін «Жайық-Урал» экологиялық экспедициясы кезінде өзен суының экологиялық жағдайын бақылау өте қиын болды, зерттеу жұмыстары мен бақылауда әртүрлі әдістерді қолдануға тура келді. Алдын ала жоспарланған бағдардан кейін өзен арнасының табиғаты, көзбен байқау (визуальды әдіс) арқылы судың құрамы, сонымен қатар өзен арнасында ластанудың орындары мен көздері анықталды.

Сутегі индикаторының көрсеткіші РН зерттеуге алынған суды универсалды индикатор қағазы арқылы анықталды, индикатор қағазын шкалада көрсетілген түспен сәйкестігі арқылы зерттелді.

Өзен арнасын экологиялық тұрғыдан зерттеген кезде далалық жағдайда қолданылатын материалдарды пайдаландық: әдебиет көздері (кітаптар, географиялық анықтамалар, карталар), жергілікті тұрғындармен әңгімелесу әдістері.

Судың мөлдірлігін анықтау

Өзен суында оның мөлдірлігін төмендететін қалқып жүретін заттар болады. Судың мөлдірлігін анықтау әдістері көп, соның бірі – Секки дискісі арқылы анықтау. Бұл әдісте өзен суының мөлдірлігін анықтау үшін диаметрі 30 см болатын Секки дискісін алып, оған жүк бекітілген ұзын жіпті байлап, тіке кететіндей етіп суға батырылады. Көрінбей кеткендегі жіптің ұзындығы – судың мөлдірлігі болып табылады. Өзен суының мөлдірлігі ауа райының ауысуымен тікелей байланысты болып келеді.

Судың түсін анықтау

Шыны ыдысқа зерттеліп отырған судың үлгісі құйылады. Таза ақ қағазды ыдыстың арғы жағынан ұстау арқылы судың түсі қаралады. Зерттеуге алынған өзен суының түсі анықталып, әрі қарай кестемен жұмыстануға болады.

«Судың түсін шамамен анықтау»

Кесте №1

Жанынан бақылау	Үстінен бақылау	Түсі градуста
Жоқ	Жоқ	0
Жоқ	Ақшыл-сарғыш, дұрыс байқалмайды	10
Жоқ	Шамалы сарғыш түсті	20
Ақшыл-сарғыш түсті, анық байқалмайды	Сарғыш	40
Шамалы байқалатын ақшыл-сарғыш түсті	Шамалы сарғыш түсті	50
Ақшыл-сарғыш түсті	Сары	150
Ақшыл-жасыл түсті	Анық сары түсті	300

Судың жұмсақтығына бақылау жүргізу

Белгілі құтыға су үлгісін алып, оған арнайы алдын ала дайындалған сабынды суды қосамыз да, құтыны шайқаймыз. Қатты су болған жағдайда сабынды су көпірмейді, ал егер су жұмсақ болса, су көпіреді. Зерттеу барысында сабын алып, арнайы сабынды су дайындалады, кейін оны өзеннен алынған су үлгісіне қосып, құтыны шайқалтқан кезде дайын болған үлгіні бақылап, дала күнделігіне нәтижесі жазылады.

Зерттеу барысында алынған объектінің, яғни өзенінің оң және сол жағалаулары бойынша топырақтың екі профилі жасалған болатын. Топырақ жамылғысының кесінің жасау келесі зерттеулерді жүргізу үшін керек: топырақ құнарлығын анықтау, гумус пен қарашірінді қабатының қалыңдығы есептеледі, топырақ ылғалдылығы рН. Топырақ құнарлығы деңгейіне антропогендік қысым тікелей әсер етеді.

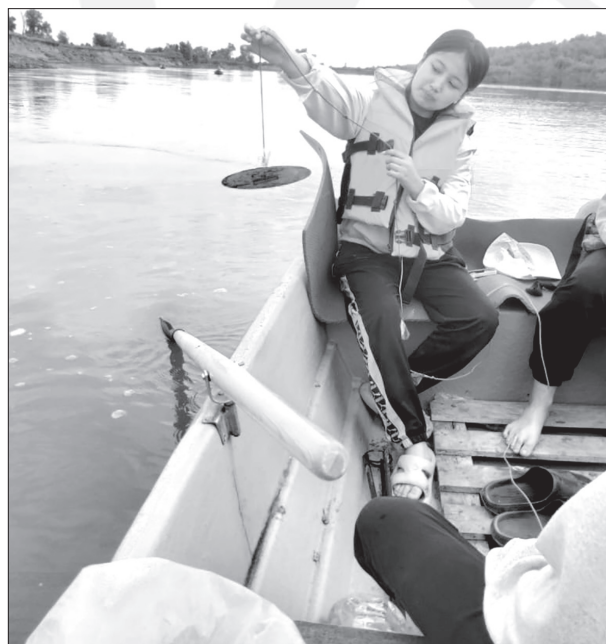
Топырақтың негізгі жынысы табиғаты белгілі бір заттардың жағалау топырағында жинақталуына байланысты. Жағалаудағы топырақтар адам ағзасына және ауыл шаруашылық жағдайына

әсер етеді және өзеннің гидрологиялық ерекшеліктерімен тығыз байланысты. Топырақты негізгі 3 топқа бөліп қарастырамыз: А – гумус, В – аралық, С – топырақ түзуші.

Топырақты зерттеу

Топырақтың морфологиясы – оның сыртқы белгілерінің (түсі, құрылысы, құрамы, құрылымы, жаңа түзінділер мен қосылыстар) жиынтығы. Топырақта физико-химиялық және биологиялық үрдістердің нәтижесінде топырақ түзілу үздіксіз жүріп жатады. Топырақтың морфологиясын зерттеу далалық және зертханалық әдістер бойынша жүргізіледі. Далалық әдісті топырақ кесіндісін (көлденең қимасын) шұңқыр қазу арқылы жүргізеді. Топырақтың морфологиясын білу үшін оның құрылысын (қабаттарын және олардың қалыңдығын), түсін, құрылымын, әртүрлі қосылыстарды, жаңа түзінділерді анықтайды. Сондай-ақ, топырақтың гранулометриялық құрамын топырақ түзуші тау жыныстарының сипатына, ылғалдылығына, органикалық заттарға, судың дәміне (тұщы, ащы, кермек және т.б.) қарай белгілейді.

Топырақтың құрылысы деп топырақ кесіндісін құрайтын генетикалық (шығу тегі бір-біріне байланысты) қабаттардың жиынтығын атайды. Әрбір топырақ типтерінің құрылыстары, қабаттарының кезектесуі бір-бірінен өзгеше болады. Топырақтану ғылымының негізін қалаушы В.В.Докучаев топырақты негізгі үш

генетикалық қабаттарға жіктеді: А – қарашірік аккумулятивтік, В – аралық (иллювиалдық), С – топырақ түзуші немесе аналық жыныс қабаттары. Топырақтың түсін анықтау аса қиындық ту-дырмайды. Н.А.Сабаниннің пікірі бойынша, топырақта ашық жасылдан қара түске дейін, одан ақ түсті де кездестіруге болады. Ал батпақты топырақта жаңадан алынған топырақ кесіндісінен ашық жасыл және көк түстерді де көруге болады. Топырақ типтері оның түсіне байланысты айты-лады: күлгін топырақтар, қара топырақтар, сұр топырақтар, қызыл топырақтар және т.б.

Топырақтың физикалық анализін анықтау

«Топырақ ылғалдылығын анықтау»

Топырақ ылғалдылығын анықтауды В.Е.Кабаева әдісі арқылы жүргізуге болады. Фарфор ыдысына 3 см³ су және үлкен көлемде топырақ себеміз, топырақ массасын жақсы араластырып, алынған массаны шар етіп айналдырамыз. Зерттеу үлгісі табиғи ылғалдылығына байланысты әртүрлі диаметрлі шар пайда болады.

Кесте №5

Топырақтан жасалған шардың диаметрі, мм есебінде	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36
Топырақ көлеміндегі ылғал-дылық пайызы, % есебінде	0	11,53	21,35	29,76	37,02	43,32	48,80	53,59	57,81	61,53	64,83	67,75	70,37

Зерттеу №2 «Топырақтың су өткізгіштік қабілетін анықтау»

Алғашқыда топырақ цилиндр үлгісінде алынады. Ол үшін пластмассадан жасалған ыдысты (банка) алып, оның түбін кесіп тастауға болады. Осыдан цилиндр пайда болады. Осы цилиндрмен топырақ кескінін жасап, үлкендеу ыдысқа 100 мл су құйып, оған цилиндрді орналастыру керек. Топыраққа толығымен судың сіңу уақыты есептелінеді.

Зерттеу барысында кеткен уақыт топырақтың су өткізгіштік қабілеті болып табылады.

Зерттеу №3 «Топырақтың индикаторын РН анықтау»

Сүзгіге топырақ үлгісі салынып, су құйылады. Үлгінің нәтижесінде пайда болған су индикатор қағазы арқылы тексеріледі.

Қазіргі таңда экологиялық білім мен тәрбие беру – қоғам дамуының негізгі басым бағыттарының бірі болып табылады. Табиғатты аялау, оны зерттеп-танып білу арқылы қорғауға үйрету – жас ұрпақтың бойында экологиялық мәдениетті қалыптастырудың тиімді жолы. Осы орайда қо-сымша білім беру жүйесінде туристік-экология-лық бағыттағы жұмыстардың, әсіресе далалық жағдайда жүргізілетін практикалық зерттеулердің маңызы зор.

Ұсынылып отырған «оқу-әдістемелік қосымша құрал» оқушыларды далалық жағдайға бейімдеп, ғылыми-зерттеу дағдыларын дамытуға, табиғат-пен етене қарым-қатынас орнатуға, командалық жұмысқа үйретуге бағытталған. Экспедициялар мен жорықтар арқылы оқушылар нақты табиғи нысандармен жұмыс істей отырып, теориялық білімдерін тәжірибе арқылы бекітіп, экожүйенің жұмыс істеу заңдылықтарын түсінуге мүмкіндік алады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Абдрасилов С.А. Устьевые участки рек, гидролого-морфологические процессы: Учебное пособие. – Алматы: Қазақ ун-ті, 1998. – 116 с.
2. Бекешев А.С. Формирование исследова-тельских навыков учащихся в системе допол-нительного образования (по материалам центра детско-юношеского туризма и экологии Западно-Казахстанской области). – Элиста, 2019.
3. Берлигужин М. Кіші өзендерді гидрологиялық зерттеу әдістері.// Соқпақ-тропинка, сәуір, 2014. №2 – 30-32 бет.
4. Ғарифулла Ә., Ахметов Қ. Батыс Қазақстан облысы энциклопедиясы. – Алматы, 2010-215 бет.
5. Фомин В.П., Невзоров Г.Г. Туристско-крае-ведческая экспедиция «Жайық-Урал» как форма экологического воспитания учащихся. – Уральск, 2000.

Экскурсиялық маршрутты құрастыру – туған өлкені тәжірибе жүзінде зерттеу құралы

АХМЕРОВА

Сауле Елубаевна,
Павлодар қалалық БЖЭЖТО-ның
ҚББП-і, педагог-зерттеуші,
Павлодар обл.

***Аңдатпа.** Әдістемелік жұмыста экскурсиялық маршрут құрастыру кезеңдері мен тәртібі туралы жазылған. Маршруты дұрыс құрылған экскурсия тыңдаушылар үшін қызықты, танымдық әсері есте қаларлық болуы тиіс. Экскурсия мазмұны ғылыми деректерге негізделіп, замануи технологиялар мен визуалды материалдар арқылы қолдау табуы керек. Осы әдістемелік нұсқау экскурсия жүргізушілерге сапалы бағдарлама құруға көмектеседі.*

***Аннотация.** В методической работе изложены этапы и порядок составления экскурсионного маршрута. Правильно составленный маршрут должен быть интересным для слушателей, обладать познавательным эффектом и запоминаться. Содержание экскурсии должно основываться на научных данных и сопровождаться современными технологиями и визуальными материалами. Данное методическое пособие поможет экскурсоводам создать качественную программу.*

***Кілт сөздері:** экскурсиялық маршрут.*

Туған өлке – ұлттық тәрбие мен патриотизмнің қайнар көзі. «Біртұтас тәрбие» бағдарламасы аясында оның рөлі бірнеше маңызды бағыттарда: туған өлке тарихын, мәдениетін, табиғатын тануды көздейтін патриоттық тәрбие, өлкетану жұмыстарын жүргізу, тарихи-мәдени орындарды зерттеу бағытында тұлғалық даму тәрбиесі, әр аймақтың өзіне тән дәстүрлері мен ерекшеліктерін білу, оларды сақтау бағытында ұлттық сана мен мәдениетке құрмет тәрбиесі, туған өлкенің табиғатын қорғау, экологиялық мәселелерді зерттеуді көздейтін экологиялық сана қалыптастыру тәрбиесі, өлке тарихын, танымал тұлғаларын білу, жергілікті қоғам өміріне араласуды үйрететін қоғамдық белсенділік пен азаматтық жауапкершілік тәрбиесі көрініс табады.

Осылайша, туған өлке «Біртұтас тәрбие»

бағдарламасында басты орын алады және жан-жақты дамыған, елін сүйетін азамат қалыптастыруға ықпал етеді.

Экскурсиялық маршруттың туристер мен экскурсия қатысушылары үшін арнайы жоспарланған бағыты болуы керек. Ол мәдени, тарихи, табиғи немесе ғылыми нысандарды қамтиды. Дұрыс ұйымдастырылған маршрут тыңдаушылардың қызығушылығын оятып, ақпаратты қабылдауын жеңілдетеді. Бұл әдістемелік нұсқау экскурсиялық маршрутты әзірлеудің негізгі кезеңдері мен талаптарын сипаттайды.

Экскурсиялық маршрутты құрастыруда тақырып пен мақсатты анықтау маңызды. Экскурсияның тақырыбы мен мақсаты оның мазмұнын, нысандарын және бағытын анықтайтын басты элементтер болып табылады. Тақырып тарихи, мәдени, табиғи, ғылыми немесе ара-

лас сипатта болуы мүмкін. Басты мақсаты білім беру (мәдениет, тарих, экология, өнер туралы ақпарат беру), танымдық (қызықты фактілермен таныстыру), тиімді демалыс және ойын-сауықтықты көздейді. Ал маршруттың бағыты оны анықтауда ұзақтығына, экскурсия тақырыбына және мақсатты аудиториясына байланысты құрылады. Негізгі факторлар: алыс-берістігі (жаяу, автобус, су көлігі арқылы жүру мүмкіндігі); уақыт ұзақтығы (қысқа, орташа, ұзақ мерзімді); қолжетімділігі (қатысушылар үшін ыңғайлы болу). Маршрут түрлері де өте көп. Шолу экскурсиясы жалпы шолу жасап, негізгі нысандарды таныстырса, тақырыптық экскурсия – белгілі бір оқиғаға немесе кезеңге арналған бағыт. Музейлік экскурсия – музей ішінде немесе ашық аспан астындағы музейлерге бағытталған. Табиғи экскурсия – экотуризм мен табиғат нысандарына арналған маршрут.

Экскурсия нысандары қызықты, тәрбиелік мағыналы болуы тиіс. Нысандарды таңдау кезінде олардың тарихи, мәдени, табиғи және ғылыми құндылығы ескеріледі. Нысан туралы ақпараттарды жинақтауда: тарихы (пайда болу уақыты, маңызды оқиғалар), архитектуралық немесе табиғи ерекшеліктері, танымдық және тәрбиелік мәнін ескеру керек.

Логистика мен ұйымдастыру жұмыстары. Экскурсияны ұйымдастыруда келесі сұрақтарды шешу қажет: көлік түрін анықтау (автобус, жаяу тур, су көлігі); топтың қауіпсіздігі (қауіпсіздік нұсқаулығын жасау, медициналық көмек ұйымдастыру); экскурсияның уақыты мен ұзақтығын белгілеу (оптималды уақыт таңдау); бағдарламасын құру (кіру билеттері, тамақтану, демалыс уақыты).

Экскурсия мәтіні қысқа, мазмұнды және қызықты болуы тиіс. Ақпарат келесідей құрылымда беріледі: кіріспе – экскурсия мақсаты мен бағыты туралы қысқаша мәлімет. Негізгі бөлім – әрбір нысан туралы толық ақпарат. Қорытынды – экскурсияны қорыту, тыңдаушылармен сұрақ-жауап сессияны өткізу.

Экскурсия жүргізуде түрлі әдістерді пайдалану маңызды. Әңгімелеу әдісі – тарихи оқиғаларды баяндау; салыстыру әдісі – өткен мен бүгінгі күнді салыстыру; көрнекілік әдісі – фотосуреттер, карталар, сызбалар қолдану; сұрақ-жауап әдісі – қатысушылармен интерактивті байланыс орнату.

Дұрыс жоспарланған экскурсиялық маршрут тыңдаушылар үшін қызықты, танымдық әсері

есте қаларлық болуы тиіс. Экскурсия мазмұны ғылыми деректерге негізделіп, замануи технологиялар мен визуалды материалдар арқылы қолдау табуы керек. Осы әдістемелік нұсқау экскурсия жүргізушілерге сапалы бағдарлама құруға көмектеседі.

Осындай нұсқау бойынша өзім әзірлеген экскурсиялық маршрутты назарларыңызға ұсынамын: туристік-өлкетану бағытында Павлодар облысы бойынша «Ертіс өңірінің ежелгі киелі объектілері».

Бағыт туралы анықтамалық мәліметтер

Әзірлеуші: «Балалар-жасөспірімдер экология және туризм орталығы» МКҚК.

Маршрут ауданы: Павлодар облысы, Шарбақты ауданы.

Туризм түрі: автобус-жаяу.

Бағыт желісі: Павлодар қ. - Шарбақты ауданының әкімшілік орталығы – Шарбақты ауылы Г.Н.Потанин атындағы Шарбақты тарихи-өлкетану музейі – «Georgia» кафесі – Рухани ағартушы Ғабдылуахит Хазрет кесенесі – Павлодар қ.

Ұзындығы: 165,1 км.

Ұзақтығы: 8 сағат .

Топты қамтамасыз ету: азық-түлік, дәрі қобдишасы.

Мақсаты: Оқушылар арасында туристік-өлкетану қозғалысын дамыту арқылы Павлодар облысының мәдени-тарихи мұрасын зерттеуге және сақтауға жәрдемдесу.

Туристік-өлкетану маршруты ауданының сипаттамасы

ШАРБАҚТЫ – 1960 жылдан бастап Шарбақты ауданындағы қала үлгісіндегі елді мекен, ал 1931 жылдан бастап аудан орталығы. Елді мекен арқылы Павлодар – Барнаул, Шарбақты – Шалдай, Шарбақты – Успенка автомобиль жолдары өтеді. Елді мекен 1920 жылы құрылған және Шарбақты шатқалында аталған. Солтүстігінде Успен ауданымен, солтүстік-оңтүстігінде – Алтай өлкесімен, оңтүстігінде – Лебяжье ауданымен, батысында – Павлодар ауданымен шектеседі.

Флора және фауна

Аудан аумағы толығымен дала аймағында орналасқан. Оның басым бөлігін қара қоңыр топырақты түрлі шөпті дала. Тұзды және тұзды топырақтарда галофитті дала. Ормандар ауданның оңтүстік-шығыс бөлігінде бар – құмдағы қарағайлы ормандар бар. Қарды ұстау және жел эрозиясымен күресу үшін тұтас антропогендік

Қозғалыс кестесі

№	Жол учаскесі	км	Жүріс уақыты	Кедергілері	Жылжу тәсілдері
1	Павлодар қаласы – Шарбақты ауданының әкімшілік орталығы, Шарбақты ауылы.	87	1 сағ. 20 мин.	жоқ	Автобус
2	Шарбақты ауылы – Г.Н.Потанин атындағы тарихи-өлкетану музейі.	2,5	3 мин.	жоқ	Автобус
3	Г.Н.Потанин атындағы Шарбақты тарихи-өлкетану музейі - «Georgia» кафесі.	1,3	1 сағ.	жоқ	Жаяу
4	«Georgia» кафесі – Рухани ағартушы Ғабдылуахит Хазреттің кесенесі.	74,3	1 сағ. 20 мин.	Сүрлеу жол	Автобус
5	Рухани ағартушы Ғабдылуахит Хазрет кесенесі - Павлодар қаласы.	165,1	2 сағ. 40 мин.	Сүрлеу жол	Автобус

орман алқабы отырғызылған.

Тың жерлерді игеру кезеңінде аймақтың едәуір бөлігі жыртылды. Жусан, ұйқышөп, дала тимофеевкасы, т.б. шөптер барлық жерге тән. Арам шөптер басым. Дәрілік шөптерден мия, мыңжапырақ, богород шөптері, т.б. кездеседі. Аудан аумағында өсетін саңырауқұлақтар – шампиньондар, ... т.б.

Таспалы бор ежелгі аллювиал құмдағы шөгінділерде өседі. Орман ендік бағытта параллель ленталармен жүреді, сол үшін өз атауын алған. Мұнда қарағай 30 м биіктікке жетеді. Орманның төменгі және шеттерінде қарақат, итмұрын бұталары өседі. Шалдай орманы табиғаттың ерекше реликтік құбылысы ретінде табиғи резерват, ерекше қорғалатын аумақ деп жарияланды. Талдардан жасалған орман алқаптарында қарақат, итмұрын, ирга, т.б. бұталар отырғызылған.

Аудан аумағында сүтқоректілерден кеміргіштер мен жыртқыштар басым. Кәсіпшілік мәні қоян «русак». Жабайы сүтқоректілердің басым бөлігін кеміргіштер құрайды. Жыртқыштардан түлкі, қарсақ кездеседі. Түлкі мен қарсақ табиғи бәсекелестер – түлкі тұратын аймақта қарсақ кездеспейді. Бұрын тараған қасқырлар соңғы уақытта нашар көрсетілген. Дала бозторғайы, бөдене, қарақұстар, қарлығаштар, бүркіттер бар осы жақта. Және де торғай, қарғалар кеңінен таралған. Жыл құстарынан үйректер, бұлбұл, ұзақ, бозторғай, қарлығаштар ұя салады. Бауырымен жорғалаушылар – кесірткілер, жыландар кездеседі. Қарағайлы орманда Алтайдан әкелінген және мұнда интродукцияланған тиындар мекендейді. «Ұшқыш» тиындар да кездеседі. Таспалы борға тән бұлан қазіргі кезде сирек

кездеседі. Бұл жерде үлкен қосаяқ, қарға, ұзақ, үкі мен тоқылдақтар да бар. Аудан көлдері тұзды болғандықтан, балық сирек кездеседі. Маралды көлінде фармакологияда қолданылатын артемия шаяндары бар. Негізінен балық су қоймаларында жасанды түрде өсіріледі. Жағалауда бақалар мекендейді.

Климаты

Климаты шұғыл континентальді, оған көктемгі – жазғы кезеңнің құрғақтығы, жоғары жазғы және төмен қысқы ауа температурасы, тәулік бойы температураның күрт ауытқуы тән. Қаңтар айының орташа температурасы -18°-19°С, шілде айында +20°+21°С. Аудан климатының өзіндік ерекшелігі жауын-шашынның жеткіліксіз мөлшері, әсіресе көктем кезінде. Атмосфералық жауын-шашынның орташа жылдық саны 250-300 мм.

Маршруттың сипаттамасы

Тарихы

Біздің маршрут Павлодар қаласынан басталады және бірінші аялдамаға дейінгі жолда Шарбақты ауылы мен Шарбақты ауданының тарихымен танысамыз.

1928 жылы Павлодар округында Володар ауданы құрылды, ал 1931 жылы 23 маусымда аудан Цюрупинский болып өзгертілді. 1930 жылдың 17 желтоқсанында Павлодар округының таратылуына және аудандық бөліністің енгізілуіне байланысты Цюрупин ауданы 1929 жылдың 22 мамырында Шарбақты ауылы болып аталды.

1935 жылы 31 қаңтарда Цюрупин ауданынан бөлінген Лозов ауданы құрылды. Оның құрамына 10 ауылдық кеңес кірді: Белоцерковский, Лозовский, Ковалевский, Надаровский, Новопокровский, Павловский, Равнопольский, Рождественский, Успенский, Таволжанский.

Қазақ КСР Жоғары Кеңесі Президиумының 1944 жылғы 8 мамырдағы Жарлығымен Цюрупин ауданынан 13 селолық кеңестен Галкин ауданы бөлінді: Алексеевский, Александровский, Жана-ауыл, Галкино, Чигириновский, Николаевский, Ундрусский, Еленовский, Ниязовский, Бурубай, Теренгульский, Тайбагарский, Радужный. Қазақ КСР Жоғары Кеңесі Президиумының 1957 жылғы 25 қазандағы Жарлығымен Галкин ауданы таратылды. Цюрупин ауданының құрамына 10 ауылдық кеңес кірді: Алексеевский, Александровский, Бурубайский, Галкинский, Жанааульский, Карабидайский, Ундрусский, Чигириновский, Тайбагарский, Радужный.

Аудан Қазақ КСР Кеңесінің 1963 жылғы 2 қаңтардағы Жарлығымен құрылды. Оның құрамына әкімшілік орталығы – Шарбақты ауылы және Цюрупин ауданының 13 ауылдық кеңесі, сондай-ақ Павлодар ауданының Шығыс ауылдық кеңесі кірді.

Ауданның қарқынды дамуы 1954-1960 жылдары тың жерлерді игерумен басталды. 1954 жылдың көктемінде ауданға 400-ге жуық жас еріктілер келіп, заманауи техника түсті. Цюрупин ауданының ауыл шаруашылығы 200-ге жуық қуатты трактор, жүздеген машина мен тіркеме алды. Галкин ауданында Чигиринов МТС 92 трактор, 71 комбайн алды. 1954 жылдың көктемінде Чигиринов МТС-те барлығы 11 жүк және 1 жеңіл машина пайдаланылды, ал жинау кампаниясы басталған кезде 42 автомобиль берілді және тағы 30 машина келеді деп күтілді. Қыста ауданның МТС «Урожай» радиостанцияларын алды, көктемге қарай бригадалардың көпшілігі рациялармен жабдықты, тұрақты радиобайланысты қолдады. Алғашында тың жерлерді жырту астықтың улылығы мен жалпы жиналуының қарқынды өсуіне алып келді. Галкин ауданының 12 колхозынан 1954 жылы 11 миллионер болды, көптеген учаскелерде бидайдың өнімділігі гектарынан 25 центнерге жетті.

Өкінішке орай, агротехникалық дайындықтың жеткіліксіздігі, эрозияға қарсы күрестің тиімді шараларының болмауы және кампанияның шанды дауылдармен бірге жүретін апатты жел эрозиясына алып келді. Шарбақты ауданында 143 га жер жел эрозиясына ұшырады. Дәнді дақылдардың өнімділігі күрт төмендеді. 1965 жылы Шарбақты ауданы Хмельницкий атындағы совхозда КСРО-да алғашқы машина сынау станциясы құрылды.

Дегенмен, берілген импульс ауданның 60-шы-80-ші жылдары сенімді дамуына мүмкіндік берді. 70-ші-80-ші жылдары ауданның қуатты агроөнеркәсіп кешені болды.

1985 жылы аудан аумағында ет-сүт, астық, қой, жылқы, шошқа, көкөніс-бақша бағытындағы ауыл шаруашылық ұйымдары: 9 колхоз, 5 совхоз, 1 арнайы шаруашылық бірлестігі, 1 құс фабрикасы болды. Ауданның әкімшілік құрамына 1 кенттік кеңес, 14 ауылдық кеңес кірді. Ауыл шаруашылығы алқаптарының көлемі 566,6 мың га құрайды, ол – 1,1 мың бас, үй құстары – 376,2 мың бас. Оның ішінде ауыл шаруашылығы жануарлары: ІҚМ – 50,4 мың бас, қой мен ешкі – 100 мың бас, жылқы – 0,8 мың бас, шошқа – 1,1 мың бас, үй құстары – 376,2 мың бас.

1985 жылы ауданда май зауыттары, нан зауыты, жөндеу-механикалық, машина сынау станциясы болды. Әлеуметтік инфрақұрылым нығайтылды. 27 мектепке дейінгі балалар мекемесі, 32 жалпы білім беретін мектеп, СПТУ, ауыл шаруашылығын механикаландыру және электрлендіру техникумы, 54 киноқондырғы, 44 кітапхана, 9 емдеу алдын алу мекемелері болды.

Шарбақты ауданында сыйымды элеватор, ірі құс фабрикасы, райпромкомбинат, екі құрылыс ұйымы, тұрмыстық комбинаты, аудандық тұтынушылар одағы, автобус паркі, бірнеше автокөлік кәсіпорындары табысты жұмыс істеді.

Өкінішке орай, бұл әлеуеттің барлығы 90-шы жылдардағы экономикалық реформалар кезінде толық көлемде сақталмады.

Шарбақты ауданында 1 колледж, 16 жалпы білім беретін мектеп, 6 негізгі және 4 бастауыш мектеп, 25 мектепке дейінгі мекеме, оның ішінде 6 балабақша, 19 шағын орталық жұмыс істейді. Ауданның барлық мектептері интернет желісіне қосылған. 1931 жылдан бастап аудандық «Трибуна» газеті шығады. Ауданда 18 мәдени-демалыс мекемесі, 21 кітапхана, 1 музей, 8 мешіт, 2 шіркеу бар және Шарбақты орталық аудандық кітапханасы орналасқан. Монументалды ескерткіштер: 1980 жылғы ҰОС кезінде қаза тапқандарға арналған мемориал, 2003 жылғы саяси қуғын-сүргін тапқандарға арналған бауырлас зираттағы обелиск.

Ауданның ауылшаруашылық мамандануы – сүт, мал шаруашылығы, астық шаруашылығы. Тары, қарақұмық, күнбағыс өсіріледі, ет, жүн, ұсақ тері шикізаты өндіріледі.

Тарихи-өлкетану музейі

Шарбақты ауданының әкімшілік орталығына келген соң, Шарбақты ауылында біз Г.Н. Потанин атындағы Шарбақты облыстық тарихи-өлкетану музейіне бардық. Музей 1999 жылдың қыркүйек айында аудан әкімі Ж.Ж. Нұрғалиевтің шешімі бойынша құрылған, ал 2000 жылдың 1 қаңтарында өз есігін ашты. Ғимарат 1956 жылы пайдалануға берілді. Музей алаңы 222,1 шаршы метрді құрайды. Музей экспозициясы 5 залда орналасқан. Этнография залы, флора мен фауна залы, тарих залы, светелка және қоныс аударушы изба, дәріс-көрме залдары бар. Экспонаттар саны 6002 дана. 2016 жылдың 1 қаңтарынан бастап музей «Г.Н.Потанин атындағы облыстық тарихи-өлкетану музейі» КМҚК бөлімшесі болып табылды.

2017 жылы ЭКСПО-2017 халықаралық мамандырылған көрмесін өткізу аясында Шарбақты музейі шетелдік қонақтар үшін туристік бағыт нысандарының бірі болды.

Экспозициялық залдар Шарбақты ауданының оқу тарихымен, ұсынылған материалдар мен фотоқұжаттармен, тұрғылықты халықтың материалдық және рухани мәдениетінің атрибуттарымен таныстырады. Сондай-ақ ауданның қалыптасу және Шарбақты ауылының даму тарихымен, оның атақты адамдарымен, «Победа», «Абай» ЖШС, «Ертіс орманы» орман резерваторымен; қоғамдық-экономикалық құрылымының ауысуымен, революциялық оқиғалармен, азаматтық соғыспен, экономикалық

саладағы түбегейлі өзгерістермен, саяси құғын-сүргін құрбандары мен, Ұлы Отан соғысы тарихымен, тың және тыңайған жерлерді, әлеуметтік және өнеркәсіптік объектілерді көтерумен, Қазақстан Республикасының Мемлекеттік егемендігі мен тәуелсіз демократиялық мемлекет құрудағы Президент Н.Ә.Назарбаевтың тарихи ролінің қалыптасуымен байланысты. Музейде барлық санаттағы келушілер үшін шолу және тақырыптық экскурсиялар, өлкетану сабақтары мен іс-шаралар қазақ және орыс тілдерінде жүргізіледі.

Музей қорында жеке заттар, фото-видео материалдар, ҰБТ-ның түпнұсқа құжаттары және аудан тарихы бойынша фотосуреттер, қоныс аударушылардың тұрмыстық бұйымдары сақталды. Олардың арасында бірегей экспонаттар бар: XIX ғасырдың Воронеж губерниясының әйел костюмы, шебер Аубакиров Уахиттың домбырасы, XX ғасырдың басындағы тоқу станогы, т.б.

Музей қызметі Павлодар облысы мәдениет басқармасының, Павлодар облысы Қазақстан халқы Кіші Ассамблеясының дипломдарымен және грамоталарымен марапатталды. 2014 жылы Ұлттық бизнес-рейтинг Одағы Шарбақты музейі «2014 жылдың мемлекеттік кәсіпорны» құрметті атағына ие болды. 2017 жылы «Мәдениет және мұрағаттар саласындағы жылдың үздік мекемесі», облыстық байқауының қорытындысы бойынша «Үздік музей» номинациясына ие болды, Павлодар облысының әкімі Б.Бақауовтың Алғыс ха-

тымен марапатталды. 2018 жылы музей «Рухани Қазына-2018» фестивалінде ҚР Мәдениет және спорт министрлігінің Алғыс хатымен марапатталды.

Ғабдылуахит Хазрет кесенесі

Шарбақты ауылынан кесенеге дейінгі жол Павлодар-Ертіс өңірінің басты көрікті жерлерінің бірі – Шалдай қарағайлы орманынан өтеді. Шын мәнінде, бұл табиғат ескерткіші ғаламшар ауқымынан тыс – ғарыштан жасалған фотосуреттерде Оба мен Ертістің дала аралығындағы тар және ұзын жолақтармен созылып, өте керемет көрінеді. Олардың барлығы бесеу ғана, екеуі Қазақстан – Ресей шекарасын ауыстырып, Ертіске жетеді: кішірегі – жақын жерде, Семейде, екіншісі, үлкені – Павлодар облысында.

Болжамдардың бірі бойынша, таспалы борлар ежелгі мұздақ солтүстік-шығыстан шығып, ормансыз даланы бірнеше бағытта жыртып, өзіне ағаш тұқымдарын және қолайлы құмды топырақты алып келгенде өсті. Шалдай қарағайлы тоғайы тиындырымен танымал. Ол мұнда өте көп, әдемі көгілдір терісі бар, кеңес уақытында оған кәсіптік аң аулау жүргізілді, ал терілері Италияға жіберілді.

Осы көркем жерде, Павлодар облысындағы ең әдемі орындарының бірінде Ғабдылуахит Хазрет кесенесі орналасқан.

Ғабдылуахит Хазрет 1853 жылы дүниеге келген, оның әкесі Тіленші еті тірі, пысық, батыл адам болған. 6 жасқа толғанда ауылдық молладан алғашқы білімін алды. Содан кейін 8 жыл бойы Семей өңірінің үздік ұстаздарынан білім алды. 1873 жылы Бұхара қаласының «Мир – араб» медресесіне оқуға түсті. 1888 жылы рухани атақ алып, туған өлкесіне оралды. «Хазрет» сөзі жоғары деңгейдегі діни қайраткерлерге берілетін діни атақ болып табылады. «Мир – араб» медресесі – діни оқу орны, бүкіл Орта Азияда оған теңі жоқ. Ұрпақтарының айтуынша, ол философ Мәшһүр Жүсіп Копеевпен оқыған. Туған өлкесінде Ғабдылуахит Хазрет исламды насихаттаумен айналысты және балаларды оқытты. Мешітте имам және мұғалім болды. Ғабдылуахит Хазрет адамдарды емдеуде және болашақты болжауда бірегей қабілетке ие болды. Өмірінің соңғы жылдарында Қарбиген ауылының оңтүстік-шығысында орналасқан «Келдікыз» деген жерде (1992 жылдан бастап оның есімі берілген) мешіт салып, өз қызметін жалғастырды. 1964 жылы туыстары қаңқа орнына кірпіштен салынған құрылыс тұрғызды, бұл орын сыншылыққа айналды. Ғабдылуахит Хазрет 1926 жылы қайтыс

болып, «Келдікыз» жерінде жерленген. 1992 жылы Ғабдылуахит Хазрет пен Темірғали Қажы құрметіне үлкен ас берілді, ал Лебязжі ауданында салынған мешіт Хазрет атымен аталды.

Ғабдылуахит Хазреттің жерленген жерінде 2012 жылы жаңа кесене халық қаражатына тұрғызылды. Жаңа кешенде биіктігі 9 және 12 метр екі күмбез, құрылысқа брусчаткадан жолдар, 50 автомашинаға арналған тұрақ және тікұшақ алаңы салынды. Және келген қонақтарға қонуға арналған бір қабатты үй бар.

Хазрет жерлеу орны ұзақ жылдар бойы мұсылмандарға баратын нысан болды.

Ғабдылуахит Хазрет Тіленшіұлы өз уақытында өте танымал адам болған. Халықтың үлкен құрметіне ие болды, оның беделі сөзсіз болды. Қайтыс болғаннан кейін оның есімі адамдардың жадында қалды.

Қорытынды

Біз Шарбақты ауылы мен Шарбақты ауданының тарихымен таныстық, өлкетану мұражайына барып, әртүрлі халықтың өмірі мен тұрмысы туралы білдік. Шалдай таспалы қарағайлы орманда орналасқан, Павлодар облысының киелі жерлерінің бірінде – рухани ағартушы, ұлы адам Ғабдылуахит Хазреттің кесенесінде болып қайттық. Біз үшін алған білімнің маңызы зор, сондай-ақ ата-бабаларымыздың үлкен мәдени мұрасы. Біз өзіміздің бастауымызды білгенде ғана осы шақты құра аламыз.

Құрастырылған маршруттың тәжірибелік маңыздылығы: осы маршрут бойынша QR-коды белгіленген білім беру ұйымдарының оқытушылары, білім алушылары мен біздің аймағымыздың қонақтарына арналған бүктеменің шығарылуы болды.

Келешекте «Атамекен» балалар бірлестігінің тәрбиеленушілерімен бірлесе осы үлгіде Ертіс өңірінің басқа киелі орындары бойынша өлкетану маршруттары құрастырылады.

Пайдаланылған әдебиет:

1. «Қосымша білім беру жағдайында білім алушылардың кәсіптік дағдыларын қалыптастыру - болашаққа инвестициялар» Павлодар қаласы білім беру бөлімінің «Балалар-жасөспірімдер экология және туризм орталығы» КМҚК 2024 – 2028 жылдарға арналған даму Бағдарламасы.

Әлеуметтік педагогтың әр түрлі санаттағы балалармен жұмысы

РАМАЗАНОВА

Айдана Тыныштыбайқызы,
№8 ЖОББМ-тің әлеуметтік
педагогы, педагог-модератор.
Бөрлі ауд., БҚО

***Аңдатпа.** Мақалада әлеуметтік педагогтың әртүрлі санаттағы балалармен жұмысы тәжірибеге негізделіп отырып жазылған. Қазіргі кезде көп кездесетін әртүрлі санаттағы балаларға әлеуметтік-педагогикалық қолдау көрсету өте маңызды. Бұл балалардың қоғамға бейімделуіне, отбасылық тәрбиенің нығаюына, құқық бұзушылықтың алдын алуға, инклюзивті білім берудің дамуына оң әсер етеді.*

***Аннотация.** В статье изложена работа социального педагога с детьми различных категорий, основанная на практическом опыте. В настоящее время оказание социально-педагогической поддержки детям различных категорий, которые часто встречаются, имеет большое значение. Это положительно влияет на их адаптацию в обществе, укрепление семейного воспитания, профилактику правонарушений и развитие инклюзивного образования.*

***Кілт сөздері:** әлеуметтік педагог, тұрмысы төмен және көпбалалы отбасылардан шыққан балалар, толық емес отбасындағы балалар, ата-анасының қамқорлығынсыз қалған жетім балалар, ерекше білім беруді қажет ететін оқушылар мінез-құлқында қиындықтары бар жасөспірімдер.*

Казіргі қоғамда бала тәрбиесі мен дамуының мәселелері алдыңғы қатарға шығып отыр. Білім беру жүйесі тек біліммен қаруландырып қана қоймай, оқушының жеке тұлға болып қалыптасуына, оның қоғамда өз орнын табуына жағдай жасауы тиіс. Осы тұрғыда мектептегі әлеуметтік педагогтың рөлі ерекше.

Әлеуметтік педагог – бұл оқушылардың әлеуметтік жағдайын зерттейтін, олардың құқығы мен мүддесін қорғайтын, әртүрлі әлеуметтік топтағы балаларға қолдау көрсететін маман. Оның негізгі қызметі – оқушыларға әлеуметтік көмек көрсету, қиын жағдайға түскен отбасыларға қолдау ұйымдастыру, тәрбиелік және алдын алу шараларын жүзеге асыру.

Қазіргі таңда мектеп оқушыларының арасында әлеуметтік жағдайы әртүрлі санаттағы балалар кездеседі:

- тұрмысы төмен және көпбалалы отбасылардан шыққан балалар;
- толық емес отбасындағы балалар;
- ата-анасының қамқорлығынсыз қалған жетім балалар;
- ерекше білім беруді қажет ететін оқушылар;
- мінез-құлқында қиындықтары бар жасөспірімдер;
- шетелден келген немесе әлеуметтік бейімделуде қиындық көретін балалар.

Осындай әртүрлі санаттағы балалармен жұмыс жүргізу үшін әлеуметтік педагог кәсіби біліктілікпен қатар, жан-жақты әдіс-тәсілдерді қолдана білуі қажет.

Бүгінгі таңда балалардың әлеуметтік мәселелері жыл сайын күрделеніп келеді. Әлеуметтік теңсіздік, толық емес отбасы санының көбеюі, ата-аналардың шетелге жұмысқа кетуі, балалардың қараусыз қалуы, құқық бұзушылық пен девиантты мінез-құлық, интернетке тәуелділік – осының бәрі мектеп жасындағы оқушылардың дамуына кері әсерін тигізуде. Қазақстан Республикасында білім беру саласында қабылданған заңдар мен мемлекеттік бағдарламалар балалардың құқықтарын қорғауға, әлеуметтік жағдайын жақсартуға бағытталғанымен, мектеп деңгейінде осы міндетті жүзеге асыратын маман – әлеуметтік педагог.

Әлеуметтік педагогтың жұмысының өзектілігі – әртүрлі санаттағы балалардың жеке ерекшеліктерін ескеріп, оларға жеке қолдау көрсетуінде. Әлеуметтік педагогтың көмегі арқылы балалардың қоғамға бейімделуі, отбасылық тәрбиенің нығаюы, құқық бұзушылықтың алдын алу, инклюзивті білім берудің дамуы қамтамасыз етіледі.

Осыған байланысты әлеуметтік педагогтың әртүрлі санаттағы балалармен жұмысын зерттеу, жүйелеу және тәжірибелік әдістемесін ұсыну – бүгінгі күні өте маңызды.

Негізгі мақсатымыз: әртүрлі санаттағы балаларға әлеуметтік-педагогикалық қолдау көрсету арқылы олардың мектептегі табысты оқуына, қоғамға бейімделуіне, құқықтарының қорғалуына жағдай жасау.

Міндеттері:

1. Әртүрлі әлеуметтік санаттағы оқушыларды анықтап, дерекқорын жасау;
2. Балалардың әлеуметтік жағдайын диагностикалау және талдау;
3. Жеке қолдау жоспарын әзірлеу;
4. Қиын жағдайдағы балаларға құқықтық, психологиялық, материалдық көмек көрсету;
5. Балалардың тұлғалық дамуын және әлеуметтенуін қамтамасыз ететін іс-шаралар ұйымдастыру;
6. Ата-аналармен, сынып жетекшілерімен, психологпен, мемлекеттік және қоғамдық ұйымдармен бірлесе жұмыс жүргізу;
7. Құқық бұзушылықтың алдын алу, салауатты өмір салтын қалыптастыру бойынша профилактикалық шаралар өткізу.

Әлеуметтік педагог – білім беру ұйымындағы ерекше тұлға. Ол тек педагог емес, сонымен

қатар психолог, құқық қорғаушы, кеңесші және ұйымдастырушы қызметін атқарады. Оның басты миссиясы – баланың мүддесін қорғау, қиын жағдайға тап болған оқушыларға қолдау көрсету, олардың құқықтары мен мүмкіндіктерін қамтамасыз ету.

Әлеуметтік педагог қызметі үш негізгі бағытта жүзеге асады:

1. Диагностикалық қызмет – балалардың әлеуметтік жағдайын анықтау, деректер жинау, мониторинг жүргізу. Мысалы: әлеуметтік карталар жасау, сауалнама жүргізу, отбасы жағдайын талдау.

2. Қорғаушылық қызмет – баланың құқықтарын қорғау, әлеуметтік жәрдемақылар мен жеңілдіктерге қол жеткізуіне көмектесу, мемлекеттік және қоғамдық ұйымдармен жұмыс жүргізу.

3. Тәрбиелік және профилактикалық қызмет – құқық бұзушылықтың алдын алу, салауатты өмір салтын насихаттау, тәрбиелік іс-шаралар ұйымдастыру.

Әлеуметтік педагог жұмысының басты нысаны – әртүрлі әлеуметтік санаттағы балалар. Оларды мынадай негізгі топтарға бөлуге болады:

1. Тұрмысы төмен және көпбалалы отбасынан шыққан балалар
 - Материалдық жағдайының төмендігі оқу үлгеріміне әсер етеді.
 - Киім, оқу құралдарының жетіспеушілігі, қосымша үйірмелерге қатыса алмау мәселелері кездеседі.
2. Толық емес отбасындағы балалар
 - Ата-ананың біреуінің болмауы бала психологиясына әсер етеді.
 - Әлеуметтік педагог мұндай балаларға психологиялық қолдау көрсетіп, өзіндік бағасын көтеруге жұмыс істейді.
3. Жетім және қамқорлықтағы балалар
 - Мемлекет қамқорлығында болады, бірақ отбасылық тәрбиенің жетіспеушілігін сезінеді.
 - Әлеуметтік педагог олардың құқықтарының сақталуын қадағалайды.
4. Ерекше білім беруді қажет ететін балалар (инклюзивті білім беру)
 - Дамуында түрлі ерекшеліктер бар (көру, есту, сөйлеу қабілеттері әлсіз, психологиялық дамуында ауытқушылық бар балалар).
 - Мұндай балаларға тең мүмкіндіктер жасау – әлеуметтік педагог жұмысының маңызды бөлігі.
5. Қиын жасөспірімдер (девиантты мінез-құлықтағы балалар)

- Мінез-құлқында ауытқушылықтар байқалады, тәртіп бұзады, құқық бұзушылыққа бейім.

- Әлеуметтік педагог олармен жеке әңгімелесу, профилактикалық жұмыс жүргізеді.

6. Шетелден келген немесе әлеуметтік бейімделуде қиындық көретін балалар

- Тілді білмеу, жаңа ортаға бейімделе алмау сияқты қиындықтары бар.

- Әлеуметтік педагог оларға тіл үйренуге, ұжымға сіңісуге көмектеседі.

Әлеуметтік педагогтың жұмысы көпқырлы. Оны бірнеше бағытқа бөлуге болады:

1. Әлеуметтік-құқықтық қолдау

- Баланың құқықтары бұзылған жағдайда қорғау.

- Құжат рәсімдеуде көмектесу (жәрдемақы, атаулы әлеуметтік көмек, тегін тамақтану).

- Қорғаншылық органдарымен, кәмелетке толмағандар істері жөніндегі комиссиямен жұмыс.

2. Психологиялық қолдау

- Баланың ішкі әлемін түсіну, эмоционалды жағдайын бақылау.

- Жеке әңгімелесу, сенім телефондары, тренингтер арқылы көмек көрсету.

- Қиындықтарды жеңуге, өзін-өзі бағалауға үйрету.

3. Тәрбиелік қолдау

- Сынып сағаттары, кездесулер, мәдени іс-шаралар ұйымдастыру.

- Салауатты өмір салтын насихаттау, зиянды әдеттердің алдын алу.

- Құқықтық білім беру.

4. Ұйымдастырушылық жұмыс

- Қайырымдылық акцияларын ұйымдастыру.

- Балаларды спорттық, шығармашылық үйірмелерге тарту.

- Қоғамдық ұйымдар мен мемлекеттік мекемелермен серіктестік орнату.

Әлеуметтік педагог қызметі Қазақстан Республикасының заңнамалық құжаттарына сүйенеді:

- ҚР Конституциясы (1995 ж.) – әрбір азаматтың білім алуға, әлеуметтік қорғауға құқығын бекітеді.

- ҚР «Білім туралы» Заңы (2007 ж., өзгерістермен) – инклюзивті білім беру, тегін орта білім алу, әлеуметтік көмек мәселелерін қамтиды.

- ҚР «Баланың құқықтары туралы» Заңы (2002 ж.) – балалардың негізгі құқықтарын қорғайды.

- БҰҰ-ның Бала құқықтары туралы Конвенциясы (Қазақстан 1994 жылы қосылды) – халықаралық деңгейде бала мүддесін қорғауды міндеттейді.

- Мектептегі әлеуметтік педагог қызметінің лауазымдық нұсқаулығы – әлеуметтік педагогтың міндеттерін, құқығы мен жауапкершілігін айқындайды.

Әлеуметтік педагогтың жұмысы – балалардың әлеуметтік жағдайына бейімделген, кешенді, жүйелі қызмет. Ол педагогика, психология, құқық, әлеуметтік жұмыс ғылымдарына сүйене отырып, әр баланың қоғамда өз орнын табуына жағдай жасайды.

5. Практикалық бөлім

Тұрмысы төмен және көпбалалы отбасындағы балалармен жұмыс

Мәселе:

Материалдық жағдайдың төмендігі балаға қажетті оқу құралдарының, киімнің жетіспеушілігіне әкеледі. Мұндай балалардың кейбірі қосымша сабақтарға, үйірмелерге қатыса алмайды.

Жұмыс бағыттары:

- Оқушылардың әлеуметтік жағдайын анықтау үшін сауалнама, әлеуметтік карта жүргізу.

- «Мектепке жол», «Жақсылық жаса», «Қайырымдылық жәрмеңкесі» акцияларын ұйымдастыру.

- Мектеп асханасында тегін ыстық тамақпен қамтамасыз етуге ықпал ету.

- Оқушының тегін спорттық және шығармашылық үйірмелерге тарту.

Күтілетін нәтиже:

- Әр бала оқу процесіне толық қатысады.
- Материалдық жетіспеушіліктің әсері азаяды.
- Баланың мектептегі үлгерімі жақсарады.

Толық емес отбасындағы балалармен жұмыс

Мәселе:

Ата-ананың біреуінің болмауы балаға психологиялық тұрғыдан әсер етеді. Кейбір балалар өздерін толық емес сезінеді, эмоциялық қиындықтарға тап болады.

Жұмыс бағыттары:

- Балаға психологиялық қолдау көрсету, өзін-өзі бағалауын арттыру.

- «Менің отбасым», «Анам – тірегім», «Әкем – асқар тауым» атты тренингтер ұйымдастыру.

- Сынып жетекшілерімен бірлесіп, мұндай балалардың әлеуметтік жағдайын бақылау.

- Ата-анамен кеңес жүргізу, олардың тәрбиелік мүмкіндіктерін арттыру.

Күтілетін нәтиже:

- Баланың өзін төмен санауының алдын алу.
- Ата-анамен байланыс нығаяды.
- Психологиялық ахуалы тұрақтанады.

Жетім және қамқорлықтағы балалармен жұмыс

Мәселе:

Жетім балалар мемлекет қамқорлығында болғанымен, отбасылық жылу жетіспейді.

Жұмыс бағыттары:

- Құқықтық қорғауды қамтамасыз ету, жәрдемақыларды уақытылы алуға ықпал ету.

- Қорғаншылық органдарымен, әлеуметтік

қорғау мекемелерімен байланыста болу.

- «Жан жылуы» атты қолдау клубын ұйымдастыру, балаларды мерекелерге, мәдени іс-шараларға тарту.

- Мектеп ұжымында қолайлы жағдай қалыптастыру.

Күтілетін нәтиже:

- Балалардың әлеуметтік құқықтары қорғалады.

- Өзін жалғыз сезінбеуі үшін ұжымдық ортаға бейімделеді.

- Қоғамға пайдалы азамат болып қалыптасуына жағдай жасалады.

Ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс (инклюзивті білім беру)

Мәселе:

Дамуында ерекшелігі бар балалар қоғамда өздерін шеттетілген сезінуі мүмкін.

Жұмыс бағыттары:

- Арнайы педагогтармен (логопед, дефектолог, психолог) бірлесіп жұмыс жүргізу.

- Сыныптастары арасында түсіністік пен сыйластық қалыптастыруға жағдай жасау.

- «Барлығымыз бірдейміз» тақырыбында танымдық-тәрбиелік іс-шаралар өткізу.

- Баланы қоғамға бейімдеу үшін ойындар, шығармашылық жұмыстар ұйымдастыру.

Күтілетін нәтиже:

- Ерекше қажеттіліктері бар балалар ұжымда өзін жайлы сезінеді.

- Инклюзивті орта дамиды.

- Қоғамда тең мүмкіндіктер жасалады.

Қиын жасөспірімдермен жұмыс (девиантты мінез-құлықтағы балалар)

Мәселе:

Мінез-құлқында ауытқушылық бар балалар құқық бұзушылыққа бейім болуы мүмкін.

Жұмыс бағыттары:

- Жеке профилактикалық әңгімелесу жүргізу.

- «Жасөспірім және заң», «Жаман әдеттің зияны» атты құқықтық сабақтар өткізу.

- Полиция инспекторымен, психологпен бірлесіп жұмыс жасау.

- Оқушыны спорттық, шығармашылық үйірмелерге тарту арқылы бос уақытын тиімді ұйымдастыру.

Күтілетін нәтиже:

- Құқық бұзушылықтың алдын алу.

- Девиантты мінез-құлықтың азаюы.

- Жасөспірімнің өзін-өзі дұрыс бағалауы қалыптасады.

Шетелден келген немесе әлеуметтік бейімделуі қиын балалармен жұмыс

Мәселе:

Тілді білмеу, жаңа ортаға бейімделмеу балалардың оқуына кедергі келтіреді.

Жұмыс бағыттары:

- Қазақ тілін меңгеруіне жағдай жасау (қосымша сабақтар).

- «Мен Қазақстанда тұрамын» атты мәдени-танымдық іс-шаралар өткізу.

- Ұжымға бейімделуін бақылау, тренингтер ұйымдастыру.

- Ата-аналарға құқықтық кеңес беру.

Күтілетін нәтиже:

- Баланың жаңа ортаға бейімделуі жеңілдейді.

- Қазақ тілі мен мәдениетін меңгереді.

- Оқушы мектепке сәтті сіңіседі.

Соңғы 3 жылда мектептегі қызметім аясында әртүрлі санаттағы оқушылармен жүйелі жұмыс жүргізілді. Атап айтсам,

- аз қамтылған отбасылардан шыққан оқушыларға оқу-құралдары, киім-кешек, тегін тамақтану және жолақы жағынан көмек көрсетілді;

- көп балалы және толық емес отбасылардың балаларына психологиялық қолдау мен материалдық көмек ұйымдастырылып, түрлі қайырымдылық акцияларына қатысу мүмкіндігі жасалды;

- әр оқушының әлеуметтік паспорты толтырылып, деректер үнемі жаңартылып отырды;

- мұқтаж балаларға мектеп қоры және демешілік есебінен көмек көрсетілді;

- қамқоршылықтағы және жетім балалармен

жұмыс жүргізіліп, құқықтары мен қажеттіліктері бақылауда болды;

- ата-аналармен тығыз байланыс орнатылып, профилактикалық әңгімелер мен ақпараттық кездесулер ұйымдастырылды. Жалпы жүргізілген жұмыстар нәтижесінде оқушылардың мектепке бейімделуі жақсарып, оқу үлгеріміне оң әсер етті. Әлеуметтік педагогтың әртүрлі санаттағы балалармен жұмысы нақты іс-шараларға негізделуі тиіс. Ол тек көмек беруші емес, сондай-ақ бала мен қоғам арасындағы алтын көпір. Сондықтан әлеуметтік қолдауды қажет ететін оқушылар толықтай қамтылып, олармен тұрақты және бағытталған жұмыс жүргізілді. Практикалық жұмыстар жүйелі және кешенді жүргізілген жағдайда, балалардың әлеуметтік мәселелері азайып, мектептегі психологиялық ахуал жақсарады дегім келеді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

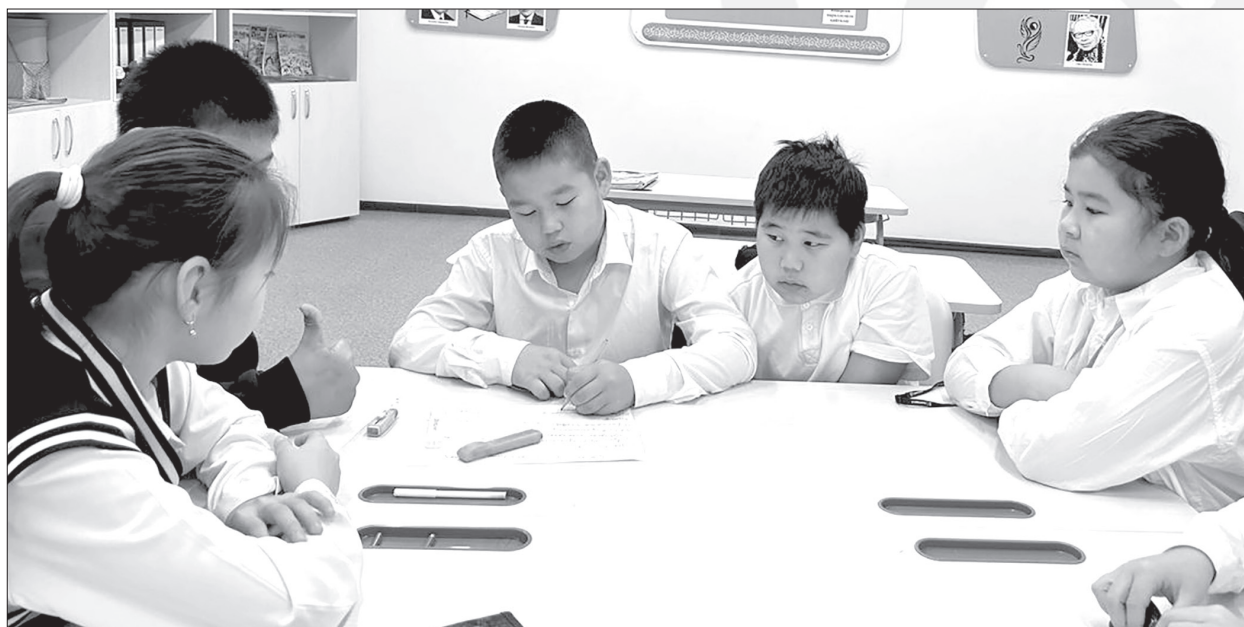
1. Әбдіғапбарова Ұ. Әлеуметтік педагогика.- Алматы: Қазақ университеті, 2018.

2. Мұқанова А. Әлеуметтік педагогтың кәсіби қызметі.- Нұр-Сұлтан: Фолиант, 2020.

3. Қалиев С., Молдабеков Ж. Педагогика тарихы мен әлеуметтік педагогика негіздері.-Алматы: Білім, 2016.

4. Омарова Г. Инклюзивті білім беру жағдайындағы әлеуметтік педагог жұмысының ерекшеліктері.-Шымкент:ОҚМПУ, 2021.

5. Жарықбаев Қ., Қалиев С. Қазақ тәлім-тәрбиесі-Алматы: санат, 2017.

АХМЕТОВА

**Роза Сансызбайқызы,
Жұбан Молдағалиев атындағы
БҚ облыстық орталық әмбебап
ғылыми кітапханасының
өлкетану әдебиеттері бөлімінің
жоғары санатты кітапханашысы,
Орал қ., БҚО**

Жұбан жыры - мәңгілік

Казақ санасын оятқан, ұлттық рухты бойымызға дарытқан, жігерлі де жалынды жырлар жазған ақындар әдебиетімізде санаулы. Солардың бірі – «Мен – қазақпын» өлеңінің авторы, Ақ Жайықтың арынды ақыны Жұбан Молдағалиев.

Жаны мен жүрегі «қазақ» деп соққан ақынның өмірі де соқпаққа толы. Бала Жұбан жастайынан тағдыр тауқыметін көріп, еңбекпен есейеді. Өлеңге деген құштарлығы оны әдебиет әлеміне жетеледі. Жастық шағын майдан даласында өткізген жауынгер Жұбан қолына қару алып, жауға аттанды. Десе де, Жұбан майдан шебінде де қаламын тастамады, жанына өлеңді серік етті. Зұлмат жылдардан кейін оның жыры рухқа толы, өнебойы ерлікке құрылған шумақ болып өрілді. Міне, осылайша бала Жұбан ақын Жұбанға айналу барысында осындай соқтықпалы, соқпалы өмір жолынан өтті десек артық айтқандығымыз емес.

Ақ Жайық өңіріндегі ақын атын иеленген облыстық орталық әмбебап ғылыми кітапханамыз Жұбан Молдағалиев есімін жаңғырту мақсатында жыл сайын түрлі шаралар мен оқырман конференцияларын өткізіп келеді. Облыстық дәстүрлі «Жұбан оқулары» байқауы – сондай шоқтығы биік шараның бірі. Ақынның өмірі мен шығармашылығын, ерлігін, ұрпағына қалдырған мол мұрасын оқырмандар арасында кеңінен насихаттау мақсатында жыл сайын ақынның туған күніне орай дәстүрлі «Жұбан оқулары» байқауы өткізіледі.

Әр жыл сайын байқау барысы өзінің маңызын арттырып келеді. Тарихқа үніліп, уақыт тілін кейінірек шегерсек, байқау кітапханамызда 2000 жылдан бері ұйымдастырылып келеді. Бұл жылы да Жұбан ақынның шығармашылығын әдебиет сүйер қауымның арасында ауқымды түрде өткізу жоспарланып отыр. Биылғы жылы аталмыш байқаудың қолға алынып, жүзеге асқанына – 25

жыл! Жерлес ақынның жырын жатқа оқитын әрбір жас бұл байқаудан тыс қалмады. Себебі, байқаудың басты мақсаты – жүлде үшін жарысу емес, рухани кемелдену, өнерді дәріптеу, ұлт тарихы мен әдебиетін қадірлеу.

Байқаудың ерекшелігі – оған тек әдебиетке немесе өнерге жақын адамдар ғана емес, түрлі мамандық иелері де өз өнерлерін ортаға салды. Білім беру ұйымдарының өкілдерінен бастап, мемлекеттік қызметкерлер, мәдениет пен өнер саласының жанашырлары, банк ісінің мамандары және басқа да түрлі саладағы азаматтар бақ сынады. Әрқайсысы өз дарынын, ой өрісін, ұлттық құндылықтарға деген көзқарасын паш етіп, өнерге деген құрметін айқын көрсетті. Жұбан ақынның рухын дәріптеген бұл шара – қоғамның түрлі саласында қызмет етіп жүрген азаматтардың басын қосқан, ұлттық өнерді ұлықтаған үлкен мереке деуге болады.

Жұбан Молдағалиевтың туған күніне орай жыл сайын өтетін «Жұбан оқулары» байқауы туралы ақпаратты кітапхананың zkolib.bkogo.v.kz сайтының «Біздің Жұбан» әдеби порталынан қарай аласыздар. Аз уақыт емес, ақын шығармашылығын дәріптеуге бағытталған талай ілкімді жұмыстар атқарылған алтын уақыт.

Соған орай өлкетану әдебиеттері бөлімі «Ақжайықтың тұмары, жасын жырдың Жұбаны» атты ұсыныстық-әдістемелік құралдың II шығарылымын дайындауда. Басылымда өткізілген байқаулардың ережесі, өткізілу ерекшеліктері,

қазылар алқасы, байқау қатысушылары, жүлдегерлері, жеңімпаздардың эсселері туралы деректер алфавиттік, хронологиялық тәртіппен орналасқан. Жуырда қалың оқырманға жол тартатын, Жұбан жырын қадірлейтін қазақ үшін құнды дүние болары анық.

Бүгінгі ұрпақ үшін Жұбан мұрасы – елін сүюдің, тілін құрметтеудің, рухын биік ұстаудың өнегесі. Ақынның сөзімен айтсақ: «Мен – қазақпын!» – бұл енді әрбір жүректен шығатын сенімді үн, ұлттық мақтаныштың дауысы болуға тиіс.

«Домбыра – ұлт руханиятының символы, адалдық – кәсіби тұлғаның негізі» (шеберлік сағаты)

КАЙЫРЛИЕВА

Оралай Жауынбаевна,
Қаратөбе балалар музыка мектебі,
Домбыра класының оқытушысы,
педагог-модератор,
Қаратөбе ауд., БҚО

Күні:	19.08.2025 ж.
Мақсаты:	1. Домбыраның қазақ мәдениетіндегі рухани орнын таныту; 2. Адалдықтың кәсіби тұлға қалыптастырудағы маңызын түсіндіру; 3. Ұлттық өнер арқылы ұлт мәдениетін сүйуге тәрбиелеу.

Барысы:

Кезеңі	Педагогтің іс-әрекеті	Оқушының іс-әрекеті
Басы	Ұйымдастыру кезеңі: 1. Амандасу. 2. «Музыка мені шабыттандырады, себебі...» тренингін өткізу. 3. Суреттер бейнеленген /Қорқыт ата, нота, домбыра суреттері/ қима қағаздар арқылы «Аңыз», «Ән-жыр», «Күй» топтарына бөлу.	1. Амандасады. 2. «Музыка мені шабыттандырады, себебі...» өз ойларын айтады. 3. Суреттер бейнеленген /Қорқыт ата, нота, домбыра суреттері/ қима қағаздар арқылы «Аңыз», «Ән-жыр», «Күй» топтарына бөлінеді.
Кіріспе	- Құрметті әріптестер, неге сіздер «Аңыз», «Ән-жыр», «Күй» топтарына бөліндік деп ойлайсыздар? Бүгінгі сағатпен байланысы қандай? /Әріптестер жауабы тыңдалады/ - Иә, дұрыс айтасыздар, осы аталмыш өнер түрлерінің барлығы дерлік домбыра арқылы ойналады екен. Олай болса, бүгінгі тақырыбымыз: «Домбыра – ұлт руханиятының символы, адалдық – кәсіби тұлғаның негізі» деп аталады.	Әріптестер өз ойларын айтады

Сабақтың ортасы	Домбыра туралы видео көрсетіледі.	Әріптестер де домбыра туралы өз ойларын қосады.
	Топтық тапсырмалар: «Аңыз» тобына тапсырма: «Аңызды тап!» Педагогтың орындауында аңыз орындалады, топ мүшелеріне аңыздың атауын және шығу тарихын тапқызу; «Ән-жыр» тобына тапсырма: Венн диаграммасы арқылы ән мен жырдың ерекшеліктері мен ұқсастықтарын тапқызу; «Күй» тобына тапсырма: «Күй – үнсіз әңгіме» – өздеріне ұнаған бір күйдің оқиға желісін суреттер мен смайликтер арқылы суреттеу; Педагог топ мүшелерінің жұмысына өз бағасын береді.	«Аңыз» тобының мүшелері: педагогтың орындауындағы аңыздың атауын және шығу тарихын табады. «Ән-жыр» тобының мүшелері: Венн диаграммасы арқылы ән мен жырдың ерекшеліктері мен ұқсастықтарын табады. «Күй» тобының мүшелері: «Күй – үнсіз әңгіме» – өздеріне ұнаған бір күйдің оқиға желісін суреттер мен смайликтер арқылы суреттейді.
Соңы Рефлексия 	Сабақты қорытындылау мақсатында «Домбыра маған не үйретті?» деген сауал тастау. 	Топ мүшелері алдарындағы кима қағаздарға домбыраның не екенін, бүгінгі шеберлік сағатынан алған әсерін, не үйренгенін жазып, домбыраға жапсырады. Мысалы: - Домбыра – ұлттың жаны; - Мен күй тыңдауды үйрендім, т.б.
Қорытынды	Құрметті әріптестер, міне, бізге берілген уақыт та өз мәресіне жақындап келеді. Сіздердің ауызбіршілікпен, жылдамдықпен жасаған жұмыстарыңыздың куәсі бола білдік. Сіздердің кәсіби тұлға, тек білім мен біліктіліктің иесі ғана емес, адалдық пен адамгершіліктің үлгісі бола алғандарыңызды көре алдық. Иә, домбыра мен адалдық – бір-бірімен астасқан ұғымдар. Ел болашағын ойлайтын, кәсіби деңгейі жоғары, рухы биік ұрпақ осы екі құндылықты қатар ұстанғанда ғана еліміздің рухани іргесі нығаяды, келешегі кемелденеді. Осындай ұлттық құндылықтарымызды дәріптейтін білімді де зерек, адал ұрпақтарымыз көп болсын деген ниетте бүгінгі шеберлік сағатымызды әдемі нотада күймен аяқтайық дегім келеді.	

Домашние животные

ПОЛЯКОВА
Наталья Анатольевна,
КГУ СЮТ.
Бурлинский район, ЗКО

Раздел:		
ФИО педагога:	Полякова Н.А.	
Дата:	29.01	
Кружок «Юный эколог»	Количество присутствующих:	Количество отсутствующих:
Тема урока:	«Домашние животные»	
Цели урока:	1. Дать представление о диких и домашних животных, показать их разнообразие, сходство и различие. 2. Содействовать развитию любознательности у учащихся. 3. Способствовать воспитанию у учащихся любви к природе.	
Ценность воспитания:	Закон и порядок	

Ход занятия

Этап занятия/ Время	Действия педагога	Действия ученика	Оценивание	Ресурсы
Начало занятия 10 мин	Эмоциональный настрой Прозвенел, друзья, звонок, Начинается урок. Мы сегодня снова будем наблюдать, Выводы делать и рассуждать, А чтобы урок пошёл каждому впрок, Активно в работу включайся, дружок! На прошлом занятии мы уже начали изучать тему: «Домашние животные». Сегодня продолжим. Давайте вспомним. Каких животных называют домашними? Животных, которых человек разводит и использует в своем хозяйстве, называют домашними. Почти все домашние животные не могут обходиться без помощи человека.	Учащиеся отвечают на вопросы, выходят к названию темы урока и целям урока. Отвечают на вопрос	Словесная похвала	Карточки, компьютер, телефоны доска

Начало занятия 10 мин	Актуализация знаний. Отгадайте загадки. <table><tr><td>Есть рога, а не баран, Хвост свечой, а не белка, Не корова, а молоко даёт. Коза</td><td>Сама пёстрая, Ест зелёное, Даёт белое. Корова</td></tr><tr><td>Заплелись густые травы, Закудрявились луга, Да и сам я весь кудрявый, Даже завитком рога. Баран</td><td>Мордочка усатая, Шубка полосатая, Часто умывается, А с водой не знается. Кошка</td></tr><tr><td>Кто имеет пяточок, Не зажатый в кулачок? На ногах его копытца. Ест и пьёт он из корытца. Поросёнок</td><td>С хозяином дружит, Дом сторожит, Живёт под крылечком, Хвост колечком. Собака</td></tr><tr><td>С бородой родится, Да никто этому не дивится. Козёл</td><td>Не пахарь, не кузнец, не плотник, А первый на селе работник. Лошадь</td></tr></table>	Есть рога, а не баран, Хвост свечой, а не белка, Не корова, а молоко даёт. Коза	Сама пёстрая, Ест зелёное, Даёт белое. Корова	Заплелись густые травы, Закудрявились луга, Да и сам я весь кудрявый, Даже завитком рога. Баран	Мордочка усатая, Шубка полосатая, Часто умывается, А с водой не знается. Кошка	Кто имеет пяточок, Не зажатый в кулачок? На ногах его копытца. Ест и пьёт он из корытца. Поросёнок	С хозяином дружит, Дом сторожит, Живёт под крылечком, Хвост колечком. Собака	С бородой родится, Да никто этому не дивится. Козёл	Не пахарь, не кузнец, не плотник, А первый на селе работник. Лошадь	Отгадывают загадки	Словесная похвала	Карточки, компьютер, телефоны доска
Есть рога, а не баран, Хвост свечой, а не белка, Не корова, а молоко даёт. Коза	Сама пёстрая, Ест зелёное, Даёт белое. Корова											
Заплелись густые травы, Закудрявились луга, Да и сам я весь кудрявый, Даже завитком рога. Баран	Мордочка усатая, Шубка полосатая, Часто умывается, А с водой не знается. Кошка											
Кто имеет пяточок, Не зажатый в кулачок? На ногах его копытца. Ест и пьёт он из корытца. Поросёнок	С хозяином дружит, Дом сторожит, Живёт под крылечком, Хвост колечком. Собака											
С бородой родится, Да никто этому не дивится. Козёл	Не пахарь, не кузнец, не плотник, А первый на селе работник. Лошадь											
Середина урока 20 мин	 - Ребята, всегда ли на Земле существовали домашние животные? - Как вы думаете, чем отличаются домашние животные от диких? - Давайте сравним жизнь диких и домашних животных. Где берут жильё? Где берут еду? Кто заботится о потомстве? - Как вы думаете, ребята, кому из животных живётся труднее: диким или домашним? Посмотрите на таблицу и сделайте вывод. (О домашних заботится человек, а диким приходится всё делать самим). - А если домашние животные попадут в лес, смогут они жить в лесу? Почему? - Они не умеют заботиться о себе, не приспособлены жить по-другому, потому что их приручил человек, поэтому мы в ответе за тех, кого приручили. Мы с вами должны заботиться, любить и оберегать наших питомцев. - Молодцы! Вы хорошо поработали, давайте отдохнем.	Просмотр видео индивидуально Составление кластеров по теме	Словесная похвала	https://www.youtube.com/watch?v								

	Физминутка (игра Угадайка) - Все дружно встанем. Поиграем в игру «Угадайка». Я называю животных. Если это дикие животные – вы садитесь на корточки, если домашние – встаёте и хлопаете в ладоши. Лиса, кошка, волк, собака, медведь, лошадь, коза, белка, кабан, утка. Раздаю книги про домашних животных. Так же можно пользоваться ресурсами интернета Составить на листах А4 презентацию про любого домашнего животного и защитить ее 	Учащиеся выполняют задание, для того чтобы достичь цели воспитания «закон и порядок»	Взаимо-оценивание	
Конец занятия 5 мин	Каких животных мы называем домашними? Покажи части тела животных (туловище, голову, хвост, рога, лапы, копыта и т.д.). Запомни их названия. Почему человек ухаживает за ними? (Они приносят пользу человеку.) Где они живут? (Корова – в коровнике, свинья – в свинарнике, лошадь – в конюшне, собака – в будке, кошка – дома) Можно ли назвать мышку домашним животным, ведь она живет в норке?	Рабочие листы	Словесная похвала	Листы А4 Компьютер телефон
Рефлексия 5 мин	1. Рефлексия Закончи предложение: 1. Сегодня я узнал... 2. Теперь я могу... 3. Я научился... 4. Я попробую...	Обратная связь, комментарии учителя и учащихся		Карточки, маркеры

Ауған соғысының батырлары

ЕРКИНГАЛИЕВА
Айдана Айдарбековна,
ОБЖТжЭО-ның ҚББП-і,
Орал қ., БҚО

ОБЖТжЭО Күні: 29.03.25	Үйірменің атауы: «Туған өлкем»	1 оқу жылы
Сабақтың мақсаты:	Ауған оқиғасының тарихи мағыналық ақиқатын ашу; оқушылардың патриоттық сезімдерін ояту, елжандылыққа, отансүйгіштікке, ізгілікке тәрбиелеу; ауған соғысының ардагерлеріне құрмет көрсету.	
Тақырыпқа қатысты сөздік және терминология:	БҰҰ, интернационалист, КСРО, Ауғанстан.	
Сабақтың әдіс-тәсілдері:	инсерт, әңгімелеу, жаңа әдіс-тәсілдер, сәйкестендіру, тест, сұрақ-жауап, сөзжұмбақ, сөздікпен жұмыс.	
Сабақтың формасы:	жұптық, топтық.	
Күтілетін нәтиже:	оқушы бойындағы азаматтық қасиеттерінің дәрежесін арттыру.	
Сабақтың жоспарланған кезеңдері:	Сабақта жоспарланған іс-әрекет	Ресурстар

Сабақтың басы	Ұйымдастыру бөлімі. 1) Амандасу. 2) Республикасының Әнұраны. 3) Топқа бөлу. 1 топ: «Бейбітшілік». 2 топ: «Өзімшілдік». «Шаттық шеңбері» әдістемелік тәсілі. Қасында тұрған адамға жақсы тілек айту. «Қар кесегі» әдістемелік тәсілі арқылы сұраққа жауап беру: 1. Қазір қандай мезгіл? Ж: наурыз. 2. Көктем айларын ата: наурыз, сәуір, мамыр. 3. Наурыздағы мейрамдарды білесің бе? 4. Алғыс айту күні қашан тойланады?	Интерактивті такта «Ауған соғысының батырлары» слайды
Сабақтың ортасы	Ж: 1 наурыз - бұл күн елімізде тұратын әртүрлі этнос өкілдерінің бір- біріне деген құрметін, достығын көрсететін күн ретінде 2016 жылы 15 қаңтарда белгіленді. 5. Халықаралақ әйелдер мерекесі қай күні тойланады? Ж: 1975 жыл – Халықаралық әйелдер жылы боп аталғаннан кейін, БҰҰ ресми түрде 8 наурыз күнін Халықаралық әйелдер күні етіп бекіткен. 6. Наурыз мейрамы қай күні тойланады? 2010 жылдан бастап БҰҰ Бас Ассамблеясы 21 наурызды «Халықаралық Наурыз күні» ретінде	Әдіске арнайы А4 беті қолданылады

Сабақтың басы	атап өтуді бекітті. Наурызды көктем мерекесі ретінде 3000 жылдан бері Балқан түбегінде, Қаратеңіз аймағында, Кавказда, Орта Азияда және Таяу Шығыста 300 миллион адам тойлайды екен.	видеоролик https://yandex.kz/video/preview/13126682476894169377
Сабақтың ортасы	7. Күн мен түн теңелетін күн? 22 наурыз. «Миға шабуыл» әдісі. Слайд қарау. - Соғыс дегеніміз не? - Тарихтан қандай соғыс түрлерін білесіңдер? - Ардагерлер дегеніміз кімдер? - Боздақтар дегеніміз кімдер? Бүгінгі жаңа тақырып: Ауған соғысының батырлары І. Ауғанстан соғысы тарихы туралы түсіндіру. Соғыс – зұлымдық. Тарих жылнамасынан өзінің қаралы, нәубет жылдарымен орын алған зұлматтың бірі – Ауған соғысы. 1979 жылы желтоқсан айында Кеңес үкіметінің ұйғаруымен Ауғаныстан жеріне Кеңес әскерлерін енгізу туралы шешім қабылданды. Қасіретті де, қайғылы сұрапыл соғыс 9 жыл 10 айға созылды. Оған елімізден 22000 адам қатысып, олардың 761-і қаза тапты, 21 адам хабарсыз кетті. 1989 жылдың 15 ақпанында Ауғанстандағы Кеңес әскерлерінің шектеулі контингентінің қолбасшысы, генерал-лейтенант Б.В. Громов «Кеңес әскері Ауғанстан жерінен толықтай шығарылды» деп мәлімдеді. Соғыс Паншер аумағында өткен. Кабулға 80 шақырым жерде орналасқан. Бүгінгі таңда елімізде 10000-ға жуық ауған соғысының ардагерлері бар. Олардың 3000-ы мүгедектер қатарында. 90-шы жылдардың басында өткізілген тест соғысқа қатысқандардың 30-40 пайызы кәсіби психологтардың көмегіне зәру болғанын көрсеткен. Ауғанстанда Кеңес әскерлерінің шығарылғанына 35 жыл өтсе де, сол кездегі жауынгерлер бүгінгі бейбіт өмірдің еңбеккерлері ретінде соғыс жарасынан айыға алмай келеді. Бүгін өзімізбен бірге елінің көсегесін көгертуге атсалысып жүрген ауғандық ардагер-жауынгерлерді қадірлеп-құрметтеу – біздің борышымыз. Тұңғыш президент Н. Ә. Назарбаевтың ауған соғысы туралы: «Ауған соғысында қыруар қаржы шығындадық, мыңдаған өмір қиылды, бәрібір кеңес әскеріне бұл елді тастап шығуға тура келді. Халық үшін бұдан асқан қасірет бар ма?» - деген ойлы сөзі бар. Бұл соғыс жайлы шындық талай жылдар бойы тұмшаланып келді. Тек еліміз Тәуелсіздік алғаннан кейін ғана шындықтың беті ашылды. Біздің облыстан 1021 адам Ауғанстандағы соғысқа қатысып, 27 боздақ жат жұртта опат болды. Қазір өңірде 656 ардагер бар. Өткен 35 жыл ішінде жерлестеріміздің 33 пайызы дүниеден өтіпті. 2. «Ауған соғысы туралы естелік» бейнебаяны ұсынылады.	

<https://yandex.kz/video/preview/1312668247689416937>
II. Ардагерлерге арналған ескерткіштерді таныстыру.
Ардагерлерге арнайы қойылған қалалардағы ескерткіштермен таныстыру.

Сабақ барысында орындалатын тапсырмалар:

Кестені толтыру

III. Тапсырма 1. Топтың атын (постер) қорғау.

1 топ - Бейбітшілік туралы

2 топ - Өзімшілдік туралы

Қ/Б

Тапсырма 2. Сәйкестендіру

№	Оқиғалар	Жылдар
1	Ауған соғысының уақыты	1979-1989
2	Ұлы Отан соғысы	1941-1945
3	Қазақстаннан ауған соғысына қатысушылар саны	22 000
4	Ауғастанның кеңес әскерлері шығарылған уақыт	1989
5	Ауған соғысы қанша жылға созылды?	10

Терминология сабаққа қатыспай отырған оқушыларға арналған.

Постер қорғау

Салыстыру

АҚТӨБЕ ҚАЛАСЫ

ОРАЛ ҚАЛАСЫ

АТЫРАУ ҚАЛАСЫ

СЕМЕЙ ҚАЛАСЫ

Сабақты қорытындылау	IV Қорытынды бөлімі. Майдангер жерлесіміздің хатын оқу «БҚО бойынша Ауғанстан соғысының мүгедек-ардагерлерінің қоғамы» қоғамдық бірлестігінің төрағасы Беркінғали Ғабделовтың хатын оқу.	Слайд Хат				
	<table><tr><th>1 топ</th><th>2 топ.</th></tr><tr><td>Ауғанның қанды даласы, Адамзаттың наласы. Бүк түсіп жатыр қан құсып, Қаралы таулар, қарашы. Адасып барып армандар, Кабулда күл боп қалғандар Гүл болып көгеріп Өмірді қайта жалғандар. Арманда кеткен ер үшін, Ұмытпас елім арысын.</td><td>Ту етіп ұстар қашанда Тәуелсіз елдің намысын, Баласын іздеп аналар, Анасын аңсап балалар, Жүрекке түскен бомбадай... Жазылар қашан жаралар? Есімде ол күн қаралы, Зуылдап жылдар барады. Сарбаздар бәрін біледі Ауғаннан қайтқан жаралы.</td></tr></table> ...Өтер жылдар, айлар тағы алыстап Тағдыр талай тауқыметін табыстар. Өздеріңді жырлап өтер ұрпағың, Ауғандағы азап шеккен арыстар, – деп ерлік өлмейді, замандарға жалғаса береді. Сонау Ауған жерінде қару асынып, мұң арқалаған сын сағаттарда бірін-бірі бауыр дескен азаматтар бүгінгі таңда еліміздің түкпір-түкпірінде еңбек етуде. Ауған соғысында қаза тапқан батыр ағаларымызды орнымыздан тұрып 1 минут үнсідікпен еске алуыңызды сұраймыз. Аспанымыз ашық болсын, бейбіт өмір жасай берсін!	1 топ	2 топ.	Ауғанның қанды даласы, Адамзаттың наласы. Бүк түсіп жатыр қан құсып, Қаралы таулар, қарашы. Адасып барып армандар, Кабулда күл боп қалғандар Гүл болып көгеріп Өмірді қайта жалғандар. Арманда кеткен ер үшін, Ұмытпас елім арысын.	Ту етіп ұстар қашанда Тәуелсіз елдің намысын, Баласын іздеп аналар, Анасын аңсап балалар, Жүрекке түскен бомбадай... Жазылар қашан жаралар? Есімде ол күн қаралы, Зуылдап жылдар барады. Сарбаздар бәрін біледі Ауғаннан қайтқан жаралы.	
1 топ	2 топ.					
Ауғанның қанды даласы, Адамзаттың наласы. Бүк түсіп жатыр қан құсып, Қаралы таулар, қарашы. Адасып барып армандар, Кабулда күл боп қалғандар Гүл болып көгеріп Өмірді қайта жалғандар. Арманда кеткен ер үшін, Ұмытпас елім арысын.	Ту етіп ұстар қашанда Тәуелсіз елдің намысын, Баласын іздеп аналар, Анасын аңсап балалар, Жүрекке түскен бомбадай... Жазылар қашан жаралар? Есімде ол күн қаралы, Зуылдап жылдар барады. Сарбаздар бәрін біледі Ауғаннан қайтқан жаралы.					
Үйге тапсырма:	Өңірдегі ауған соғысының ардагерлері туралы жазып келу. (ЭССЕ)					

Типовые правила деятельности организаций дополнительного образования для детей

Приложение 8 к приказу
Министра просвещения
Республики Казахстан
от 31 августа 2022 года №385

Глава 1. Общие положения

1. Настоящие Типовые правила деятельности организаций дополнительного образования для детей (далее – Правила) разработаны в соответствии с подпунктом 68) статьи 5 Закона Республики Казахстан «Об образовании» (далее – Закон «Об образовании»), определяют порядок деятельности организаций дополнительного образования для детей.

Сноска. Пункт 1 – в редакции приказа Министерства просвещения РК от 31.03.2025 №59 (вводится в действие по истечении десяти календарных дней после дня его первого официального опубликования).

2. Организация дополнительного образования для детей – организация образования, реализующая образовательные программы дополнительного образования для детей в целях удовлетворения образовательных и культурных потребностей обучающихся, в том числе детей с особыми образовательными потребностями в интересах личности, общества и государства (далее – Организация), в соответствии со статьями 37 Закона «Об образовании».

3. Организации в своей деятельности руководствуются законодательством в сфере образования, настоящими Правилами, уставом Организации, законодательством Республики Казахстан в сфере санитарно-эпидемиологического благополучия населения.

4. Виды Организаций предусмотрены номенклатурой видов организаций образования, утвержденной приказом Министерства образования и науки Республики Казахстан от 22 февраля 2013 года №50 (зарегистрирован в Реестре государственной регистрации нормативных правовых актов под №8390).

Глава 2. Порядок деятельности организаций дополнительного образования для детей

5. Задачи Организации:

1) создание условий для получения качественного дополнительного образования, направленного на формирование, развитие и профессиональное становление личности на основе общечеловеческих ценностей;

2) развитие интеллектуальных, творческих, физических возможностей личности, реализация их способностей;

3) формирование прочных основ нравственности и здорового образа жизни, обогащение интеллекта путем создания условий для развития индивидуальности;

4) воспитание гражданственности и патриотизма, любви к своей Родине, уважения к государственным символам и государственному языку, народным традициям;

5) воспитание личности с активной гражданской позицией, формирование потребностей участвовать в общественно-политической, экономической и культурной жизни республики, осознанного отношения личности к своим правам и обязанностям;

6) воспитание у детей экологической культуры, вовлечение их в природоохранную деятельность;

7) адаптация к жизни в обществе;

8) организация содержательного досуга.

6. Образовательные программы дополнительного образования предоставляются внешкольными организациями и организациями образования, реализующими общеобразовательные учебные программы дошкольного, начального, основного среднего, общего среднего, технического и профессионального образования.

7. Организация самостоятельна в осуществлении учебно-воспитательного процесса, подборе и рас-

становке кадров, научной, финансово-хозяйственной и иной деятельности в пределах, установленных в соответствии со статьей 43 Закона «Об образовании».

8. Организация самостоятельно разрабатывает образовательные программы дополнительного образования с учетом запросов детей, потребностей семьи, организаций образования, общественных организаций (в том числе детских и юношеских), особенностей социально-экономического развития региона, национально-культурных традиций.

9. Образовательная деятельность в Организациях осуществляется педагогами, методистами, педагогами-организаторами и лицами, приравненными к ним (далее – педагоги), специалистами соответствующего профиля.

10. Формами коллегиального управления Организацией являются педагогический, попечительский, методический советы. Непосредственное руководство Организацией осуществляет руководитель.

11. Учебно-воспитательный процесс при реализации образовательной программы дополнительного образования осуществляется в кружках (клуб, детско-юношеский клуб физической подготовки, студия, ансамбль, группа, кружок, театр, спортивные секции, лаборатории, мастерские, центры и иные объединения) по интересам (далее – объединения) Организации.

12. Деятельность детей в Организациях осуществляется в одновозрастных и разновозрастных объединениях по интересам.

13. Объединения по интересам создаются с постоянным и переменным составом обучающихся.

14. Каждый ребенок имеет возможность заниматься в нескольких объединениях и менять их по желанию (за исключением детских музыкальных, детских художественных школ и детских школ искусств).

15. Содержание деятельности объединения по интересам определяется педагогом дополнительного образования для детей с учетом учебных планов и образовательных программ дополнительного образования.

16. Учебно-воспитательный процесс в Организациях осуществляется с учетом состояния здоровья воспитанников.

17. Участниками учебно-воспитательного процесса в Организации являются дети, педагоги и законные представители обучающихся.

18. В Организации создаются методическая, социально-педагогическая и психологическая службы.

19. В Организации создаются детские общественные объединения и организации, действующие в соответствии с уставами и настоящими Правилами.

20. Организации совместно с организациями среднего образования проводят в урочное и внеурочное время занятия и интегрированные уроки по общеобразовательным дисциплинам и дополнительному образованию.

21. Продолжительность занятий в организациях дополнительного образования составляет 40 минут.

22. Для занятий групп первого года обучения предусматриваются 4 академических часа в неделю, второго и последующих годов обучения предусматривается 6 академических часов, экспериментальных и исследовательских группах обучения предусматривается 8 академических часов.

23. Для детей дошкольного возраста занятия проводятся в течение 25-35 минут не более 2 академических часов в неделю.

24. Количество часов для проведения практических занятий (походов, экспедиций, экскурсий, соревнований, концертных поездок) устанавливаются исходя из 8 часов в сутки (не более 8 часов).

25. В работе объединений при проведении массовых мероприятий участвуют законные представители детей.

26. При приеме детей Организация обеспечивает ознакомление родителей (законных представителей) детей с порядком проведения и содержанием учебно-воспитательного процесса, и уставом организации.

27. Организация обеспечивает автоматизированный обмен информацией и актуализацию данных с информационной системой уполномоченного органа в области образования.

28. При приеме обучающихся в спортивные, спортивно-технические, туристские, хореографические объединения необходимо медицинское заключение о состоянии здоровья ребенка.

29. Учебно-воспитательный процесс в детских музыкальных школах, детских художественных школах и школах искусств проводится по типовым учебным планам и образовательным программам,

утверждаемым уполномоченным органом в области образования в соответствии с подпунктом 65) статьи 5 Закона «Об образовании».

Учебно-воспитательный процесс в государственных Организациях проводится по образовательным программам дополнительного образования для детей, утвержденным органами, выполняющими по отношению к данным Организациям функции органа государственного управления.

Учебно-воспитательный процесс в частных Организациях проводится по образовательным программам, утвержденным руководителем или учредителем.

Сноска. Пункт 29 с изменениями, внесенными приказами Министра просвещения РК от 07.08.2023 г. №248 (вводится в действие по истечении десяти календарных дней после дня его первого официального опубликования); от 31.03.2025 г. №59 (вводится в действие по истечении десяти календарных дней после дня его первого официального опубликования).

30. Расписание занятий составляется и утверждается администрацией Организации с учетом возрастных особенностей обучающихся и мнения родителей.

31. Одновозрастные и разновозрастные дети, в том числе дети с особыми образовательными потребностями, в организациях дополнительного образования для детей объединяются по интересам в объединения, клуб, студию, ансамбль, группу, театр, спортивные секции, лаборатории, мастерские, центры и иные объединения.

Организацией проводится индивидуальная работа по месту жительства с детьми с особыми образовательными потребностями.

Организация оказывает психолого-педагогическое сопровождение обучающимся, в том числе лицам (детям) с особыми образовательными потребностями в соответствии с Правилами психолого-педагогического сопровождения в организациях дошкольного, среднего, технического и профессионального, послесреднего образования, дополнительного образования, утвержденными приказом Министра образования и науки Республики Казахстан от 12 января 2022 года №6 (зарегистрирован в Реестре государственной регистрации нормативных правовых актов под №26513).

Сноска. Пункт 31 – в редакции приказа и.о. Министра просвещения РК от 31.07.2024 г. №196 (вводится в действие по истечении десяти календарных дней после его первого официального опубликования).

32. Занятия проводятся по группам, индивидуально или всем составом объединения в соответствии с образовательной программой дополнительного образования. В каждой группе первого года обучения количество детей составляет от 10 до 15, второго года и последующих лет – от 8 до 12, экспериментальных и исследовательских групп – от 6 до 8.

33. При обучении детей дошкольного возраста наполняемость группы составляет от 6 до 10 человек.

34. При обучении детей с особыми образовательными потребностями наполняемость группы составляет от 3 до 6 человек.

35. Обучение в детских музыкальных школах, детских художественных школах, детских школах искусств, школах художественно-эстетической направленности, музыкальных школах дворцов школьников (дома, центры, комплексы, центры детско-юношеского творчества) осуществляется в индивидуальной и групповой формах.

В детских музыкальных школах и музыкальных отделениях школ искусств, школах художественно-эстетической направленности, музыкальных школах дворцов школьников (дома, центры, комплексы, центры детско-юношеского творчества) количество обучающихся в группе составляет:

- 1) подготовительной – 8-10 человек;
- 2) по предметам музыкально-теоретических дисциплин – 8-10 человек;
- 3) по предмету «Коллективное музицирование» в хоре – от 12 человек;
- 4) по предмету «Коллективное музицирование» оркестре
- 5) по предмету «Коллективное музицирование» в других формах коллективного музицирования – от 6-15 человек;
- 6) по предмету «Коллективное музицирование» в мелкогрупповых формах коллективного музицирования – от 2-5 человек.

36. В детских музыкальных школах и музыкальных отделениях школ искусств, школах художественно-эстетической направленности, музыкальных школах дворцов школьников (дома, центры, комплексы,

центры детско-юношеского творчества) с контингентом обучающихся менее 100 человек или с обучением на двух языках количество обучающихся в группе по предметам музыкально-теоретических дисциплин составляет 5-10 человек.

В детских художественных школах и художественных отделениях школ искусств, школ художественно-эстетической направленности, художественных школах дворцов школьников (дома, центры, комплексы, центры детско-юношеского творчества) количество обучающихся в группе составляет 8-15 человек.

В хореографических отделениях детских школ искусств и школ художественно-эстетической направленности количество обучающихся в группах составляет 8-20 человек.

37. Для поступления в детские музыкальные школы, детские художественные школы, детские школы искусств, школы художественно-эстетической направленности, музыкальные школы дворцов школьников (дома, центры, комплексы, центры детско-юношеского творчества) проводится собеседование с целью определения уровня развития способностей детей в области разных видов искусства (музыкального, изобразительного, хореографического, театрального).

38. С целью подготовки к основному курсу обучения в подготовительные группы принимаются:

1. в детских музыкальных школах, музыкальных отделениях детских школ искусств, музыкальных школах дворцов школьников (домов, центров, комплексов, центров детско-юношеского творчества) – дети в возрасте до 8 лет;

2. в детских художественных школах, художественных отделениях школ искусств, дворцов школьников (домов, центров, комплексов, центров детско-юношеского творчества) – дети в возрасте от 5 до 12 лет;

3. в отделениях хореографического и циркового искусства детских школ искусств – дети в возрасте от 5 до 8 лет;

в отделениях театрального искусства, киноискусства, фотоискусства и других – дети в возрасте от 6 до 13 лет.

На обучение в подготовительный класс принимаются по заявлению родителей или иных законных представителей дети в возрасте от 1 до 4 лет.

39. В детско-юношеских клубах физической подготовки:

1) количественный состав занимающихся детей в физкультурно-оздоровительных группах определяется в зависимости от вида спорта;

2) разница в возрасте детей в одной группе не должна превышать двух лет;

3) количество физкультурно-оздоровительных групп определяется педагогическим советом клуба, в зависимости от условий осуществления учебного физкультурно-оздоровительного процесса;

4) при составлении расписания необходимо учитывать объем свободного времени и занятости обучающихся в учебных учреждениях;

5) продолжительность одного занятия в физкультурно-оздоровительных группах не может превышать одного академического часа, три раза в неделю;

6) количество детей в физкультурно-оздоровительных группах составляет не менее 15 человек и не превышает 25 человек;

7) организация работы детско-юношеских клубов соответствует Правилам безопасности при проведении занятий по физической культуре и спорту, утвержденным приказом Министра культуры и спорта Республики Казахстан от 3 ноября 2014 года №68 (зарегистрирован в Реестре государственной регистрации нормативных правовых актов под №9923);

8) ставка учителя физической культуры, тренера, тренера-преподавателя, работающих в детско-юношеских клубах физической подготовки, устанавливается в объеме 18 часов в неделю;

9) директор, заместитель директора по спортивной работе, заведующий учебной частью, старший методист и методист имеют право вести учебные занятия в физкультурно-оздоровительных группах в объеме не более 0,5 ставки учителя спортивно-ориентированного физического воспитания;

10) количество штатных единиц детско-юношеского клуба определяется в соответствии с приказом исполняющего обязанности Министра просвещения Республики Казахстан от 21 июля 2023 года №224 «Об утверждении Типовых штатов работников государственных организаций образования» (зарегистрирован в Реестре государственной регистрации нормативных правовых актов под №33166);

11) проводят учебные физкультурно-оздоровительные и тренировочные сборы перед районными,

городскими, соревнованиями до 12 дней, областными – до 18 дней, республиканскими, международными – до 24 дней.

Сноска. Пункт 39 с изменением, внесенным приказом Министра просвещения РК от 31.03.2025 г. №59 (вводится в действие по истечении десяти календарных дней после дня его первого официального опубликования).

40. Организация осуществляет учебно-воспитательный процесс с обучающимися в течение всего календарного года, в том числе с созданием условий для инклюзивного образования.

41. В Организациях с 1 по 14 сентября идет комплектование.

Учебный год начинается:

в объединениях первого, второго и последующих годов обучения Организаций – 15 сентября;

в детских музыкальных школах, детских художественных школах и детских школах искусств, в объединениях второго и последующих годов обучения – 1 сентября.

42. Перевод обучающихся из класса в класс в детских музыкальных школах, детских художественных школах, детских школах искусств, школах художественно-эстетической направленности, музыкальных школах дворцов школьников (дома, центры, комплексы, центры детско-юношеского творчества) осуществляется по итогам аттестации в соответствии с Типовыми учебными планами и образовательными программами детских музыкальных школ, детских художественных школ и детских школ искусств, утвержденными приказом Министра образования и науки Республики Казахстан от 29 декабря 2011 года №543 (зарегистрирован в Реестре государственной регистрации нормативных правовых актов под №7409).

43. Освоение образовательных программ дополнительного образования в детских музыкальных школах, детских художественных школах и школах искусств завершается итоговой государственной аттестацией.

Обучающиеся, окончившие полный курс обучения, сдавшие государственные выпускные экзамены, получают свидетельство об окончании школы установленного образца.

44. Организация совместно с организациями, предприятиями проводит профориентационную подготовку детей. Обучающимся по итогам обучения выдается документ (сертификат), подтверждающий результаты обучения.

45. В летний период Организации работают по специальному расписанию с постоянным и переменным составом обучающихся.

Сроки и продолжительность каникул в детских музыкальных школах, детских художественных школах, детских школах искусств, школах художественно-эстетической направленности, музыкальных школах дворцов школьников (дома, центры, комплексы, центры детско-юношеского творчества) соответствуют срокам каникул в общеобразовательных школах.

Организация осуществляет работу с детьми в течение календарного года. В каникулярное время по необходимости открываются клубы, лагеря и туристические городки и базы, профильные лагеря, экологические школы, создаются различные объединения с постоянным и (или) переменным составом детей в лагерях (загородных или с дневным пребыванием) на своей базе или по месту жительства детей, проводятся мастер-классы. Работа объединений проводится в форме концертных площадок и поездок, походов и путешествий, соревнований, экспедиций.

46. Организации, имеющие материально-техническую базу и кадровый потенциал, осуществляют производственную практику для обучающихся всех типов организаций образования.

47. В организации дополнительного образования для детей осуществляются методическая работа, разработка и внедрение новых технологий обучения, повышение квалификации педагогов, также специалистов соответствующего профиля.

48. Организации проводят массовые мероприятия, создают необходимые условия для совместного труда и отдыха детей, родителей или других законных представителей.

49. К педагогической деятельности в Организациях допускаются лица, имеющие высшее и (или) послевузовское педагогическое образование, техническое и профессиональное образование или иное профессиональное образование по соответствующему профилю.

Республикалық «Жастық жалынымыз – сүйікті Отанымызға!» патриоттық форумы

Ұлы Жеңістің 80 жылдығы мерекесі қарсаңында Қызылорда қаласында Мәншүк Мәметова атындағы Қызылорда педагогикалық жоғары колледжінің ұйымдастыруымен «Жастық жалынымыз – сүйікті Отанымызға!» атты республикалық патриоттық форумы өтті. Аталған ауқымды шараға еліміздің әр өңірінен патриоттық тәрбие беру саласындағы мамандар мен белсенді жастар қатысты. Форумға «Әлия» патриоттық тәрбие беру облыстық орталығының директоры Тупенова Бағдаш Абдижамиқызы арнайы шақырылды. Патриоттық форум колледж ауласында әскери-патриоттық митинг пен Мәншүк ескерткішіне тағзым жасаудан бастау алды.

Форум аясында «Мәншүк маршы» патриоттық шеруге еліміздің біршама аймақтарынан 500-ден аса студент қыздардан сап түзеген Мәншүк ізбасарларынан құрылған шеру өтті. «Мәншүк маршының» мақсаты – жалынды жастардың бойында Отанына, туған жеріне деген елжандылық, патриоттық сезімін арттыру, рухани құндылықтарды жетілдіру. Оларды өз елінің жігерлі де қайсар ұрпағы ретінде отансүйгіштікке тәрбиелеу, азаматтық белсенділігін қалыптастыру, тарихты құрметтеуге үндеу. «Достық үйі» мәжіліс залында өткен пленарлық мәжілісінде «Әлия» патриоттық тәрбие беру облыстық орталығының директоры Тупенова Бағдаш Абдижамиқызы баяндама оқыды. Өз сөзінде Ұлы Жеңістің тарихи маңызы, жас

ұрпақтың бойында патриотизм мен отансүйгіштік қасиеттерін қалыптастырудың маңыздылығын ерекше атап өтті. Ол жастардың азаматтық жауапкершілігін арттырып, еліміздің болашағына деген сенімін нығайтуға үлкен ықпал ететіндігін баса айтты. Ол қатысушыларды елдің болашағына үлес қосуға, Отанды сүю және оның қасиетін қорғау жолында еңбек етуге шақырды.

Шараның жалғасы ретінде қатысушыларға мазмұнды мәдени бағдарлама ұсынылды. Қаланың тарихи-мәдени орындарына арнайы экскурсиялар ұйымдастырылып, делегаттар Сыр өңірінің бай мұрасы және рухани құндылықтарымен танысты. Сонымен қатар, Мәншүк Мәметова атындағы педагогикалық жоғары колледжінің студенттері мен оқытушылары дайындаған «Батыр Мәншүк» атты мультимедиялы театрландырылған қойылым 700-ге жуық қала тұрғыны мен форум қонақтарының назарына ұсынылды. Қойылымда отанға деген сүйіспеншілік, ерлік пен елжандылық, ұрпақ сабақтастығы секілді құндылықтар көркем түрде бейнеленді.

Қызылорда қаласындағы екінші күнгі сапардың жалғасы №173 Әлия Молдағұлова атындағы орта мектепте өткен «Әлия - қаһармандық дастаны» атты мазмұнды іс-шараға арналды. Бұл іс-шара Әлия Молдағұлованың 100 жылдығына орай Ақтөбе облысының мәдениет, архивтер және құжаттама

басқармасының қолдауымен және «Әлия» патриоттық тәрбие беру облыстық орталығының ұйымдастыруымен өткізілді. Шараның мақсаты – Әлия Молдағұлованың өмірін және ерлік жолдарын тек туған жерінде емес, республикамыздың басқа аймақтарында да насихаттау.

Шараға №173 Әлия Молдағұлова атындағы орта мектеп ұжымы және ҚР ҰҚК шекара қызметі Қызылорда облысы бойынша департаментінің бөлім бастығы, подполковник Мақсат Ибраимұлы, «Застава тарландары» республикалық қоғамдық бірлестігінің облыстағы төрағасы, шекарашы ардагер Асан Худояров, «Сыр медиа» жауапкершілігі шектеулі серіктестігінің бас директоры Марат Аралбаев және БАҚ өкілдері қатысты. Ең алдымен іс-шараға қатысушылар батыр Әлияның бюстіне гүл шоқтарын қойып, үнсіздікпен еске алды. Айта кетелік, қазақтың батыр қызы атындағы білім ордасының алдына 1992 жылы Әлия Молдағұлованың бюсті қойылған. Мазмұнды басқосуға арнайы барған орталықтың директоры Бағдаш Тупенова қазақтың қайсар қызы Әлияның аңызға айналған ерлігін айтып, бейбіт күннің баға жетпес құндылық екенін жас ұрпаққа әсерлі жеткізіп, оқушыларға Әлия Молдағұлованың өмірі туралы айту үшін жылжымалы көрмемен таныстырды. Көрме білім ордасындағы Әлия Молдағұлованың құрметіне ашылған «Ерлік» шағын музейінде қойылды. Көрмеде батыр Әлияның туған жері, оқыған мектебі, отбасы, соғыс жылдарындағы ерлігі, жазған хаттары және басқа да деректер қамтылған. Жас буынға Әлиядай батыр, қайсар, өр рухты қазақ қызының ерлігі мен еңбегін насихаттай келген Ақтөбелік қонақтардың әкелген мазмұнды ақпаратын мектеп өрендері қызыға тыңдады.

Биыл Әлия Молдағұлованың туғанына – 100 жыл. Небәрі 19 жасында майдан даласында қаза тапқан Әлиядай қазақтың қайсар қызының ерлігі, еңбекқорлығы, адалдығын жас буынға үлгі ету мақсатында құрылған орталық жұмысының негізгі міндеті де сол. Жеңістің 80 жылдығына орай Сыр өңіріндегі Әлия атымен аталатын мектепке арнайы келдік. Жылжымалы көрмені жеткіншектерге таныстырып жатырмыз. Ерлік ешқашан ұмытылмайды, – дейді орталық директоры Бағдаш Тупенова.

Мектеп әкімшілігіне батыр қыз Әлия Молдағұлованың бейнесі бейнеленген естелік сыйлықты орталық директоры салтанатты түрде табыстады. Бұл сыйлық мектеп ішіндегі Әлия Молдағұловаға арналған музей төрінен орын алары сөзсіз.

Мазмұнды іс-шарада мектеп оқушылары ашық аспан астында бейбіт күннің әнін шырқап, би биледі. Өздері білім алатын білім ордасына есімі

берілген батыр Әлия Молдағұлова туралы тың деректермен танысты.

– Биыл Жеңістің 80 жылдығына және Әлия Молдағұлованың 100 жылдығына орай мектебімізде жыл бойы тәрбиелік мәні зор іс-шаралар өтуде. Жас буынға ерлікті, елдікті, Отанды сүюді, бейбіт күннің қадірін ұғынуды мақсат еткен мұндай іс-шаралардың орны бөлек. Бүгін Ақтөбе өңірінен, Әлия Молдағұлованың туған жерінен арнайы келген қонақтар жылжымалы көрме ұйымдастыруда. Жеткіншектер бүгінгі күннен тағылымды ой түйеді деп ойлаймын. Ерлік ешқашан ұмытылмайды. Әлиядай батыры бар Ақтөбе өңіріне ризашылығымызды білдіреміз. Әлия Молдағұлованың атын иеленген мектепте қызмет жасау үлкен жауапкершілікті талап етеді, – дейді №173 Әлия Молдағұлова атындағы мектеп директоры Жеңісбек Құлғазиев.

Әлиядай батыры бар Ақтөбе өңірі мен Сыр елі, жыр елі Қызылорда арасындағы жас ұрпақты Әлиядай елін, жерін шын сүюге тәрбиелеуге арналған шаралар жалғасын таба бермек.

Дайындаған:
Сисенғалиева Динара «Әлия»
патриоттық тәрбие беру
облыстық орталығының әдіскері,
Ақтөбе обл., Қобда ауд., Әлия ауылы

«Соқпақ-Тропинка» ғылыми-әдістемелік журналының 20 жылдығына арналған бұқаралық ақпарат құралдары өкілдерінің арасындағы туристік жарыс

«Соқпақ-Тропинка» ғылыми-әдістемелік журналының 20 жылдығына арналған бұқаралық ақпарат құралдары өкілдерінің арасындағы туристік жарыс алғаш рет 2025 жылдың 28 маусымы күні Бұқаралық ақпарат құралдары қызметкерлерінің мерекесіне орай өткізілді. Жарыс балалар туризміне үн қосып жүрген бұқаралық ақпарат құралдарының қызметін құрметтеу, салауатты өмір салтын туризм арқылы насихаттау, ұжымдық байланыс орнату, балалар туризміне қызығушылықты арттыру, ұжымдық тәжірибені дамыту, іс жүзінде өзара тәжірибе алмасу мақсатында «Самал» туристік лагерінде далалық жағдайда өткізілді.

Бағдарлама бойынша журналистер «Туристік кедергілер жолағы» және «Спорттық лабиринт» қашықтықтары мен «Туристік тұрмыс және дағды», «Командалардың үздік көрсетілімі», «Ыстық тағам» және «Үздік видеорепортаж» байқауларына қатысты. Жарысқа «Ақжайық» ТВ командасы, «Аудандық БАҚ» құрама командасы және «Соқпақ-Тропинка» журналының командасы қатысты. «Ақжайық» ТВ командасы өте жақсы, тыңғылықты дайындықпен келген.

«Туристік кедергілер жолағы» қашықтығы бойынша:

- 1 орында - «Ақжайық» ТВ командасы
- 2 орында - «Соқпақ-Тропинка» командасы
- 3 орында – Аудандық құрама командасы

«Спорттық лабиринт» қашықтығынан ұлдар арасында:

- 1 орында - «Ақжайық» ТВ командасы
- 2 орында - «Соқпақ-Тропинка» командасы
- 3 орында - «Ақжайық» ТВ командасы

«Спорттық лабиринт» қашықтығынан қыздар арасында:

- 1 орында - «Ақжайық» командасы
- 2 орында - «Соқпақ-Тропинка» командасы
- 3 орында - «Соқпақ-Тропинка» командасы

Жарыстың «Туристік тұрмыс және дағды», «Командалардың үздік көрсетілімі», «Ыстық тағам» және «Үздік видеорепортаж» байқаулары бойынша «Ақжайық» ТВ командасы 1 орыннан, «Аудандық БАҚ» құрама командасы 2 орыннан, «Соқпақ-Тропинка» командасы 3 орыннан көріне білді.

Жеңімпаздарға туристік шатыр, далалық жиналмалы үстел, балық аулау құралдары, термостар, флешкалар мен диплом, алғыс хаттар мен медальдар табысталды. Жарысқа қатысушылар: «Бір сергіп, балалық шағымызға оралып қайттық. Өте қызықты болды», – деп ризашылықпен аттанды.

Жарыстың демеушілері – «Postman» мен «Белес-Агро» ЖШС ұжымына үлкен Алғыс білдіреміз!

Дайындаған журналдың бас редакторы Қ.Ж.Қайрлиева

Республикалық «Алау» әскери-спорттық ойынының жеңімпаздарын құттықтаймыз!

Республикалық «Алау» әскери-спорттық ойынының финалы 2025 жылдың 10-11 қыркүйегі аралығында Қарағанды облысы, Спасск кентіндегі Қорғаныс министрлігінің №36352 әскери бөлімінің базасында өтті. Мақсаты: жастарға әскери-патриоттық тәрбие беру, салауатты өмір салтын насихаттау және дамыту бойынша жұмыстардың мазмұнын жетілдіру.

Финалға Қазақстан Республикасының өңірлерінен жалпы орта және қосымша білім беру ұйымдарының 7-8 сынып оқушыларынан құрылған 20 командадан 180 жас патриоттар қатысты. Ойында екі күн бойы оқушылар дене шынықтыру дайындығы мен әскери істі білуді ғана емес, командада жұмыс істей білуді, табандылық пен жеңіске ұмтылуды көрсетті. Ойын патриоттық ән байқауы, тарихи-өлкетану ғылыми-зерттеу жобасын қорғау, саптық дайындық пен АК-74 автоматтың бөлшектеу және құрастыру, спорттық нормативтер бағыттары бойынша өтті.

Осы шараға Батыс Қазақстан облысының «Ақжайық сарбаздары» құрама командасы да қатысты. Команда құрамына Ақжайық, Бөкейордасы, Жаңақала, Казталов аудандарының және Орал қаласының білім алушылары кірді. «Тарихи-өлкетану ғылыми-зерттеу жобасын қорғау» номинациясы бойынша Башкир Санжар - 1 орын, ал кермеге тартылудан команда 3 орын иеленді. Командаға Орал қаласы №42 мектеп-лицейінің АӘЖТД пәні мұғалімі Е.Насибуллин жетекшілік етті. Жалпыкомандалық есепте:

- I орын - «Жас қыран» командасы (Түркістан облысы);
- II орын - «Құлагер» командасы (Жетісу облысы);
- III орын - «Ақжайық сарбаздары» (БҚО) командасы иеленді.

Дайындаған: Әскери-патриоттық бөлімінің меңгерушісі
Ибраев Дархан Русланович

2024 жылы журнал аттестацияға жарамды басылымдар тізіміне енді!!!

Республикалық «Соқпақ-Тропинка» ғылыми-әдістемелік журналына 2026 жылға жазылуға шақырамыз!

**Жазылу «Қазпошта» АҚ, «ҚазПресс» ЖШС және
редакция арқылы жыл бойына жүреді.**

Журналда 20 жылдан бері Қазақстанның және шетелдік ғалымдар мен педагогтердің туризм, өлкетану, экология бағыттарындағы еңбектері республика көлемінде таратылып келеді.

Жазылу индексі: 75184, 25184 «Қазпошта» АҚ, «ҚазПресс» ЖШС;

Жазылу құны (6 айға/жылға): жеке-3000/6000 тг,
ведомстволық-3600/7200 тг; 1 данасы – 1000 тг;

Мұқабасы: түрлі-түсті, 64 бет, 2 айда бір рет шығады,
жылына шығатын саны - 6;

Тіркелу куәлігі: №4482-Ж (01.12.2003); № KZ40VPY00044511 (24.12.2021);

Журнал айдарлары: «Өзекті мәселелер», «Әдіснама», «Туризм»,
«Өлкетану», «Экология», «Геология», «Спорт», «Спорттық бағдарлау»,
«Педагогикалық іс-тәжірибе (сабақтар)»;

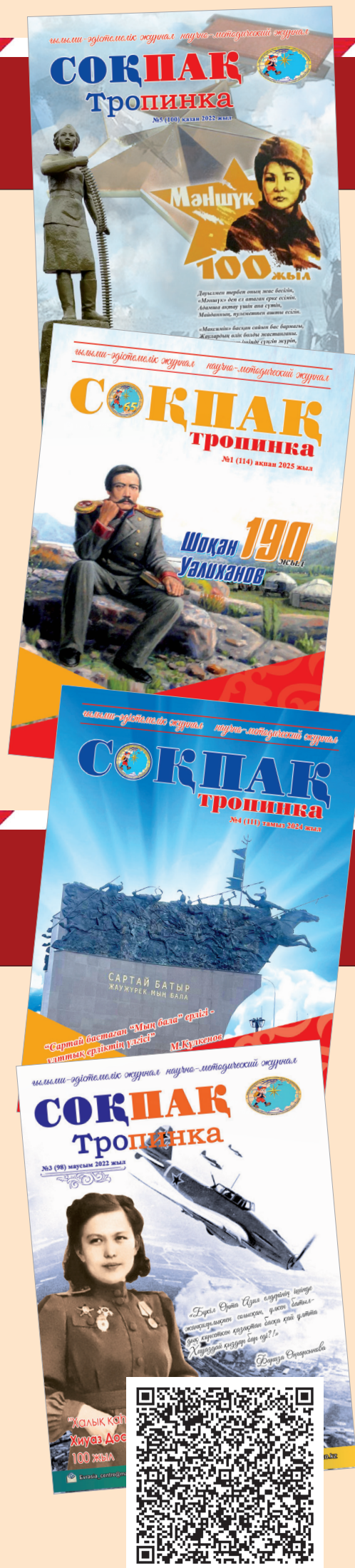
Талаптар: 5 беттен кем болмауы, 2 тілде аңдатпа (қазақ, орыс), кілт сөздері,
автордың және мақалаға қажетті JPG форматтағы фотолар, пайдаланылған
әдебиеттер тізімі, жазылу түбіртегі;

Таратушы/баспахана: «Батыс Қазақстан облысының әкімдігі білім
басқармасының балалар мен жасөспірімдер туризм және экология облыстық
орталығы» МКҚК;

Мекен-жайы: Орал қаласы, Исатай батыр көшесі, 71/1,

Тел/факс: (8-7112) 52-58-87; 52-59-42,

E-mail: evrasia_centre@mail.ru;

2024 году журнал вошел в список изданий для аттестации!!!

Подписываемся на Республиканский научно-методический журнал «Соқпақ-Тропинка» 2026 год!

**Подписка на 2026 год через АО «Казпочта»,
ТОО «КазПресс» и редакцию в течение года**

В журнале на протяжении 20 лет в республике публикуются труды ученых и педагогов Казахстана, ближнего и дальнего зарубежья в области туризма, краеведения, экологии.

Подписной индекс: 75184, 25184 АО «Казпочта», ТОО «КазПресс»;

Стоимость подписки (на полгода/на год): индивидуальная - 3000/6000 тг,
ведомственная - 3600/7200 тг; 1 шт-1000 тг;

Обложка: на цветной глянцевой бумаге, 64 страницы,
выходит раз в 2 месяца, количество выходов в год - 6;

Свидетельство о регистрации: №4482-Ж (01.12.2003);
№ KZ40VPY00044511 (24.12.2021);

Рубрики: туризм, краеведение, экология, педагогическая практика (занятия),
актуальные вопросы, геология, спорт, спортивное ориентирование;

Требования к статье: не менее 5 страниц, аннотация на 2-х языках
(казахский, русский), ключевые слова, фотографии для статьи и автора формата
JPG, квитанция о подписке;

Распространитель/типография: ГККП «Областной центр детско-
юношеского туризма и экологии управления образования акимата Западно-
Казахстанской области»;

Адрес: г. Уральск, ул. Исатай батыра, 71/1,

Тел/факс: (8-7112) 52-58-87; 52-59-42,

E-mail: evrasia_centre@mail.ru